POLIARHIILE

PARTICIPARE ŞI OPOZIŢIE

Robert A. Dahl

INSTITUTUL EUROPEAN

În memoria lui Mary
şi a speranţelor ei

PUTERE, PLURALISM, POLIARHIE: traseul conceptual al lui Robert Dahl

Opera lui Robert Dahl este impresionantă, atît ca volum, cît mai ales datorită influenţei pe care a exercitat-o, în ultima jumătate de secol, asupra ştiinţei politice. Dahl a fost martor la toate evoluţiile din cadrul acestei discipline, a promovat schimbări – uneori de-a dreptul „revoluţionare" – şi s-a adaptat, la rîndul său, noilor exigenţe ale dezvoltării şi crizelor ştiinţei politice. Să amintim însă faptul că *New Handbook of Political Science*[1] îl plasează pe Dahl printre aşa-numiţii „integratori ai profesiei"[2]. Este vorba de clubul select al autorilor trecuţi pe listele de referinţe (exhaustive) ale studiilor din volum, la cel puţin cinci din cele opt domenii (*subfields*) în care este împărţită, în viziunea editorilor, ştiinţa politică contemporană. Numele lui Dahl este citat în eseurile-sinteză referitoare la: instituţii politice, comportament politic, politică comparată, teorie politică, metodologie politică. Lucrarea de faţă, una dintre cele mai influente contribuţii din perimetrul teoriei democratice (subspaţiu al teoriei politice), pune în evidenţă cîteva dintre ideile cheie care au făcut din Dahl un nume de referinţă în toate aceste domenii. *Poliarhiile*[3] este un volum despre democraţie şi democratizare, mai precis despre condiţiile necesare pentru instituirea democraţiei, într-un stat-naţiune. Nu mai este nevoie să insistăm asupra importanţei publicării volumului în România, în condiţiile în care înţelegerea procesului de democratizare impune receptarea ideilor cheie din teoria democratică, aşa cum s-a conturat ea în Occident.

Democraţia este, indiscutabil, tema centrală a reflecţiilor lui Dahl[4]. Este vorba, însă, nu doar de o prioritate teoretică, ci şi de un angajament politic, pe care autorul îl recunoaşte. Referindu-se la eseurile reunite în *Democracy, Liberty, and Equality,* el scrie:

„Cele mai multe par să reflecte, direct sau indirect, o confruntare [...] între cele trei viziuni diferite care sînt desemnate concis în titlul faimoasei cărţi a lui Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy.* Aşa cum reiese

clar şi din aceste eseuri, simpatiile mele se îndreaptă cu putere către ultima, căreia fiecare dintre celelalte îi ridică [...] probleme serioase şi încă nerezolvate"[5].

PUTEREA

„Politica" este cel mai bine caracterizată prin „folosirea, în condiţii caracterizate de constrîngeri, a puterii sociale"[6], iar studiul politicii vizează „natura şi sursa acelor constrîngeri, precum şi tehnicile de utilizare a puterii sociale, în limitele respectivelor constrîngeri"[7]. Această percepţie asupra politicii şi ştiinţei politice nu este, în nici un caz, deasupra oricărei contestări. Există, însă, un anumit spirit al timpurilor care o validează ca legitimă, fără ca aceasta să însemne, automat, negarea alternativelor – de exemplu, a celor de inspiraţie platoniciană, creştină sau marxistă. Însă demersul ştiinţific s-a conturat, la începutul secolului XX, în jurul interpretării enunţate anterior, la temelia căreia se află conceptul de *putere*. Alături de mulţi alţi cercetători, Dahl s-a concentrat asupra puterii; el i-a oferit chiar o definiţie care, dincolo de numeroasele critici şi reevaluări la care a fost supusă, „ne serveşte încă foarte bine"[8]. Este vorba de faimoasa definiţie „relaţională", care stipulează că „A are putere asupra lui B în măsura în care îl poate face pe B să facă ceva ce B altfel nu ar face"[9]. Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra contextului în care a fost oferită această definiţie şi asupra consecinţelor ei.

Printre evoluţiile importante pe care le identifică Dahl în „reflecţiile asupra unei jumătăţi de secol de ştiinţă politică" se numără şi cele referitoare la metodologie – în particular, la ascensiunea şi declinul abordării behavioraliste[10], axate pe studiul comportamentului politic. De altfel, Dahl însuşi scrisese „epitaful" acesteia, în momentul în care succesul – asimilarea deplină în cadrul disciplinei – o făcuse să-şi piardă specificitatea, să înceteze a mai fi un protest[11]. Studiul comportamentului politic a reprezentat în primul rînd o reacţie faţă de cele două tendinţe dominante în ştiinţa politică, pînă la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial: istoria teoriei politice, respectiv abordarea legal-instituţionalistă.

Prima era criticată pentru că, spuneau behavioraliştii, promotorii ei „porneau de la o premisă generală [...] către concluzii despre comportamentul politic, formele de guvernămînt, justificarea autorităţii"[12], iar această premisă generală era, de cele mai multe ori, una neverificabilă, de natură filosofică, morală, istorică.

Pe de altă parte, perspectiva legal-instituționalistă era acuzată de incapacitatea de a teoretiza rolul actorului (al indivizilor și grupurilor, îndeosebi), de o concentrare sterilă asupra normelor juridice și a instituțiilor, cu riscul de a confunda „rolurile prescrise și puterile formale cu realitatea"[13]. Deși rezultatele alegerilor, spre exemplu, începuseră să fie studiate în perioada pre-behavioralistă, iar comportamentul electoral făcea deja obiectul unor cercetări specializate, adepții noului curent denunțau caracterul lor rudimentar și neștiințific, în sensul că „se făceau inferențe din datele globale, pentru a explica de ce votanții făceau alegerile pe care le făceau, care erau părerile lor despre candidați, și așa mai departe"[14].

Behavioralismul le opunea acestor curente și școli de gîndire o abordare diferită, întemeiată pe o metodologie *individualistă*: „Concentrarea asupra atitudinilor și acțiunilor indivizilor angajați – sau neanjagați – în viața politică a fost uneori numită *behavioral approach*, în știința politică, în contrast cu concentrarea de pînă atunci asupra instituțiilor politice, guvernelor, statelor și altor actori colectivi"[15]. Behavioraliștii studiau instituțiile nu doar prin procedurile lor formale, ci în primul rînd prin comportamentul oamenilor care activau în ele.

Nu este cazul să insistăm, aici, asupra altor elemente ale acestei metode care a contribuit enorm la „scientizarea" studiului politicii sau asupra altor nume din lista imensă de cercetători – psihologi, sociologi, politologi, economiști – care au îmbrățișat-o. În cele ce urmează, vom discuta definiția dahliană a puterii, o definiție behavioralistă care a „supraviețuit", indiscutabil, behavioralismului.

Demersul lui Dahl[16] pornește de la critica celor două teze fundamentale ale lui James Madison, unul dintre Părinții Fondatori ai sistemului instituțional american, referitoare la condițiile în care poate exista o republică netiranică: separația puterilor în stat, respectiv sistemul de pîrghii și contraponderi (*checks and balances*) între instituții, prin care să fie controlată influența facțiunilor. Se știe cît de mult se temeau Madison și ceilalți Federaliști de efectele nefaste ale conflictelor intestine din societatea democratică, despre care autorii clasici greci ne-au lăsat mărturii atît de zguduitoare. Însă Dahl este de altă părere: „Argumentul madisonian exagerează importanța, pentru prevenirea tiraniei, a controlului specific exercitat asupra demnitarilor de către alți demnitari; el subestimează importanța pîrghiilor și contraponderilor sociale, existente în orice societate pluralistă. În lipsa acestor pîrghii și contraponderi, este îndoielnic că toate pîrghiile intraguvernamentale [...] vor avea drept efect prevenirea tiraniei"[17]. Facțiunile (pîrghii și contraponderi sociale), care pentru Madison reprezentau o amenințare la adresa democrației, se transformă, la Dahl, într-o condiție necesară a existenței acesteia.

În plan teoretic, este vorba despre un veritabil „protest" behavioralist împotriva vechiului instituţionalism, iar matricea sa este conceptul de putere. Ca alternativă la concepţia madisoniană privind puterile în *stat*, Dahl lansează o definiţie a conceptului de putere în *societate*: capacitatea lui A de a acţiona în aşa fel încît să controleze răspunsurile lui B[18]. El observă, în acest context, că „legislativul, executivul şi puterea judecătorească nu acoperă toate relaţiile de putere sau procesele de control din societate"[19]. Sistemul politic includea multe activităţi ce nu erau atinse de normele constituţionale şi de celelalte norme legale; deci „era necesar un concept mult mai vast, iar Dahl l-a căutat în putere"[20], o putere care nu mai este un potenţial abstract al unei instituţii oarecare, ci o *resursă* ce se manifestă, concret, în relaţia dintre actori.

Definiţia este una „weberiană", în sensul în care Max Weber este primul teoretician care accentuează aspectul relaţional al puterii[21]: pentru el, puterea înseamnă „orice şansă de a face să triumfe în cadrul unei relaţii sociale propria voinţă, chiar împotriva rezistenţelor". Pe acest fond, Dahl are în vedere, ca obiect de studiu – pentru a vedea dacă a existat sau nu o relaţie de putere – comportamentul lui B; modificările survenite în comportamentul lui B reprezintă măsura puterii exercitate asupra sa de către A.

În articolul din *Behavioral Science*, Dahl formula problema raportului de putere în termenii probabilistici: dacă probabilitatea ca B să întreprindă acţiunea y ca urmare a intervenţiei lui A este *p1*, iar probabilitatea ca B să întreprindă aceeaşi acţiune fără intervenţia lui A este *p2*, atunci puterea lui A asupra lui B se măsoară prin *p1-p2*. În cazul *p1*=1, *p2*=0, puterea este totală; în cazul *p1=p2*, puterea este nulă. Interesant este cazul *p1=0*, *p2=1*. Dahl îl exemplifică printr-o influenţă inversă, de genul celei exercitate de Stalin asupra Congresului american. Dacă o anumită linie politică manifestată în Congres părea a fi dorită şi de Stalin, ea genera automat opoziţia unei anumite fracţiuni. După cum remarcă Philippe Braud, „acest caz particular îl face pe Dahl să nu se preocupe de intenţia lui A, ca factor constitutiv al relaţiei de putere. Comportamentul real, concret şi vizibil al lui B este cel care dă măsura relaţiei de putere"[22]. Astfel de critici l-au făcut pe Dahl să-şi adapteze, ulterior,[23] sistemul conceptual, înţelegînd prin relaţia de putere acea relaţie unde există elementul intenţional din partea lui A, şi introducînd conceptele corelate de control, influenţă şi autonomie.

Prin „control", Dahl înţelege „o relaţie între actori, de aşa natură încît preferinţele, dorinţele sau intenţiile unuia sau mai multor actori le provoacă celorlalţi actori reacţii de conformare sau predispoziţii către astfel de acţiuni"[24], iar autonomia este complementul controlului. Controlul este o relaţie care nu presupune neapărat ca „[A] să dorească explicit sau să intenţioneze ca [B] să facă *x*. Esenţial este că [A] vrea să se întîmple *x* sau doreşte rezultatele lui *x* şi că, în

consecinţă, [B] face *x*"[25]. Este posibil ca, în contextul interacţiunilor din societate, dintre care marea majoritate sînt interacţiuni *mediate*, A nici să nu-l cunoască pe B. Însă termenul „control" presupune în mod obligatoriu ca ceea ce face (sau vrea să facă) B să fie în avantajul lui A. Influenţa este un concept cu o arie şi mai vastă: A îl poate influenţa pe B şi dacă – sau chiar dacă – nu îl controlează. Astfel, relaţia amintită anterior, între Stalin şi Congresul Statelor Unite – de fapt, pentru a rămîne fideli perspectivei behavioraliste, între Stalin şi un grup de *indivizi*, membri ai Congresului, nu „Congresul" ca instituţie – ar trebui definită acum ca una de influenţă. În fine, semnificativă este apariţia, în cadrul discuţiei, a lui *x*, respectiv a domeniului, a dimensiunii de-a lungul căreia are loc interacţiunea dintre cei doi actori. Puterea, aşa cum o concepe Dahl, este o relaţie care nu poate fi „defalcată" pe dimensiuni (nu se poate spune că A are putere asupra lui B doar pe dimensiunea *x*, nu şi pe alta; altfel spus, este suficient să existe un singur *x*, pentru a putea spune că A are putere asupra lui B); controlul, însă, suportă un astfel de procedeu. Implicit, acelaşi lucru este valabil şi pentru conceptul complementar, de autonomie.

De ce a fost necesară această diversificare conceptuală, pe care o întreprinde Dahl în volumul *Dilemmas of Pluralist Democracy*? Răspunsul este, foarte probabil, acela că Dahl a căutat să-şi „salveze" conceptul de putere, definit cu mult timp în urmă, care fusese erodat de criticile teoreticienilor „celei de-a doua feţe a puterii". Să urmărim această dezbatere. Dacă Dahl definea relaţia de putere pe baza comportamentului sesizat al lui B (care s-ar modifica din cauza lui A), Bachrach şi Baratz susţin că puterea mai are o „latură", în afara celei care ţine de modificarea comportamentului lui B: „Puterea este exercitată şi atunci cînd A îşi consacră energiile pentru a crea sau întări valori sociale şi politice şi practici instituţionale care limitează sfera procesului politic la dezbaterea publică doar a acelor probleme care sînt relativ inofensive pentru A. În măsura în care A reuşeşte acest lucru, B este practic împiedicat să aducă în atenţia publică probleme a căror rezolvare ar leza serios setul de preferinţe al lui A"[26]. Aşadar, conflictul „real şi observabil" care, o dată apărut, ne-ar îndreptăţi să afirmăm că A exercită asupra lui B o relaţie de putere, este de fapt împiedicat în mod insidios să apară. Critica este dusă mai departe de Lukes, care atrage atenţia asupra faptului că „sistemul" este părtinitor, iar „părtinirea" (*bias*) sistemului [în favoarea elitei A] este susţinută nu doar printr-o serie de acţiuni individuale alese, ci şi, extrem de important, prin comportamentul structurat social şi modelat cultural al grupurilor, precum şi prin practicile instituţiilor"[27].

Aceste critici survin ca reacţii la pretenţia lui Dahl de a fi justificat empiric, în lucrarea *Who Governs?*, teza elitelor pluraliste, aducă de a fi respins aserţiunea că în societatea americană există o *singură* elită, unitară, care domină

raporturile sociale. Vom reveni asupra acestei probleme, în discuţia despre pluralism. Deocamdată, să remarcăm faptul că, introducînd conceptele de influenţă şi control, Dahl încearcă să demonstreze că fenomenele puse în evidenţă de criticii săi nu se circumscriu unor raporturi de *putere* între o elită (A) şi cetăţeanul (B) care ar vrea să conteste „logica" sistemului, lezînd interesele elitei.

Putem modela astfel critica teoreticienilor celei de-a doua feţe a puterii: elita (A) influenţează mediul socio-economic în aşa fel încît comportamentul individului (B) nu mai intră într-un conflict observabil cu interesul lui A.

Răspunsul lui Dahl este următorul[28]: dacă menţinem definirea puterii, nu se poate vorbi de o relaţie de putere între A şi B (adică nu există o elită care să domine); am putea vorbi de o relaţie de control – elita controlează acţiunile celorlalţi, făcîndu-i pe aceştia din urmă să acţioneze în interesul ei – doar dacă există contact direct, nemediat, între A şi B. Însă, ne sugerează Dahl, în societate nu poate fi vorba de contacte nemediate, în modul în care pun problema criticii săi.

În societatea modernă avem parte de interacţiuni mediate între A şi B, medierea realizîndu-se prin ordinea socio-economică (structura socio-economică). Chiar admiţînd că A controlează ordinea socio-economică, iar aceasta din urmă îi impune lui B acţiuni x care sînt, pînă la urmă, în interesul lui A, nu se poate spune că A îl controlează pe B, respectiv că B nu este autonom faţă de A. Structura socio-economică – afirmă Dahl, în spiritul individualismului metodologic behavioralist – nu poate avea „voinţă" sau „intenţii". Numai oamenii pot fi creditaţi cu aşa ceva. În consecinţă, structura socio-economică îl supune pe B unui proces de „reglare socială", nu de „control". Formulînd altfel ideea, B îşi vede restrînsă autonomia socială (complementul reglării sociale), nu însă şi autonomia politică (văzută ca un complement al controlului). Faptul că B este determinat să întreprindă – sau să nu întreprindă – anumite acţiuni, ceea ce îi aduce avantaje lui A, nu înseamnă că A exercită faţă de B nici putere, nici control. Dahl formulează, în consecinţă, problema cetăţeanului într-o societate democratică modernă: cum poate fi maximizată autonomia, astfel încît cetăţeanul să-şi urmeze, cît mai mult posibil, propria voinţă, să întreprindă acţiunile pe care şi le propune, în urma unui proces de deliberare interioară, nepervertit de alte ingerinţe? Şi cum poate fi organizat sistemul de guvernare, astfel încît această aspiraţie către „autoguvernare" să fie cît mai bine armonizată cu aritmetica democraţiei? Dahl enumera, printre caracteristicile de bază ale democraţiei, pe aceea că „orice membru care percepe un set de alternative, dintre care consideră cel puţin una drept preferabilă oricărei alternative enunţate pînă atunci, îşi poate înscrie alternativa sa preferată (alternativele sale preferate) printre cele care vor fi supuse votului"[29].

Răspunsul său la criticile teoreticienilor „celei de-a doua fețe a puterii" are, așadar, două coordonate majore. Prima are în vedere diferențierea raporturilor de putere de alte tipuri de raporturi sociale (control, influență). Am preferat să nu ținem cont aici de aspectele cronologice și să începem cu această discuție despre *putere*, adică despre conceptul pe care se bazează, în plan teoretic, viziunea lui Dahl despre democrație ca democrație pluralistă. Criticile lui Bachrach și Baratz, respectiv Lukes (dar și alte perspective care pun în cauză viziunea lui Dahl asupra puterii) sînt formulate după apariția lucrării *Who Governs?*, în care Dahl argumentează că democrația americană este o democrație pluralistă. Criticînd fundamentul (*puterea*), autorii menționați mai sus resping, din punct de vedere metodologic, și concluzia autorului.

În secțiunea următoare, vom discuta tocmai „pluralismul" lui Dahl, viziune care se conturează prin raportare critică la un teoretician (Charles W. Mills) cu care Bachrach și Baratz, respectiv Lukes, au numeroase puncte comune.

La această critică de ordin metodologic se adaugă una, la fel de importantă, de ordin ideologic. Prin demersul său, îl acuză criticii, Dahl legitimează ca *democratic* sistemul american, trecînd cu vederea existența elitei care *domină*. Nu vom aborda aici această chestiune, nici răspunsul lui Dahl, mărginindu-le să le semnalăm.*

PLURALISMUL

Robert Dahl este considerat a fi unul dintre fondatorii și în același timp, exponenții cei mai autorizați ai școlii „pluraliste". Dahl însuși recunoaște că sintagma „teorie pluralistă" a ajuns să reprezinte un „amestec straniu de idei"[30] și că „o bună parte a «teoriei» consta din interpretări făcute de unii critici ostili [...] din operele unor autori [...] care nu împărtășeau în nici un caz aceleași opinii. Frecvent, rezultatul a fost o «teorie» pe care probabil că nici un teoretician competent – fie el sau nu pluralist – n-ar găsi-o plauzibilă"[31].

* „Problema ideologică" va fi tratată pe larg în prefața la ediția română a lucrării *Democracy and Its Critics*, în curs de apariție la Editura Institutul European. Argumentul în favoarea acestei opțiuni este acela că în acest studiu, cu excepția discuției anterioare despre adaptarea sistemului conceptual, nu facem referiri substanțiale la idei formulate după 1971 (anul apariției volumului *Polyarchy*), în timp ce *Democracy and Its Critics* (1989), o sinteză a teoriei democratice dahliene, ne va oferi posibilitatea să discutăm și evoluțiile din anii '70-'80, în opera lui Robert Dahl.

Perspectiva pluralistă asupra statului şi societăţii este deschisă, în opinia lui Dahl, de marele teoretician englez Harold J. Laski, care pune explicit în cauză „suveranitatea" statului şi viziunea monistă asupra acestuia, pînă atunci dominantă. Aceasta se întîmplă în cel de-al doilea deceniu al secolului XX, printre precursorii noului curent aflîndu-se juriştii Léon Duguit şi Otto Gierke, teoreticienii englezi J.N. Figgis şi F.W. Maitland, precum şi exponenţi ai aşa-numitului *Guild Socialism*, curent socialist ne-marxist care a influenţat decisiv evoluţia laburismului în Marea Britanie. În Statele Unite, tot la începutul secolului, Arthur Bentley afirmă importanţa grupurilor în viaţa politică şi deschide drumul către un studiu sistematic al politicii de grup.

Dahl arată că această preocupare faţă de pluralism, deşi în reflux în anii '30-'40, a fost suficientă pentru a impune termenul pe piaţa intelectuală. După cel de-al doilea război mondial, el avea să fie „recuperat" de teoreticieni, devenind fundamentul unei agende de cercetare care ţine cont de faptul că în societate există o diversitate de asociaţii şi organizaţii autonome faţă de stat, iar acestea intră în competiţie pentru a-şi promova interesele, prin intermediul instituţiilor politice.

Teoria democratică a fost o ramură în care viziunea pluralistă s-a impus cu rapiditate, în special graţie contribuţiei primelor generaţii de cercetători care au început să analizeze sistematic funcţionarea democraţiei americane, după cel de-al doilea război mondial. Robert Dahl este unul dintre aceştia, alte nume importante fiind David Truman, Charles Lindblom, Gabriel Almond etc. Reţinînd obiecţia lui Dahl faţă de ideea existenţei unei „teorii" pluraliste, pare justificată, totuşi, referirea la un „model" pluralist, înţelegînd prin „model" o construcţie mai puţin rigidă decît teoria, o „reţea complexă de concepte şi generalizări referitoare la diverse aspecte din sferele politică, economică şi socială" [32]. Modelul, în spaţiul teoriei democratice, este o construcţie *exterioară*, cu finalitate analitică menită să „dezvăluie şi să explice elementele centrale ale unei forme democratice, precum şi structura de relaţii pe care se bazează aceasta din urmă"[33], în formularea lui David Held. Sintetizînd proporţiile-cheie ale modelului democratic pluralist, Held[34] distinge între principiile de justificare trăsăturile caracteristice ale modelului şi condiţiile generale (sociale) care îl susţin.

Astfel, justificarea normativă a modelului se referă la faptul că democraţia pluralistă protejează libertatea individuală, prin aceea că guvernarea revine unei „coaliţii de minorităţi", iar nu unei majorităţi omogene. Se evită, astfel, atît tirania unei minorităţi, cît şi aceea – pe care Madison, acum mai bine de două sute de ani, o considera la fel de periculoasă – a majorităţii. De asemenea, sistemul împiedică apariţia unor facţiuni a căror putere să pună în pericol coeziunea societăţii şi, în acelaşi timp, împiedică distanţarea statului de societate,

menţinîndu-i pe deţinătorii puterii politice aproape de cetăţeni şi cultivîndu-le responsabilitatea şi receptivitatea faţă de preferinţele cetăţenilor.

Trăsăturile caracteristice ale pluralismului „clasic" sînt, în viziunea lui Held, următoarele:

- Drepturi cetăţeneşti, incluzînd principiul „un om – un vot", libertatea de expresie şi libertatea de organizare;
- Un sistem de pîrghii şi contraponderi între legislativ, executiv, autoritatea judecătorească şi birocraţia administrativă;
- Un sistem electoral concurenţial cu (cel puţin) două partide;
- O multitudine de grupuri de interes în căutare de influenţă politică, grupuri care se „întretaie" din punct de vedere al apartenenţei indivizilor;
- Instituţiile guvernamentale mediază şi validează unele sau altele dintre solicitările grupurilor de interes;
- Normele constituţionale se sprijină pe o cultură politică favorabilă (*supportive political culture*).

Condiţiile sociale generale în care funcţionează acest model sînt următoarele:

- Puterea este împărţită şi tranzacţionată de numeroase grupuri din societate;
- Există o gamă largă de resurse politice de diverse tipuri, dispersate în rîndurile populaţiei;
- Există un consens – care ţine de valori – în ceea ce priveşte procedurile politice şi gama de alternative aferentă politicilor publice; de asemenea, acest consens se referă şi la domeniul legitim al politicii.
- Există un echilibru între activism şi pasivitate, în rîndul cetăţenilor, suficient pentru stabilitatea politică.

Acestea ar fi, sintetizate, cîteva dintre propoziţiile-cheie ale modelului pluralist. Regăsim cu uşurinţă, printre ele, idei specifice lui Robert Dahl, cu atît mai mult cu cît lucrarea sa *Who Governs*? este considerată o veritabilă piatră de temelie a modelului, inspirînd indiscutabil şi această sinteză. Însă, trebuie să avem în vedere faptul că propoziţiile enunţate de Held definesc, fără să *epuizeze*, aşa-numitul „model". Nu regăsim (nici nu putem regăsi aici) dinamica sa istorică şi nici contradicţiile sale interioare. Din păcate, a insista mai mult asupra acestor probleme ar însemna să facem un ocol prea mare în drumul nostru către conceptul de „poliarhie" şi către teoria lui Dahl referitoare la democraţie şi democratizare. Trebuie, aşadar, să ne mărginim a puncta cîteva idei esenţiale.

Who Governs? este una dintre cele mai importante lucrări de *ştiinţă politică* ale secolului XX, chiar dacă timpul şi extrem de numeroşii săi critici i-au pus în evidenţă şi punctele mai fragile. Dahl îşi propune să investigheze şi să

critice teza lui Charles Wright Mills, referitoare la existența unei elite care domina societatea americană[35]. Această dominație s-ar exercita, afirmă Mills, în spatele mecanismelor democratice, care de fapt reconstituie și reîmprospătează elita (politică, militară, de afaceri, sindicală etc.). Mills insistă asupra caracterului omogen al acestei clase conducătoare, punînd în evidență traseele membrilor ei, *în interiorul* și *între* segmentele menționate mai sus. Abordarea lui Mills este una „pozițională", în sensul că puterea este o resursă concentrată pe diverse „paliere" ale societății. Accesul la o anumită poziție semnifică, așadar, accesul la resurse specifice de putere.

Robert Dahl testează această ipoteză folosindu-se de propria definiție a conceptului de putere, discutată anterior. Puterea unui membru al „elitei" ar trebui să se manifeste prin reușita sa de a-i face pe alții să-și modifice comportamentul. Dahl își alege ca teren de studiu localitatea New Haven, pe care o consideră „tipică" pentru Statele Unite, și face apel la metoda „reputațională": cine au fost cei care, în procesul politic la nivel local, sînt cunoscuți a-i fi făcut pe alții să-și schimbe părerile, să-și modifice comportamentele? Este adevărat, însă, că Dahl verifică mai curînd influența decît puterea – dacă facem apel la conceptul de influență discutat anterior. Concluziile studiului nu sînt, însă, puse în cauză din acest motiv, întrucît tabloul „pluralist" (pe care îl relevă ancheta) permite coagularea unor considerații referitoare la putere. Rezultatele studiului empiric de la New Haven au suscitat numeroase discuții, dintre care unele au contribuit efectiv la „modernizarea" teoriei democratice. Am văzut cum teoreticienii „celei de-a doua fețe a puterii" i-au reproșat lui Dahl faptul că nici nu avea cum să găsească elita din spatele instituțiilor democratice, pentru că însuși conceptul său de putere îi maschează perspectiva. Am asistat, totodată, la replica lui Dahl, conceptele de autonomie și control reprezentînd instrumente importante în analiza societății democratice pluraliste. O altă dezbatere importantă s-a referit la „dreptul" de a generaliza concluziile dintr-un singur oraș, fie el cît de reprezentativ, la nivelul întregii societăți americane. Iar presupunînd că Dahl are dreptate (adică, analiza sa a fost corect efectuată, iar concluziile corect formulate) înseamnă aceasta, oare, că s-a demonstrat *inexistența* elitei? Nu ne vom opri mai mult asupra controverselor legate de ancheta de la New Haven, deși ele rămîn, în ciuda trecerii timpului, extrem de semnificative.

Pentru Dahl, concluziile de la New Haven reprezintă ocazia de a prezenta confirmarea empirică a unor ipoteze, a unor căi deschise în lucrarea *A Preface to Democratic Theory*. Anume, că societatea americană reprezenta „un hibrid ciudat [...] care nu poate fi exportat altundeva [dar în care] precondițiile sociale ale democrației sînt prezente, [existînd] un sistem de relații eficient de consolidare a acordului [între membrii societății], de încurajare a moderației și de

menţinere a păcii sociale"[36]. Iar în ceea ce priveşte decizia politică, democraţia americană aproxima fidel modelul pe care, atunci, în 1956, Dahl îl numea poliarhic. Aşa cum se exprima într-un volum ulterior, *Pluralist Democracy in the USA*, „axioma fundamentală în teoria şi practica pluralismului american este [aceea că] în loc de un singur centru de putere suverană, trebuie să existe mai multe centre de putere, dintre care nici unul să nu fie pe deplin suveran. Deşi singurul suveran legitim este poporul [...], nici chiar poporul nu ar trebui să fie un suveran absolut".[37]

POLIARHIA

„Locul" democraţiei clasice era polis-ul, „locul" democraţiei moderne este statul-naţiune. Această tranziţie a generat cîteva consecinţe importante: mecanismul reprezentării; extinderea (practic fără limite) a dimensiunii unui corp politic democratic, o dată impus principiul democraţiei reprezentative; limitarea inerentă a posibilităţilor de participare politică a cetăţeanului, din cauza distanţelor, a numărului mare de membri ai *demos*-ului; diversitatea *demos*-ului, din nenumărate puncte de vedere; conflictul poltic devine inevitabil, nu mai poate fi considerat un fapt întîmplător sau aberant, iar regimurile democratice trebuie să soluţioneze aceste conflicte, care originează în însăşi diversitatea *demos*-ului; pluralismul organizaţional a devenit nu doar inevitabil, ci şi cîştigat chiar o importantă legitimitate; în fine, cea de-a şaptea consecinţă majoră a tranziţiei este ceea ce Dahl numeşte „poliarhie"[38].

Dahl şi Lindblom au readus în actualitate conceptul mai vechi de „poliarhie", care a devenit ulterior piesa centrală a teoriei democratice a lui Dahl. În eseul „Polyarchy, Pluralism, and Scale", Dahl reface „istoria" termenului, afirmînd că prima folosire a lui s-a înregistrat în 1609 (autor necunoscut sau nemenţionat, „The Bees Abhor as well Polyarchy as Anarchy"). Althusius l-a folosit pentru a desemna o magistratură supremă poliarhică (fie aristocratică, fie democratică), iar Hegel, pentru a desemna împărţirea puterii între seniori, într-un sistem feudal. În 1909, apărea în *Oxford English Dictionary* (poliarhia este guvernarea unui stat sau a unui oraş de către mai mulţi; pus în antiteză cu monarhia). Ernest Barker îl folosea în 1913, într-un sens apropiat, după care conceptul a căzut în uitare, pînă la preluarea lui de către Dahl şi Lindblom, care îl asociază cu un set de procese sociopolitice prin care cei conduşi exercită un grad relativ înalt de control asupra liderilor.

Cu această ocazie, autorii au avansat un set de criterii operaţionale, respectiv criterii care să pună în evidenţă cînd anume, în ce condiţii, putem

conchide că există acest grad înalt de control asupra liderilor; Dahl a rafinat continuu aceste criterii, pe care le regăsim, într-o formă care a devenit celebră în teoria democratică, şi în volumul de faţă. Vom exemplifica prin evoluţia acestor criterii, din 1956 (anul apariţiei volumului *A Preface to Democratic Theory*), la formularea din 1971 (*Polyarchy: Participation and Opposition*).

Addenda la Capitolul 3 (*A Preface to Democratic Theory*)

Poliarhia este definită, în sens larg, ca un sistem politic în care sînt satisfăcute, într-un grad relativ indicat, următoarele opt condiţii:

În timpul votului

1. Orice membru al organizaţiei întreprinde actele pe care le presupunem a fi exprimarea unei preferinţe între alternativele expuse, de exemplu, votul.
2. În prelucrarea acestor exprimări (voturi), opţiunile tuturor indivizilor au ponderi identice.
3. Alternativa cu cel mai mare număr de voturi este declarată cîştigătoare.

Înainte de vot

4. Orice membru care percepe un set de alternative, dintre care cel puţin una i se pare preferabilă alternativelor deja listate, poate insera alternativa (alternativele) sa (sale) preferată (preferate) între cele listate pentru vot.
5. Toţi indivizii posedă informaţii identice despre alternative.

După vot

6. Alternativele (lideri sau decizii) cu cel mai mare număr de voturi înlătură orice alternativă (lideri sau decizii) cu mai puţine voturi.
7. Ordinele demnitarilor aleşi sînt executate.

În timpul perioadei dintre alegeri

8.1. Fie toate deciziile dintre alegeri sînt subordonate sau menite să aplice deciziile adoptate în perioada alegerii, adică alegerile sînt într-un fel superioare;

8.2. Fie noile decizii, din perioada dintre alegeri, sînt guvernate de cele şapte condiţii anterioare care operează – totuşi – în circumstanţe instituţionale relativ diferite;
8.3. Fie ambele.[39]

Se observă caracterul formal al acestor criterii, caracter care avea să facă loc, în lista expusă în volumul de faţă (*Polyarchy*), unei abordări mai deschise. Deja, Dahl vorbeşte nu despre o organizaţie abstractă care trebuie să se guverneze democratic, ci despre „democraţia într-un grup mare de oameni".

Pentru oportunitatea de a:	Sînt necesare următoarele garanţii instituţionale:
I. Formula preferinţe	1. Libertatea de a forma şi adera la organizaţii 2. Libertatea şi expresia 3. Dreptul de vot 4. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin 5. Surse alternative de informare
II. Semnala preferinţe	1. Libertatea de a forma şi adera la organizaţii 2. Libertatea şi expresia 3. Dreptul de vot 4. Eligibilitatea pentru funcţii publice 5. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin 6. Surse alternative de informare 7. Alegeri libere şi corecte
III. Fi luate în calcul în mod egal preferinţele, în actul de guvernare	1. Libertatea de a forma şi adera la organizaţii 2. Libertatea de expresie 3. Dreptul de vot 4. Eligibilitatea pentru funcţii publice 5. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin 6. Surse alternative de informare 7. Alegeri libere şi corecte 8. Instituţiile de elaborare a politicii guvernamentale depind de voturi şi de alte expresii ale preferinţei

Cele trei oportunităţi (de a formula preferinţe, de a le semnala şi de a beneficia de un tratament egal al preferinţelor, în actul de guvernare) reclamă, aşadar, un set de opt garanţii instituţionale de care să se bucure cetăţenii. Ţinînd cont de faptul că, luate împreună, cele trei principii fac ca guvernarea să fie deschisă, pentru o perioadă de timp, faţă de preferinţele cetăţenilor (iar acest caracter „deschis" înseamnă ca guvernarea să răspundă preferinţelor), ajungem la o definiţie operaţională a democraţiei. Pentru Dahl, principiul potrivit căruia

conducătorii trebuie să răspundă preferinţelor cetăţenilor (trataţi în mod egal) este un principiu-cheie al democraţiei. Aşadar, cele opt agenţii instituţionale amintite definesc un sistem care satisface *una dintre caracteristicile esenţiale ale democraţiei*.

Argumentaţia lui Dahl parcurge, în continuare, următorul traseu: cele opt garanţii se pretează unei interpretări „progresive", în sensul că sistemul poate evolua de la un stadiu în care ele sînt respectate în mai mică măsură (sau deloc), către un stadiu în care ele sînt respectate în mai mare măsură. Aceasta înseamnă că ele pot surprinde democratizarea sistemului, înţeleasă ca progres pe dimensiunea menţionată mai sus (guvernul devine mai deschis, răspunde în mai mare măsură preferinţelor cetăţenilor), după cum pot surprinde şi evoluţia în sens contrar.

Ajungem, în acest moment, în punctul-cheie al volumului, punctul în care se configurează teoria. Cele opt garanţii instituţionale sugerează două dimensiuni majore ale democratizării (şi ele „construite" în aşa fel încît să fie sensibile la variabila timp): *liberalizarea* (respectiv, creşterea oportunităţii de a contesta public guvernarea) şi evoluţia către un grad mai mare de *cuprindere* a cetăţenilor în procesul politic (respectiv, creşterea oportunităţii lor de a *participa*). *Democratizarea* este procesul care reuneşte progresele sistemului politic pe ambele dimensiuni.*

Binomul participare-contestare îl ajută pe Dahl să definească cele patru tipuri „ideale" de regimuri, precum şi continuum-ul în care se situează şi evoluează regimurile „reale". Astfel, cele patru tipuri ideale sînt: hegemonia închisă (care limitează atît dreptul de participare, cît şi cel de contestare), hegemonia cuprinzătoare (care îl acordă pe primul, dar îl neagă pe cel de-al doilea), oligarhia concurenţială (care îl neagă pe primul, dar îl acordă pe cel de-al doilea) şi poliarhia (care le garantează în cel mai înalt grad posibil pe ambele).

---

* Aşa cum recunoaşte şi Dahl, „problema terminologiei este formidabilă, pentru că pare imposibil să găseşti termeni, aflaţi deja în uz, care să nu fie marcaţi de o doză mare de ambiguitate". Nu altfel stau lucrurile şi în cazul ediţiei române, unde s-a considerat oportun să se traducă *inclusive, inclusiveness* prin *cuprinzător, cuprindere*, din cauza nevoii de a însoţi substantivul „regim" cu un adjectiv: *inclusive regime* fiind redat prin *regim cuprinzător*. Altfel, este evident că regimul devine mai „cuprinzător", în sensul oferit de Dahl, prin *includerea* cît mai multor indivizi în procesul de luare a deciziilor publice, respectiv prin lărgirea „dreptului de cetăţenie", a participării.

De asemenea, *public contestation* ar trebui înţeles nu doar ca o simplă *contestare publică* a guvernanţilor (formula adoptată, în mod justificat, în ediţia română), ci ar trebui să se înţeleagă *contestare* şi ca oportunitatea de a formula puncte de vedere şi politici alternative, care să intre în competiţie cu cele ale guvernanţilor.

Regimurile din lumea reală se încadrează în patrulaterul definit de tipurile ideale. Democratizarea este, aşadar, modelată prin deplasarea punctului care ilustrează regimul, către vîrful „poliarhie". Teoretic, punerea în evidenţă a procesului de democratizare nu depinde de situarea şi lungimea traseului parcurs, însă Dahl este interesat cu precădere de şansele ca regimul să se apropie (şi să se menţină un timp cît mai îndelungat) de zona poliarhiei.

Este momentul să enunţăm „teoria". Variabila dependentă, adică „mărimea" care face obiectul explicaţiilor, este tocmai şansa ca o ţară să fie guvernată în mod democratic (poliarhic), pentru o perioadă considerabilă de timp. Variabilele dependente, adică „mărimile" care determină cît de mari sau mici sînt şansele ca acest lucru să se întîmple, sînt următoarele seturi de condiţii, care se referă, respectiv, la: traseul istoric al democratizării, gradul de concentrare în ordinea socioeconomică, nivelul de dezvoltare socioeconomică, inegalităţile din societatea respectivă, clivajele între subculturi, existenţa şi tipul controlului extern şi, în fine, convingerile activiştilor politici.

Există, aşa cum reiese clar din argumentaţia lui Dahl, că rezultatele pot fi, într-o anumită măsură, cuantificabile. Adică, în funcţie de „scorurile" obţinute de regimuri pe fiecare din aceste dimensiuni, să se traseze diverse „profiluri" – unele mai favorabile, altele mai defavorabile instituirii şi menţinerii democraţiei (poliarhiei). Însă problema datelor este una extrem de dificilă: cantitatea şi credibilitatea lor reprezintă posibile obstacole în calea aplicării teoriei. De asemenea, Dahl afirmă că nu a avut în vedere să aloce ponderi diferite, de la dimensiune la dimensiune, pentru că nu există argumente „tari" pentru a spune că una (adică, o variabilă independentă) ar fi mai importantă decît alta. Plasînd diversele regimuri pe scale împărţite în decile (zece trepte), pentru fiecare dimensiune şi alocînd ponderi egale tuturor, Dahl şi colaboratorii săi au obţinut un profil al fiecărui stat şi au pus în evidenţă „punctajele". Controlul teoriei se realizează verificînd dacă statele respective au sau nu au, în fapt, tipul de regim pe care l-ar sugera profilul respectiv. Dahl constată că, în mare, teoria se confirmă, marea majoritate a statelor care prezintă profiluri favorabile fiind, *într-adevăr*, poliarhii. Există şi cazuri deviante, explicabile prin intervenţia unor factori ce nu au putut fi luaţi în calcul, în elaborarea teoriei. Dahl discută în amănunt cazul Argentinei (la vremea aceea, o dictatură militară, deşi profilul său indica un set de condiţii favorabile poliarhiei) sau pe acela al Indiei (unde poliarhia se menţinea, în ciuda unor condiţii defavorabile).

Sigur că cititorii est-europeni pot recompune, urmîndu-l pe Dahl, tabloul specific ţării lor şi pot verifica dacă prognozele lui Dahl s-au adeverit sau nu – şi din ce cauză. În orice caz, trebuie reţinut faptul că teoria elaborată de Dahl – şi care nu este, după cum reiese din lectura cărţii – o prezenţă izolată în epocă, nu

este o teorie ambiţioasă. Ea nu îşi propune să „profeţească" dacă un regim politic se va democratiza sau nu, ci doar să evalueze condiţiile favorabile declanşării unor eventuale procese de democratizare, şi şansele acestora. Nu trebuie uitat că Dahl, prin metodologia sa, este deschis către rolul *actorului politic*. Chiar în ipoteza existenţei unor condiţii structurale favorabile unui anumit tip de regim, instaurarea şi menţinerea lui depinde de acţiunea politică a indivizilor şi grupurilor. I s-a imputat şi lui Dahl, ca de altfel multor altor pluralişti asociaţi cu aşa-numita şcoală a modernizării, un anumit reducţionism, un fatalism democratic. Probabil că cel mai cunoscut caz, în acest sens, este cel al lui Seymour Martin Lipset, care, în urma unor prelucrări ale datelor empirice aferent mai multor societăţi, derivă o strînsă corelaţie între tipul de regim şi nivelul de dezvoltare economică. Nu vom insista, aici, asupra acestei chestiuni.* Este important să amintim doar că lucrarea de faţă este luată ca reper – iar Dahl este considerat un recursor – şi de către teoreticienii care accentuează în primul rînd rolul actorului, în detrimentul celui al structurii, în procesul de democratizare.

De asemenea, teoria sa nu visează aspecte normative. Este o teorie care se doreşte empirică, lăsînd la o parte eventualele justificări ale democraţiei. Pentru a detalia acest aspect, trebuie să revenim la definirea conceptului de „poliarhie". În acest volum, poliarhia este definită ca un regim care oferă posibilităţi extinse de contestare publică şi participare, concretizate prin satisfacerea celor opt condiţii enumerate anterior (şi care permit cetăţenilor să-şi formuleze preferinţele, să şi le facă cunoscute şi să se bucure de un tratament egal din partea conducătorilor, în ceea ce priveşte „cîntărirea" preferinţelor lor.

Aceste criterii sînt de natură strict procedurală, neavînd în vedere sub nici o formă care *ar putea fi* sau *ar trebui să fie* preferinţele. De aici, percepţia asupra poliarhiei ca „democraţie procedurală" sau „democraţie minimală". Într-adevăr, teoria nu face nici o referire la substanţa democraţiei, ci doar la proceduri. Această viziune (prea puţin ambiţioasă, s-o recunoaştem) permite însă conturarea demersului comparativ. Or, comparaţia este un vehicul important către cunoaştere, cu condiţia să fie întreprinsă în mod riguros şi ordonat. Percepţia asupra poliarhiei ca „democraţie minimală" este, şi ea, foarte importantă. Cercetătorii sînt interesaţi să localizeze, în spaţiul bidimensional configurat de Dahl, „pragul" dincolo de care un regim poate fi etichetat drept „democratic" (în sensul că a întrunit condiţiile procedurale minimale).

* O discuţie mai amplă a acestor probleme ne va fi prilejuită de publicarea ediţiei româneşti a lucrării *Democracy and Its Critics*.

Rămîne de clarificat, în momentul de față, relația dintre conceptul de „poliarhie" și cel de „democrație". Înainte de aceasta, să trecem în revistă sensurile pe care le atașează Dahl conceptului de „poliarhie"[40].

Poliarhia poate fi considerată, așadar, un tip de regim și, în același timp (dacă este înțeleasă *istoric*) ca un set de instituții ce au rezultat din eforturile de a liberaliza și a face mai „cuprinzătoare" instituțiile statului-națiune. Este vorba de sensurile care reies, pregnant, din argumentul prezentat în lucrarea de față.

De asemenea, poliarhia poate fi înțeleasă ca un sistem de drepturi, prin care anumite drepturi sînt garantate și protejate, precum și ca un sistem de control politic asupra liderilor (în sensul în care definește Dahl „controlul", definiție prezentată într-o secțiune anterioară a acestui studiu) – o interpretare care, așa cum recunoaște Dahl, se apropie mult de concepția lui Schumpeter, despre democrație ca metodă de selecție a liderilor (iar liderii au interesul de a ține cont de preferințele cetățenilor, deși nu sînt obligați să o facă).

În fine, poliarhia poate fi considerată drept un set de instituții politice necesare unei cît mai bune aproximări a procesului democratic în societatea modernă (a statului-națiune și a democrației reprezentative). Trebuie să ținem cont, aici, de faptul că Dahl este un critic al vechiului instituționalism (dezbatere amintită, anterior, în acest studiu), astfel că *instituțiile politice* de care vorbește Dahl sînt instituții (instituiri) cu rădăcini în societate, în practica politică a colectivității respective.

Toate aceste interpretări, subliniază Dahl, sînt nu contradictorii, ci complementare. Iată concluzia lui Giovanni Sartori, teoretician a cărui concepție asupra democrației are multe afinități cu cea a lui Dahl: „Dahl caută o difuziune și o revigorare pluralistă, în cadrul societății în ansamblu, a concurenței între elite. Dacă pentru Schumpeter problema era înțelegerea funcționării democrației, pentru Dahl problema este, *în plus* (subl. mea, L-D. D.) de a promova democrația [...]. Strategia fundamentală a lui Dahl este să rezerve termenul «democrație» pentru un «sistem ideal» și să utilizeze «poliarhia» ca o aproximare a democrației"[41]. Această formulare, „în plus", este, probabil, cheia problemei. Nevoia unei definiții operaționale, a unei definiții pentru lumea reală, apare nu doar din nevoia de a crea un model care să se preteze la o analiză științifică, ci și din aceea ca idealul democratic – adesea compromis în urma asocierii cu practica politică din regimurile „poliarhice" – să poată redeveni o „valoare", o călăuză sigură pentru oamenii care prețuiesc, printre alte principii, și pe acela că demnitatea omului presupune ca acesta să rămînă o ființă socială și să participe, în mod egal cu semenii săi, la guvernarea cetății.

LUCIAN DUMITRU DÎRDALĂ

[1] *New Handbook of Political Science*, Oxford, Oxford University Press, 1996
[2] Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann, „Political Science: The Discipline", in *New Handbook*, p. 34.
[3] Ediția originală: Robert A. Dahl, *Polyarchy. Participation and Opposition*, New Haven, Yale University Press, 1971
[4] Menționăm cîteva dintre lucrările sale cele mai importante: *A Preface to Democratic Theory*, Chicago, University of Chicago Press, 1956; *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven, Yale University Press, 1961; *Political Oppositions in Western Democracies*, New Haven, Yale University Press, 1966; *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*, New Haven, Yale University Press, 1982; *Democracy and Its. Critics*, New Haven, Yale University Press, 1989; *On Democracy*, New Haven, Yale University Press, 1998 (ultimele două în pregătire la Editura Institutul European); menționăm și lucrările redactate în colaborare cu Charles E. Lindblom (*Politics Economics, and Welfare*, New York, Jarper and Bros, 1953), respectiv Edward R. Tufte (*Size and Democracy*, Stamford, Stanford University Press, 1973).
Dintre articolele și studiile mai importante menționăm: „The Concept of Power", *Behavioral Science*, 2, 1957; „The Behavioral Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest", *American Political Science Review*, 55, 4, Dec. 1961; „The Moscow Discourse: Fundamental Rights in a Democratic Order", *Government and Opposition*, 15, 1980; „Reflections on a Half Century of Political Science: Lecture Given by the Winner of the Johan Skytte Prize in Political Science, Uppsala, 30 September 1995", *Scandinavian Political Studies*, 19, 2, 1996; dintre eseurile reunite ulterior în *Democracy, Liberty, and Equality*, Oslo, Norwegian University Press, 1986, menționăm: „On the Theory of Democratic Socialism" (1940), „Marxism and Free Parties" (1947), „Democracy in the Workplace" (1984), „Federalism and the Democratic Process" (1983), „On Removing Certain Impediments to Democracy in the United States" (1977), „The American Oppositions: Affirmation and Denial" (1966), „Procedural Democracy" (1979), „Pluralism Revisited" (1978), „Polyarchy, Pluralism, and Scale" (1984).
[5] Dahl, „Introduction" *Democracy, Liberty, and Equality*, pp. 7-8.
[6] Goodin, Klingemann, in *New Handbook*, p. 7.
[7] *Ibid.*
[8] *Ibid.*

[9] Dahl, „The Concept of Power", *Behavioral Science*, 2, 1957, 201.
[10] Dahl, „Reflections", *Scandinavian Political Studies*, 19, 2, 1996, 88-89.
[11] Dahl, „The Behavioral Approach", *American Political Science Review*, 52, 2, 463-369.
[12] Dennis Kavanagh, *Political Science and Political Behaviour*, London, Unwin Hyman, 1983, p. 2.
[13] *Ibid*, p. 3.
[14] Dahl, „Reflections", 89.
[15] *Ibid.*
[16] Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, pp. 11-13.
[17] *Ibid*, p. 22.
[18] *Ibid*, p. 13.
[19] *Ibid.*
[20] Leonard Tivey, „Robert Dahl and the American Pluralism", in Leonard Tivey, Anthony Wright, eds. *Political Thought since 1945: Philosophy, Science, Ideology*, Aldershot, Edward Elgar, 1992, p. 96.
[21] Goodin, Klingemann, in *New Handbook*, p. 7
[22] Philippe Braud, „Du pouvoir en général an pouvoir politique", in M. Grawitz, J. Leca, eds., *Traité de science politique*, vol. I, Paris, PUF, 1985, pp. 341-342.
[23] Robert A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control.*
[24] *Ibid.*, p. 16.
[25] Braud, p. 339.
[26] P. Bachrach, M.S. Baratz, „The Two Faces of Power", *American Political Science Review*, 56, 4, 1962, 949, citat în David Held, *Models of Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1987, p. 200.
[27] S. Lukes, *Power: A Radical View*, Londra, Macmillan, 1974, p. 22, citat în Held, p. 200.
[28] Discuţia următoare se bazează pe interpretarea ideilor din *Dilemmas*, pp. 16-20.
[29] Dahl, *A Preface to Democracy Theory*, p. 84.
[30] Dahl, „Polyarchy, Pluralism, and Scale", in *Democracy, Liberty and Equality*, p. 234.
[31] *Ibid*, p. 235.
[32] David Held, *Models of Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1987, p. 6.
[33] *Ibid.*
[34] *Ibid*, p. 204. Voi urmări îndeaproape sinteza modelului, în cele ce urmează.
[35] Charles W. Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1957.
[36] Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, p. 151.

[37] Citat în Tivey, „Robert Dahl and the American Pluralism", in Tivey, Wright, eds., *Political Thought since 1945*, p. 98.
[38] Dahl, „Polyarchy, Pluralism, and Scale", in *Democracy, Liberty, and Equality*, pp. 227-228.
[39] Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, p. 84.
[40] Dahl, „Polyarchy, Pluralism, and Scale", in *Democracy, Liberty, and Equality*, pp. 230-233. Voi urmări îndeaproape discuţia lui Dahl.
[41] Giovanni Sartori, *Teoria democraţiei reinterpretată*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 153.

MULȚUMIRI

Doresc să-mi exprim recunoştinţa faţă de Fundaţia Rockefeller, pentru sprijinul financiar care a făcut posibil acest volum, precum şi alte cărţi în care am tratat tema guvernării şi opoziţiei. Sînt, de asemenea, îndatorat Consiliului Universităţii Yale, pentru asistenţa financiară din Fondul Henry L. Stimson pentru Cercetări în Afaceri Internaţionale, precum şi Universităţii Yale, pentru bursa care mi-a permis să definitivez manuscrisul.

Extrem de utile au fost comentariile cîtorva colegi, care au citit, integral sau parţial, diverse forme ale textului. Printre ei se numără Frederick Barghoorn, Robert Dix, William Foltz, Michael Leiserson, Rajni Kothari, Juan Linz şi Gordon Skilling, cu toţii coautori la volumul colectiv *Regimes and Oppositions*, precum şi Hans Daalder, Joseph LaPalombara, Val Lorwin, Nelson Polsby şi Stein Rokkan.

Vreau să le mulţumesc studenţilor mei pentru că au citit o ciornă a manuscrisului şi au emis idei care s-au dovedit, adesea, extrem de utile.

Pentru răbdarea, îndemînarea şi viteza cu care au transformat ciornele mele în texte dactilografiate lizibile, vreau să-mi exprim mulţumirile şi admiraţia faţă de doamnele Betty Mauceri, Miriam Swanson şi Nancy Hoskins. Încă o dată, îi rămîn dator doamnei Marian Ash pentru supervizarea editorială a volumului, la Yale University Press.

R.A.D.

1

DEMOCRATIZAREA ŞI OPOZIŢIA PUBLICĂ

În cazul unui regim în care opoziţia nu se poate organiza în mod deschis şi legal în partide politice, pentru a se opune guvernului prin alegeri libere şi corecte, care sînt condiţiile care favorizează sau împiedică transformarea sa într-un regim care să permită toate acestea? Iată întrebarea la care încearcă să răspundă acest volum.

Concepte

Avînd în vedere faptul că dezvoltarea unui sistem politic care să permită existenţa unor relaţii de opoziţie, de rivalitate sau de concurenţă între guvern şi opozanţii săi reprezintă un element important al democratizării, se impune ca această carte să trateze un aspect al democratizării. Dar, după părerea mea, aceste două procese – democratizarea şi consolidarea opoziţiei publice – nu sînt identice. Descrierea amănunţită a deosebirilor dintre ele ne-ar putea duce la o desecare plictisitoare a unei mlaştini semantice. Ca să evităm această pierdere de timp, sper că-mi va fi îngăduit să-mi exprim în mod sumar cîteva păreri, fără a le argumenta sau a intra în amănunte.

Cred că o trăsătură fundamentală a democraţiei este receptivitatea constantă a guvernului la preferinţele cetăţenilor, consideraţi egali din punct de vedere politic. Nu intenţionez să mă refer aici la alte caracteristici pe care ar trebui să le aibă un sistem, pentru a fi într-adevăr democratic. În această carte aş vrea să asociez termenul de „democraţie"

cu un sistem politic care să se caracterizeze şi printr-o receptivitate completă sau aproape completă faţă de toţi cetăţenii. Nu trebuie să ne intereseze, deocamdată, dacă există efectiv sau a existat un astfel de sistem. Sigur că putem concepe un asemenea sistem ipotetic; o astfel de concepţie a constituit idealul multor oameni sau a făcut măcar parte din el. Ca sistem ipotetic situat la capătul unei scări sau ca situaţie limită, acesta ne poate servi (precum un vid perfect) ca bază pentru a estima gradul pînă la care se pot apropia diverse sisteme de această limită teoretică.

De asemenea, presupun că pentru ca un guvern să-şi păstreze, pentru o perioadă de timp oarecare, receptivitatea faţă de preferinţele cetăţenilor lui, pe care-i consideră egali din punct de vedere politic, toţi cetăţenii trebuie să beneficieze de şanse neîngrădite:

1. De a-şi formula preferinţele;
2. De a face cunoscute aceste preferinţe celorlalţi cetăţeni şi guvernului prin acţiuni individuale şi colective;
3. Ca guvernul să le cîntărească preferinţele fără părtinire, fără a face discriminări în funcţie de conţinutul sau sursa preferinţei.

Aceste trei condiţii mi se par, aşadar, necesare unei democraţii, deşi s-ar putea să nu fie şi suficiente. Apoi, presupun că pentru ca un număr cît mai mare de oameni, ca de pildă cei din majoritatea statelor existente în momentul de faţă, să beneficieze de aceste trei oportunităţi, instituţiile societăţii trebuie să ofere cel puţin opt garanţii. Acestea sînt indicate în tabelul 1.1.

Continuînd şirul presupunerilor, cred că legăturile dintre aceste garanţii şi cele trei oportunităţi fundamentale sînt suficient de clare şi că nu mai este nevoie să le explicităm aici.[1]

[1] O parte din aceste legături sînt analizate în lucrarea mea *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1956), pp. 63-81 şi în Robert Dahl şi Charles E. Lindblom, *Politics, Economics and Welfare* (New York: Harper, 1953), cap. 10 şi 11.

Tabelul 1.1. O serie de cerinţe impuse unei democraţii într-o colectivitate numeroasă

Pentru şanse:	Se cer următoarele garanţii instituţionale:
I. De a-şi formula preferinţele	1. Libertatea de a crea şi a adera la organizaţii 2. Libertatea de expresie 3. Dreptul de vot 4. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin 5. Surse alternative de informare
II. De a-şi face cunoscute preferinţele	1. Libertatea de a crea şi adera la organizaţii 2. Libertatea de expresie 3. Dreptul de vot 4. Eligibilitatea pentru funcţii publice 5. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin 6. Surse alternative de informare 7. Alegeri libere şi corecte
III. Ca guvernul să le cîntărească preferinţele în mod egal	1. Libertatea de a crea şi adera la organizaţii 2. Libertatea de expresie 3. Dreptul de vot 4. Eligibilitatea pentru funcţii publice 5. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin 5a. Dreptul liderilor politici de a concura pentru voturi 6. Surse alternative de informare 7. Alegeri libere şi corecte 8. Instituţii care să asigure dependenţa politicii guvernamentale de voturi şi de alte forme de exprimare a preferinţei

Analizînd lista celor opt garanţii instituţionale, constatăm că ele ne-ar putea oferi o scară teoretică pe care am putea ordona diferite sisteme politice. Însă, la o examinare mai atentă, am putea descoperi în aceste garanţii două dimensiuni teoretice, oarecum diferite, ale democratizării.

1. Atît în trecut, cît şi în prezent, regimurile variază enorm în funcţie de măsura în care cele opt condiţii instituţionale sînt aplicate în mod deschis, public şi sînt pe deplin garantate măcar cîtorva membri ai sistemului politic, care au de obiectat împotriva guvernului. Aşadar, avînd la dispoziţie o scară care să reflecte aceste opt condiţii, am putea compara diferite regimuri, în funcţie de măsura în care se permite opoziţia, contestaţia publică sau concurenţa politică.[2] Dar, întrucît un anumit regim ar putea permite opoziţia unui procent mai mic sau mai mare din populaţie, rezultă clar că avem nevoie de o a doua dimensiune.

2. Atît în trecut, cît şi în prezent, regimurile variază şi în funcţie de proporţia în care populaţia are dreptul să participe, pe baze mai mult sau mai puţin egale, la controlul şi contestarea activităţii guvernului: să facă parte, ca să spunem aşa, din sistemul de contestare publică. O scară care să reflecte măsura în care este garantat dreptul de a participa la contestarea publică ne-ar permite să comparăm diferite regimuri, în funcţie de cuprinderea lor.

De pildă, dreptul de a vota în cadrul unor alegeri libere şi corecte se pliază pe ambele dimensiuni. Cînd un regim acordă acest drept cîtorva dintre cetăţeni, el tinde către o contestare publică de mai mare amploare. Cu cît este mai mare procentul cetăţenilor care se bucură de acest drept, cu atît mai cuprinzător este regimul respectiv.

Contestarea publică şi cuprinderea variază fiecare în parte. Pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Marea Britanie a avut un sistem de contestare publică foarte bine pus la punct, însă pînă la extinderea dreptului de vot – în 1867 şi 1884 – acesta nu includea decît o parte infimă a populaţiei. Elveţia are unul din cele mai dezvoltate sisteme de contestare publică din lume. Puţini sînt cei care ar putea pune la îndoială faptul că regimul elveţian este foarte „democratic". Şi totuşi, o jumătate din populaţie – cea feminină – nu are încă dreptul să participe la alegerile naţionale. Spre deosebire de Elveţia, U.R.S.S. aproape că nu are un sistem de

[2] În această carte, termenii de liberalizare, concurenţă politică, politică concurenţială, contestare publică şi opoziţie publică vor fi folosiţi alternativ, pentru a ne referi la această dimensiune, iar regimurile care obţin scoruri mari pe această dimensiune vor fi denumite regimuri concurenţiale.

contestare publică, deşi dreptul de vot este universal. De fapt, una din cele mai izbitoare schimbări care au avut loc în acest secol a fost renunţarea la o negare categorică a legitimităţii participării populaţiei la activitatea guvernului. Nu au mai rămas decît foarte puţine ţări care să nu le garanteze cetăţenilor lor măcar un vot formal şi să nu organizeze cel puţin alegeri nominale; pînă şi cei mai înveteraţi dictatori vorbesc, de obicei, de dreptul cetăţenilor de a lua parte la activitatea guvernului, adică de a participa la „guvernare", dar nu şi la contestarea publică.

E de prisos să mai spunem că, în absenţa dreptului de a te opune, dreptul de a participa este văduvit în mare măsură de semnificaţia pe care o are într-o ţară unde contestarea publică este permisă. Sigur că o ţară cu un drept de vot universal şi un guvern întru totul represiv oferă mai puţine şanse de opoziţie decît una care are un drept de vot limitat, dar are un guvern foarte tolerant. Prin urmare, dacă vom clasifica ţările numai în funcţie de cuprinderea pe care o au, fără a lua în consideraţie alte circumstanţe, vom ajunge la rezultate incorecte. Şi totuşi, a distinge regimurile în funcţie de cuprindere este un lucru util atîta vreme cît ne este foarte clar că proporţia „sufragiului" sau, în general vorbind, dreptul de a participa, reprezintă doar *una* din trăsăturile sistemelor, care nu poate fi interpretată decît în contextul altor caracteristici.

Să privim, aşadar, democratizarea ca şi cum ar fi constituită din cel puţin două dimensiuni: contestarea publică şi dreptul de participare (fig. 1.1). Majoritatea cititorilor cred, fără îndoială, că democratizarea nu se rezumă la aceste două dimensiuni; vom discuta imediat şi despre o a treia dimensiune, dar, deocamdată, propun să le analizăm pe primele două. Şi dacă tot am ajuns aici, cred că dezvoltarea unui sistem de contestare publică nu este neapărat echivalentă cu o democratizare deplină.

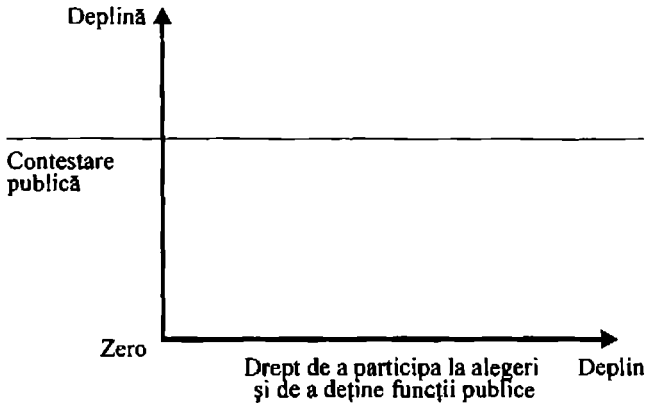

Figura 1.1 Două dimensiuni teoretice ale democratizării

Să analizăm acum cele două dimensiuni prezentate în figura 1.2[3], pentru a înţelege mai clar relaţia dintre contestarea publică şi democratizare. Avînd în vedere că un regim se poate situa, teoretic, oriunde în spaţiul delimitat de cele două dimensiuni, este evident că terminologia pe

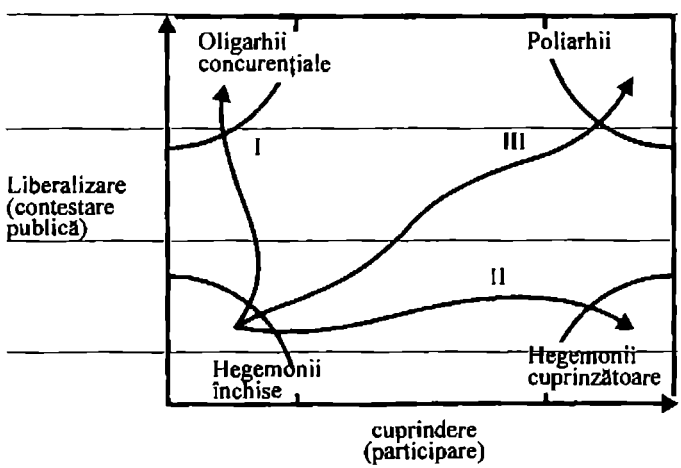

Figura 1.2 Liberalizare, cuprindere şi democratizare

care o folosim noi pentru regimuri este inadecvată, pentru că se bazează, invariabil, mai mult pe clasificare decît pe ierarhizare. Sigur că spaţiul delimitat de cele două dimensiuni ar putea fi împărţit într-un anumit număr de secţiuni, fiecare cu denumirea ei. Dar scopul acestei cărţi ar face ca o tipologie prea elaborată să fie redundantă. Permiteţi-mi, aşadar, să prezint un mic vocabular – unul rezonabil, sper – care să-mi permită să mă refer cu destulă precizie la tipurile de schimbări produse în diferite regimuri pe care vreau să le analizez.

Pentru regimul schiţat în colţul din stînga, jos al figurii 1.2, voi folosi denumirea de hegemonie închisă. Dacă un regim hegemonic urmează o linie ascendentă, ca în linia I, acesta se îndreaptă spre o contestare publică de mai mare amploare. Fără a forţa prea mult limbajul, am putea spune că o schimbare în această direcţie induce liberalizarea regimului sau se poate spune că regimul devine mai concurenţial. Dacă un regim tinde să ofere mai multă participare, ca în linia II, se poate spune că devine mai popular sau mai cuprinzător. Un regim s-ar putea schimba doar pe o dimensiune, nu şi pe cealaltă. Dacă denumim regimul de sus, din stînga o oligarhie concurenţială, atunci linia I indică trecerea de la o hegemonie închisă la o oligarhie concurenţială. Dar o hegemonie închisă ar putea deveni mai cuprinzătoare şi fără a se liberaliza, fără a spori oportunităţile de contestare publică, aşa cum se poate observa la linia II. În acest caz, regimul va trece de la o hegemonie închisă la una cuprinzătoare.

Democraţia poate fi concepută ca situîndu-se în colţul din dreapta, sus. Dar avînd în vedere că aceasta poate avea mai multe dimensiuni decît cele două, prezentate în figura 1.2 şi că, după părerea mea, nici un sistem pe scară largă din lume nu este pe deplin democratizat, prefer să numesc poliarhii acele sisteme din lumea reală care se apropie cel mai mult de colţul din dreapta, sus. Putem spune că orice schimbare ce duce un regim către colţul din dreapta, sus, urmînd, de pildă, linia III, relevă un anumit grad de democratizare. Aşadar, poliarhiile pot fi concepute ca fiind nişte regimuri relativ (dar incomplet) democratizate; cu alte cuvinte,

[3] Anexa A, tabelul A-1 prezintă o clasificare a 114 ţări, în funcţie de aceste două dimensiuni.

sînt regimuri care au fost substanţial popularizate şi liberalizate, adică au devenit cuprinzătoare şi pe deplin deschise contestării publice.

După cum se poate observa, deşi am denumit regimurile apropiate de cele patru colţuri, spaţiul mai mare din centrul figurii nu a fost denumit şi nici divizat. Absenţa numelor se datorează, în parte, tendinţei istorice de a clasifica regimurile după limita lor extremă şi reflectă, de asemenea, dorinţa mea de a evita o terminologie redundantă. Lipsa denumirilor nu înseamnă lipsa regimurilor; de fapt, se prea poate ca majoritatea regimurilor naţionale existente în momentul de faţă să se încadreze în centru. Multe schimbări semnificative din cadrul diverselor regimuri implică mişcări înspre, dinspre sau în interiorul acestei importante zone centrale, căci aceste regimuri devin mai mult sau mai puţin cuprinzătoare şi oferă mai multe sau mai puţine şanse procesului de contestare publică. Mă voi referi la regimurile din această zonă de mijloc folosind uneori termeni precum „aproape" sau „cvasi": un regim aproape hegemonic oferă puţin mai multe oportunităţi contestării publice decît unul hegemonic; o cvasi-poliarhie poate să fie foarte cuprinzătoare, dar să îngrădească mai mult contestarea publică decît o poliarhie desăvîrşită sau ar putea oferi procesului de contestare publică şanse comparabile cu cele oferite de o poliarhie deplină, dar să fie ceva mai puţin cuprinzătoare.[4]

[4] Problema terminologiei este foarte serioasă, căci este aproape imposibil să găseşti termeni aflaţi deja în circulaţie, care să nu aibă o mare doză de ambiguitate şi sensuri suplimentare. Cititorii nu trebuie să uite că termenii folosiţi aici vor apărea pe tot parcursul cărţii, cu sensul indicat în paragrafele anterioare, pe cît posibil. Unii cititori vor respinge, fără îndoială, termenul „poliarhie" ca o alternativă la cuvîntul democraţie, dar important este să nu uităm distincţia dintre democraţie ca sistem ideal şi măsurile instituţionale care au ajuns să fie privite ca un soi de apropiere imperfectă de un ideal: şi cred că experienţa ne arată că atunci cînd se foloseşte acelaşi termen pentru amîndouă, analiza se împotmoleşte în confuzii inutile şi în argumente semantice, la urma urmei, irelevante. Aflată în colţul opus, „hegemonia" nu este nici ea o denumire prea satisfăcătoare; dacă i se dă, însă, sensul pe care l-am indicat, termenul „hegemonic" apare mai indicat decît „ierarhic", „monocratic", „absolutist", „autocratic", „despotic", „autoritar", „totalitar" etc. Termenul „contestare" din „contestare publică" este folosit cu sensul pe care îl are în mod curent (chiar dacă nu apare frecvent); în limba engleză, *„contestation"* (contestare) vine de la „a contesta", care înseamnă a face din ceva subiectul unei dispute, controverse sau litigiu şi cele mai apropiate sinonime sînt a disputa, a putea nega, a concura. Utilitatea acestui termen mi-a fost sugerată prima dată de lucrarea lui Bertrand

Necesitatea de a folosi aceşti termeni pe parcurs justifică utilitatea clasificării; caracterul arbitrar al graniţei dintre „complet" şi „cvasi" face ca orice clasificare să fie inadecvată. Atîta timp cît ne este clar că aceşti termeni sînt mijloace utile, dar destul de arbitrare de împărţire a spaţiului din figura 1.2, conceptele respective ne vor fi de folos.

Întrebarea reformulată

Întrebarea din deschiderea acestui capitol poate fi acum reformulată după cum urmează:

1. Care sînt condiţiile care sporesc sau reduc şansele de democratizare a unui regim hegemonic sau aproape hegemonic?
2. Mai concret, care sînt factorii care sporesc sau reduc şansele contestării publice?
3. Şi mai concret, care sînt factorii care sporesc sau reduc şansele contestării publice într-un regim foarte cuprinzător, adică într-o poliarhie?

Premise

Această carte tratează, aşadar, condiţiile optime pentru apariţia şi existenţa sistemelor ce permit contestarea publică. Aşa cum menţionam la începutul acestui capitol, întrucît contestarea publică este un capitol al democratizării, cartea de faţă este, implicit, şi una despre democratizare,

---

de Jouvenel, „The Means of Contestation", *Government and Opposition*, 1 (ianuarie 1966):155-74. Jouvenel îi dă şi el acelaşi sens, căci termenul francez original are acelaşi înţeles: *débat, objection, conflit, opposition*; însă în acelaşi număr al acestui jurnal, Ghiţă Ionescu („Control and Contestation in Some One-Party States", pp. 240-50) foloseşte cuvîntul într-un sens mai restrîns, dar deseori folosit: „postulatele anti-sistem, permanente şi fundamentale impuse de orice opoziţie în baza unor deosebiri fundamentale, dihotomice de opinie şi ideologie" (p. 241). Reiese clar că e vorba despre o definire mai limitată a conceptului decît cea folosită de mine aici şi, probabil, de Jouvenel, în eseul său.

într-o anumită măsură. Dar nu trebuie să uităm că vom exclude din analiza noastră o serie de probleme importante, care ar fi luate în discuție într-un studiu al democrației.

E bine să ne gîndim la democrație ca fiind rezultatul unor transformări istorice de anvergură. Una din acestea este transformarea hegemoniilor și a oligarhiilor concurențiale în cvasi-poliarhii. Acesta este, în esență, procesul care a avut loc în lumea occidentală, în secolul al XIX-lea. A doua este trecerea de la cvasi-poliarhii la poliarhii în adevăratul sens al cuvîntului. Este ceea ce s-a petrecut în Europa, în cele două decenii care s-au scurs de la sfîrșitul secolului trecut, pînă la începutul primului război mondial. A treia transformare este democratizarea deplină a poliarhiilor. Putem aprecia că acest proces istoric s-a desfășurat odată cu dezvoltarea rapidă a statului democratic al bunăstării, după izbucnirea marii crize: fiind întrerupt de al doilea război mondial, se pare că procesul și-a luat un nou avînt la sfîrșitul anilor 1960, ca urmare a revendicărilor, mai ales din partea tineretului, cu privire la democratizarea diverselor instituții sociale.

În această carte sînt analizate primele două transformări la care ne-am referit, nu însă și cea de-a treia.[5] Fie că are succes sau dă greș, cea de-a treia etapă a democratizării se va dovedi, desigur, la fel de importantă ca și celelalte. Și avînd în vedere că ea se produce numai în țările cele mai „avansate" și că va influența nivelul de viață din aceste state în secolul XXI, cetățenii lor o vor considera chiar mai importantă decît celelalte. Cea mai mare parte a lumii este, însă, departe de posibilitatea unei astfel de transformări. Din cele 140 de țări independente, care existau în 1969, aproximativ 25 erau deosebit de cuprinzătoare și aveau sisteme foarte dezvoltate de contestare publică: cu alte cuvinte, erau poliarhii cuprinzătoare. Încă vreo zece erau poliarhii care se apropiau destul de mult de stadiul de poliarhie deplină. Tocmai aceste 35 de țări trebuie să sufere cea de-a treia transformare. Așa cum vom demonstra în continuare, e puțin probabil ca anumite non-poliarhii să „sară" peste instituțiile poliarhiei și să ajungă la un stadiu mai avansat de democrație decît

[5] Am tratat cîteva aspecte ale celei de-a treia etape în *After the Revolution? Authority in a Good Society* (New Haven: Yale University Press, 1970).

cel la care au ajuns poliarhiile, aşa cum promit, uneori, ideologii. Deci primele două faze ale democratizării – nu şi a treia – vor fi cele mai relevante pentru majoritatea ţărilor lumii.

Această carte urmăreşte chiar mai puţin decît să analizeze primele două etape ale democratizării. M-am referit pînă acum la „regimuri" şi „sisteme de contestare publică". Nu am specificat însă nivelul de organizare politică la care trebuie să ajungă acestea pentru a fi eficiente. Daţi-mi voie să subliniez încă o dată că rîndurile de faţă se referă la regimurile naţionale, adică la regimuri luate la nivel de ţară sau de stat independent din punct de vedere legal sau, în termeni mai puţin adecvaţi, la naţiune sau stat-naţiune. Fără îndoială că această analiză poate fi parţial aplicată şi la anumite subnivele de organizare politică şi socială, ca de pildă municipalităţi, provincii, uniuni sindicale, firme, biserici şi altele; anumite aspecte ar putea fi, probabil, valabile şi pentru sistemele de guvernare mai cuprinzătoare – diverse tipuri de organizaţii internaţionale. Dar subiectul este detaliat numai cu referire la regimurile naţionale.

Pentru o carte care tratează democraţia, aceasta ar fi o omisiune gravă. Este o lacună importantă, chiar şi din perspectiva contestării publice. Se poate observa foarte lesne că ţările diferă în funcţie de măsura în care încurajează contestarea în procesele specifice nu numai guvernului naţional, ci şi diverselor organizaţii guvernamentale şi sociale subordonate. Voi încerca să ţin cont de aceste aspecte, în analiza de faţă, în măsura în care deosebirile esenţiale între caracteristicile unităţilor subnaţionale par să fie asociate diferenţelor în natura regimului naţional (de exemplu, dacă aceasta este sau nu o poliarhie).

Mi se pare, totuşi, firesc să insist asupra faptului că analiza ar putea fi extinsă şi mai mult. Cînd descrii oportunităţile de participare şi contestare dintr-o anumită ţară trebuie să spui, cu siguranţă, şi ceva despre posibilităţile pe care le oferă unităţile subnaţionale. Încercarea extraordinară din Iugoslavia, de a se mări gradul de autoguvernare în cadrul componentelor subnaţionale, relevă faptul că această ţară oferă oportunităţi mai mari de participare şi contestare decît Argentina şi Brazilia, de exemplu, deşi Iugoslavia are un regim monopartidist. Dacă vrem să nu omitem nimic, trebuie să luăm în considerare posibilităţile sugerate în figura 1.3. În ultima vreme, unii critici ai democratizării incomplete a po-

liarhiilor susţin că, deşi la nivel naţional aceste regimuri pot fi concurenţiale, o mare parte dintre organizaţiile subnaţionale şi mai ales dintre asociaţiile particulare sînt hegemonice sau oligarhice.[6]

Oricît de importantă ar fi extinderea descrierii regimului naţional la elementele subnaţionale, în momentul de faţă, cred că încercarea de a studia un număr mare de ţări ar necesita o analiză atît de complexă şi s-ar lovi de probleme atît de dificile din punct de vedere al datelor, încît ar fi sortită eşecului. Desigur, în principiu, organizaţiile naţionale ar putea fi localizate pe cele două grafice din figurile 1.1 şi 1.2. Problema nu se limitează, însă, la simpla localizare a ţărilor în spaţiul ipotetic sugerat în fi-

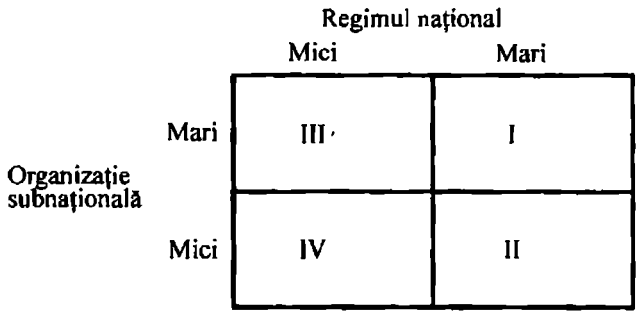

I. Regimuri total „liberalizate" sau „concurenţiale"
II. Concurenţiale la nivel naţional, hegemonice la nivelul organizaţiilor subnaţionale
III. Concurenţiale la nivelul organizaţiilor subnaţionale, hegemonice la nivel naţional
IV. Regimuri total hegemonice

Figura 1.3 O clasificare ipotetică a ţărilor în funcţie de oportunităţile create pentru contestare

gura 1.3. În primul rînd, acest spaţiu se referă numai la una din cele două dimensiuni principale: contestarea. Evident că şi cealaltă dimensiune, participarea, presupune aceeaşi procedură. Mai mult decît atît, elemen-

[6] E vorba mai ales de Grant McConnell, *Private Power and American Democracy* (New York: Knopf, 1966); Henry S. Kariel, *The Decline of American Pluralism* (Stanford: Stanford University Press, 1961), şi într-o anumită măsură Robert Paul Wolff, *The Poverty of Liberalism* (Boston: Beacon Press, 1968).

tele subnaţionale ale aceleaşi ţări oferă oportunităţi diferite de contestare şi participare. De exemplu, în multe state moderne, aceste oportunităţi sînt mai mari în cazul consiliilor municipale decît în cel al uniunilor sindicale şi mai mare pentru sindicate decît pentru firme. Prin urmare, elementele subnaţionale trebuie împărţite, la rîndul lor, în cîteva categorii: firme, sindicate, consilii municipale, biserici, instituţii de învăţămînt etc.[7] În acest moment, cerinţele respective par aproape utopice, încît, din motive mai curînd pragmatice decît teoretice, am decis să mă concentrez doar asupra nivelului naţional.

Presupuneri

Atunci cînd regimurile hegemonice şi oligarhiile concurenţiale tind către poliarhie, acestea oferă mai multe şanse de participare şi contestare; astfel sporeşte şi numărul indivizilor şi grupurilor ale căror preferinţe trebuie luate în considerare, în procesul de guvernare.

Din punctul de vedere al celor care guvernează efectiv, o astfel de transformare implică noi posibilităţi de conflict, în urma cărora obiectivele lor pot fi înlocuite cu altele, şi chiar ei înşişi pot fi înlocuiţi de către reprezentanţii indivizilor sau grupurilor proaspăt încorporate în noul sistem.

Problema oponenţilor acestora este imaginea în oglindă a problemei pe care o au guvernanţii. Orice transformare care oferă opoziţiei mai multe şanse de concretizare a obiectivelor sale în politici publice include şi posibilitatea unor conflicte cu reprezentanţii indivizilor, grupurilor şi intereselor pe care le înlocuieşte aceasta, la guvernare.

Aşadar, cu cît este mai mare conflictul dintre guvern şi opoziţie, cu atît sînt mai mari şansele ca fiecare dintre cele două părţi să caute să-i

[7] Studiul deja clasic al lui Seymour Martin Lipset, Martin A. Trow şi James S. Coleman, *Union Democracy* (Glencoe: The Free Press, 1956) se axează pe cazul deviant al unui sindicat în care contestarea şi participarea au o pondere substanţială. Încercarea de a descrie şi explica această deviere de la regulă în contextul unei singure ţări este una temerară.

refuze celeilalte oportunitatea de a participa efectiv la luarea deciziilor politice. Cu alte cuvinte, cu cît este mai mare conflictul dintre guvern şi opoziţie, cu atît mai greu este pentru fiecare dintre părţi s-o tolereze pe cealaltă. Cum pentru a-i reduce pe guvernanţi la tăcere, opoziţia trebuie să preia controlul asupra statului (punct în care rolurile opoziţiei şi guvernului se inversează) putem formula următoarea axiomă referitoare la guvernele care tolerează opoziţia:

> AXIOMA 1. *Probabilitatea ca un guvern să tolereze o opoziţie creşte invers proporţional cu costul estimat al tolerării ei.*

Guvernul trebuie să se gîndească, totodată, şi la ceea ce are de pierdut suprimînd opoziţia; chiar dacă costul tolerării este mare, suprimarea opoziţiei ar putea costa mult mai mult şi ar fi, evident, o greşeală. De aici rezultă:

> AXIOMA 2. *Probabilitatea ca un guvern să tolereze opoziţia creşte direct proporţional cu costul suprimării ei.*

Astfel, şansele apariţiei şi persistenţei unui sistem politic mai concurenţial depind de aceste două categorii de costuri:

> AXIOMA 3. *Cu cît mai mare este costul suprimării faţă de cel al tolerării, cu atît mai mari sînt şansele apariţiei unui regim concurenţial.*

Axioma 3 poate fi ilustrată grafic prin figura 1.4.

Cu cît este mai mic costul tolerării, cu atît mai mare este siguranţa pe care o are guvernul. Cu cît creşte costul suprimării, cu atît este opo-

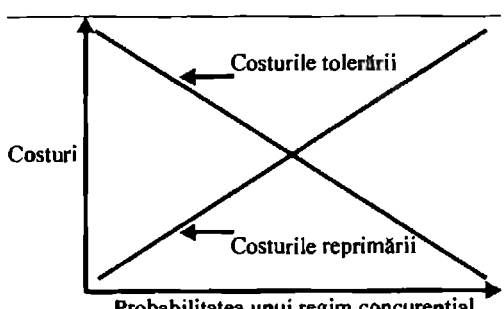

Figura 1.4

ziţia mai sigură. De aici rezultă că acele condiţii care oferă guvernului şi opoziţiei un grad ridicat de securitate reciprocă tind să genereze şi să întreţină, pentru opoziţie, oportunităţi mai mari de contestare a activităţii guvernului.

Aşadar, întrebarea pe care am pus-o poate fi reformulată:

> Care sînt condiţiile care sporesc în mod substanţial gradul de securitate pentru guvern şi opoziţie, sporind astfel şansele contestării publice şi ale poliarhiei?

Dar înainte de a încerca să răspundem la această întrebare, trebuie să ne punem o alta: are poliarhia vreo importanţă?

2

ARE POLIARHIA VREO IMPORTANȚĂ?

Unii cititori ar putea crede că deosebirile dintre regimurile naționale nu sînt chiar atît de importante. De pildă, unii ar putea împărtăși concepția lui Gaetano Mosca, și anume că orice regim este dominat de o minoritate care se află la putere. Se pot aduce multe obiecții la scepticismul autorului, care să pună serios la îndoială credința că o transformare de regim are neapărat consecințe nefericite pentru poporul respectiv. Mai mult decît atît, ceea ce pare uneori a fi o schimbare de regim nu este în realitate decît o schimbare de cadre, de retorică sau înlocuirea unor deșarte prevederi constituționale.

Puțini sînt, însă, în stare să adere fără rezerve la ideea că deosebirile dintre regimuri – de pildă, dintre poliarhie și hegemonia cuprinzătoare – sînt esențialmente neglijabile. De fapt, am impresia că această concepție este îmbrățișată de obicei de unii intelectuali care, fiind niște democrați liberali sau radicali, au fost dezamăgiți de eșecurile vizibile ale poliarhiilor, spre deosebire de intelectualii care au experiența unui regim hegemonic extrem de represiv și care rareori consideră că diferențele de regim ar fi lipsite de importanță. Poate că cele mai sugestive exemple ar fi cele ale unor intelectuali italieni precum Mosca și Croce, care au atacat, toată viața lor, lipsurile deprimante și evidente ale regimului parlamentar care exista în Italia, înainte de fascism. Cu toate că, în cei 70 de ani dintre unificare și fascism, statul italian a parcurs drumul clasic de la oligarhie concurențială pînă la poliarhie, lipsurile așa-numitului *transformismo* din treburile politice și acel *incivismo* de care dădeau dovadă italienii în viața publică erau prea puternice, ca regimul

parlamentar să mai aibă parte de prea mult sprijin. Dar, aşa cum remarca Mosca, acest regim, cu marile lipsuri pe care le avea, se deosebea prin cîteva aspecte foarte importante de fascism şi, mai mult decît atît, era mai bun decît fascismul. În ultima lui cuvîntare susţinută în faţa Senatului italian, în 1925, Mosca mărturisea că are

> „oarece emoţii, pentru că, să fim sinceri, asistăm la funeraliile unei forme de guvernămînt. N-aş fi crezut că tocmai eu voi ţine oraţia funerară pentru regimul parlamentar... Eu, care am adoptat întotdeauna o atitudine critică faţă de acest regim, mă văd silit astăzi să-i deplîng dispariţia... Putem spune cu toată sinceritatea: regimul parlamentar a fost mai bun".

Dar nu i-a fost dat să bea licoarea amară, într-un măreţ gest de regret, căci a trăit pînă în 1941, fiind martorul a tot ceea ce a urmat, cu excepţia dezintegrării acelui groaznic regim. Cît despre Croce, acesta a întîmpinat, la început, fascismul cu braţele deschise, pentru a recunoaşte, în cele din urmă, că în tot acel timp cînd îşi revărsa nemulţumirea faţă de regimul parlamentar,

> „nici nu i-a trecut prin minte că Italia s-ar putea lăsa jefuită de libertatea care o costase atît de mult şi pe care generaţia lui o considerase o avuţie fără de moarte".

Iar în 1945, Gaetano Salvemini, care, ca un intelectual cu vederi radicale, era un critic vehement al Italiei lui Giolitti, nu avea nici o îndoială că regimul parlamentar, cu toate defectele lui, era mult mai bun prin ceea ce era şi ceea ce promitea decît regimul care i-a urmat. „Cît despre rezultatele dictaturii fasciste, în contrast cu cele ale democraţiei italiene în devenire", conchidea el, „acestea sînt chiar sub ochii noştri. Să sperăm că italienii nu vor fi singurii care vor învăţa ceva din această experienţă înfricoşătoare".[1]

---

[1] Citatul din Mosca apare în James Meisel, *The Myth of the Ruling Class* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1958), pp. 225-26. Cel din Croce apare în Giovanni Sartori, *Democratic Theory* (Detroit: Wayne State University Press, 1962), p. 37; acceptarea fascismului de către Croce, în primă fază, este comentată de Sartori, în *Croce*

Mărturiile de acest gen nu pot constitui o dovadă, însă ne previn să nu acceptăm prea uşor ideea că schimbările de regim politic nu au prea multă importanţă. Pentru a putea analiza cu responsabilitate măsura şi condiţiile în care schimbările de regim au importanţă, mă tem că ne-ar trebui o carte întreagă, însă în cea de faţă nu vom întreprinde acest efort. Mai mult decît atît, dacă informaţiile teoretice şi practice de care dispunem sînt insuficiente pentru a ne permite să stabilim care sînt condiţiile optime dezvoltării diverselor regimuri, cu atît mai greu vom putea vedea prin ce diferă consecinţele (sau în argoul politic mai recent „randamentul") diferitelor regimuri. Oricum, avem motive serioase să credem că transformarea unei hegemonii într-un regim mai concurenţial sau a unei oligarhii concurenţiale în poliarhie are rezultate care nu sînt de neglijat.

1. În primul rînd, există libertăţile clasice, fără de care nu putem concepe noţiunile de contestare publică şi participare: aceea de a te opune guvernului, de a institui organizaţii politice, de a-ţi exprima părerea cu privire la chestiunile politice fără a te teme de represalii guvernamentale,

---

Etico-Politico e Filosofo della Liberta (Florenţa: Universita degli Studi, ned.), de la p. 191. Afirmaţia lui Salvemini apare în eseul introductiv la A. William Salamone, *Italy in the Giolittian Era: Italian Democracy in the Making, 1900-1914*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1945, 1960). În scurtul său eseu, Salvemini susţine, de fapt, că între guvernul reprezentativ italian şi cel din Anglia şi S.U.A. se poate face o comparaţie nu prea nefavorabilă pentru Italia. Judecata lui poate fi rezumată prin afirmaţia: „democraţiei italiene i-ar mai fi trebuit încă o generaţie, care să experimenteze încercări şi greşeli, pentru a deveni nu o «democraţie perfectă», ci o «democraţie mai puţin imperfectă». Criza de după primul război mondial a fost, însă, fatală pentru procesul democratic" (p. xx). Salvemini spune apoi:

> „Analizîndu-mi retrospectiv «cruciada», după treizeci de ani, constat că nu am nimic de regretat. Totuşi, trebuie să recunosc că ar fi fost mai înţelept să dau dovadă de mai multă moderaţie în ceea ce priveşte critica mea la adresa sistemului giolittian. Cunoscîndu-i pe cei ce i-au urmat lui Giolitti în Italia, dar şi în ţările în care am stat în ultimii 20 de ani, m-am convins că Giolitti nu a fost nici mai bun şi nici mai rău decît mulţi politicieni din alte ţări, care i-au urmat. Căci în vreme ce noi, luptătorii de stînga, îl acuzam că este – şi chiar era – un corupător al democraţiei italiene în devenire, alţii, de dreapta, îi reproşau că este prea democratic pentru gustul lor. Astfel, criticile noastre nu au direcţionat evoluţia vieţii publice italiene către nişte forme mai puţin imperfecte de democraţie, ci mai degrabă către triumful acelor grupuri militariste, naţionaliste şi reacţionare, care considerau chiar şi democraţia lui Giolitti prea perfectă".

libertatea de a citi sau asculta diferite puncte de vedere, de a participa prin vot secret la alegeri la care concurează candidaţi ai diferitelor partide şi în urma cărora candidaţii care pierd îşi cedează în mod paşnic funcţiile. În poliarhiile cu tradiţie, aceste libertăţi şi-au pierdut de mult atracţia pe care o exercită o cauză nouă şi, cu atît mai mult, şi-au pierdut farmecul revoluţionar. Arhicunoscute, imperfect aplicate şi, evident, insuficiente pentru a garanta o societate bună, banalizate şi înăbuşite de retorică generaţii de-a rîndul, aceste libertăţi sînt prea uşor luate drept o moştenire firească şi nu prea importantă. Cei care le-au pierdut sau care nu au avut niciodată parte de ele le preţuiesc, fără îndoială, mai mult. Tocmai acestea sînt libertăţile pe care criticii regimului parlamentar prefascist din Italia, precum Mosca, Croce şi Salvemini, le-au considerat atît de fireşti încît nu şi-au dat seama cît de represivă avea să devină ţara sub noul regim. Forţele liberalizatoare din Cehoslovacia voiau să instituie tocmai acest gen de libertăţi, înainte ca sovieticii să înăbuşe revoluţia. Exact acestea sînt drepturile pe care au vrut să le cîştige, în Spania, mulţi dintre oponenţii dictaturii lui Franco.

2. O largă participare la care se adaugă concurenţa politică determină o schimbare în structura conducerii politice, mai ales cînd aceasta ajunge la putere prin alegeri – deci ne referim, în principal, la membrii parlamentului. Cînd ajung la putere noi grupări, candidaţii cei mai apropiaţi de caracteristicile sociale ale straturilor nou încorporate cîştigă cele mai multe funcţii la alegeri. Astfel, dacă sufragiul limitat al unei oligarhii concurenţiale a ajuns să includă şi clasa de mijloc, atunci creşte şi numărul liderilor de partid şi al parlamentarilor care provin din această clasă. Ceva asemănător s-a întîmplat şi în momentul cînd clasa muncitoare a căpătat drepturi electorale, mai ales în ţările în care partidele laburiste sau socialiste au fost votate de o mare parte a acesteia.[2] Cînd

[2] Există o mulţime de date despre aceste schimbări, dar, din cîte ştim, nici o analiză comparativă. Printre studiile sistematice şi de mare întindere se numără Mattei Dogan, „Political Ascent in a Class Society: French Deputies 1870-1958", în *Political Decision Makers: Recruitment and Performance*, ed. Dwaine Marvick (Glencoe: The Free Press, 1961), pp. 57-90 şi W.L. Guttsman, *The British Political Elite* (Londra, Mac Gibbon and Key, 1963). Datele referitoare la schimbările de după 1832, din Marea Britanie, sînt numeroase, dar nesistematizate. Comparaţi, totuşi, informaţiile lui Sir Lewis Namier despre parlamentarii din 1761, care proveneau din oraşele mici, informaţii expuse

Reconstrucţia le-a oferit negrilor din Sud dreptul la vot, după Războiul Civil american, aceştia au început să deţină funcţii în stat. Cînd Reconstrucţia a luat sfîrşit, negrii au dispărut din viaţa publică. Cînd şi-au recîştigat dreptul de vot, prin adoptarea legii privind drepturile civile, în 1964, ei au reînceput să obţină funcţii publice.[3]

Aceasta nu înseamnă că parlamentele şi puterea politică ajung vreodată să fie cu adevărat reprezentative pentru diversele straturi socio-economice, ocupaţii sau alte grupări sociale. Niciodată nu se întîmplă aşa ceva. În organele legislative contemporane, clasa de mijloc şi profesiile specializate au o reprezentare dominantă, pe cînd muncitorii sînt slab reprezentaţi (chiar şi în rîndul reprezentanţilor partidelor

---

în *The Structure of Politics at the Accession of George III*, ed. a II-a (Londra: Macmillan, 1961), de la p. 84, cu W. Ivor Jennings, *Parliament* (Cambridge: Cambridge University Press, 1939), tabelul II, p. 38 şi cu Guttsman, *The British Political Elite*. Schimbările din structura parlamentului italian, din punctul de vedere al ocupaţiilor şi al clasei sociale, din perioada 1909-1963 (dreptul universal la vot a fost introdus în 1913, iar reprezentarea proporţională în 1919) sînt tratate în S. Somogyi, L. Lotti, A. Predieri şi G. Sartori, *Il Parlamento Italiano, 1946-1963* (Neapole: Edizioni Scientifiche Italiane, 1963), pp. 160-62, 168-69 şi 197-200. Pentru informaţii despre deosebirile de poziţie socioeconomică între parlamentarii argentinieni din partidele conservatoare care dominaseră parlamentul înainte de sufragiul universal, adoptat în 1911, şi cei din partidele Radical şi Socialist care cîştigaseră majoritatea locurilor în urma alegerilor din 1916, vezi Dario Canton, „Universal suffrage as an Agent of Mobilization" (lucrare prezentată la cel de-al VI-lea Congres International de Sociologie, Evian, Franţa, septembrie 1966), p. 24.

[3] Dreptul negrilor la vot şi consecinţele acestuia în perioada Reconstrucţiei sînt abordate de C. Vann Woodward, *The Burden of Southern History* (New York: Vintage Books, 1960), pp. 98-103. Şi pentru o perioadă mai recentă, din datele prezentate în „Voter Education Project, Southern Regional Council", aflăm că în vara anului 1968, procentul negrilor care s-au înregisrat pentru vot crescuse enorm. Iată-l, alături de procentajul albilor, în paranteze: Alabama, 56,7 (82,5); Arkansas, 67,5 (75,2); Florida, 62,1 (83,8); Georgia, 56,1 (84,7); Louisiana, 59,3 (78,7); Carolina de Sud 50,8 (65,6); Tennessee, 72,6 (81,3); Texas 83,1 (72,3); Virginia, 58,4 (67,0). Totalul pentru aceste state era de 67,0 (78,1), aşa cum se arată în „Voter Registration in the Sonth, Summer, 1968", Southern Regional Council, Voter Education Project (Atlanta: Southern Regional Council, 1968). Pînă în vara anului 1969, în statele din sud fuseseră aleşi 473 de negri în funcţii de stat, inclusiv 17 primari şi 200 de consilieri municipali; aşa cum aflăm din „Black Elected Officials in the Southern States", un memoriu adresat membrilor Asociaţiei Americane de Ştiinţe Politice, 12 august 1969, de către Emory F. Via, director la Labor Program, Southern Regional Council, Inc.

laburiste, socialiste şi comuniste), ca şi multe alte categorii, ca de pildă fermierii şi casnicele.[4] Chiar dacă clasa politică nu reprezintă cu acurateţe categoriile sociale şi economice ale unei ţări – şi mulţi adepţi ai democraţiei reprezentative vor spune că nu-i nevoie şi nici nu trebuie să le reprezinte[5] – totuşi, o lărgire a sufragiului şi a competiţiei politice face ca parlamentele în special şi liderii politici în general să fie ceva mai reprezentativi, din punct de vedere pur statistic.

3. Pe măsură ce sistemul devine mai concurenţial şi mai cuprinzător, politicienii încep să caute sprijinul grupurilor care pot participa mai uşor la viaţa politică. Politicienii reacţionează diferit la apariţia noilor oportunităţi de participare şi contestare publică, iar măsurile lor au efecte de amploare. Tocmai am descris o astfel de măsură: a oferi candidaţi de care alegătorii se simt oarecum „mai apropiaţi". O alta este aceea de a-şi adapta retorica, programul, politica şi ideologia la ceea ce consideră ei a fi dorinţele sau interesele grupurilor, segmentelor sau straturilor sociale care nu au mai fost reprezentate pînă în momentul respectiv. Astfel, afirmarea partidelor socialiste şi laburiste din Europa occidentală este strîns legată de acordarea dreptului la vot straturilor muncitoare de la oraşe şi sate. Aşa cum s-a întîmplat în multe ţări care sînt acum poliarhii, partidele politice au dobîndit o libertate relativă de organizare înainte să se fi extins sufragiul, una dintre primele revendicări

---

[4] Pentru Marea Britanie, vezi W.L. Guttsman, „Changes in British Labour Leadership", în *Political Decision-Makers*, pp. 91-137. Pentru informaţii despre candidaţii şi membrii Camerei Comunelor din anii 1950 şi 1960, vezi J. Blondel, *Voters, Parties, and Leaders* (Baltimore: Penguin, 1963), pp. 135-45 şi Peter G.J. Pulzer, *Political Representation and Elections, Parties and Voting in Great Britain* (New York, Praeger, 1967), de la p. 67.

Pentru informaţii despre parlamentul din Italia postbelică, vezi Sartori et al., *Il Parlamento Italiano*, pp. 93-97. Pentru detalii despre membrii parlamentului belgian din 1964, vezi F. Debuyst, *La Fonction Parlementaire en Belgique: Mecanismes d'Accès et Images* (Bruxelles, CRISP, 1966), pp. 90-109. Debuyst are şi tabele comparative pentru formaţia profesională a membrilor forurilor legislative naţionale din Belgia, Franţa, Marea Britanie şi Statele Unite (Senat) (p. 110) şi procentajele ocupaţiilor parlamentarilor proveniţi din clasa de mijloc, clasa muncitoare sau ale funcţionarilor de partid din diferite partide socialiste şi comuniste din Europa (p. 113).

[5] De ex., Hanna Fenichel Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley: University of California Press, 1967), cap. 4, pp. 60-91.

ale partidelor socialiste şi laburiste fiind tocmai dreptul universal la vot. Fireşte că după ce clasa muncitoare şi-a cîştigat acest drept, partidele respective şi-au concentrat eforturile asupra mobilizării acestei categorii.

Concurenţa şi aria de cuprindere induc schimbări chiar şi în ceea ce priveşte sistemul de partide. Desigur, cele mai drastice şi cele mai vizibile schimbări apar în cazul trecerii rapide de la un regim hegemonic monopartidist la o poliarhie: hegemonia partidului unic este dintr-odată înlocuită cu două sau mai multe partide rivale, aşa cum s-a întîmplat în Italia, Germania şi Japonia la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial. În ţările în care şansele de participare şi contestare apar progresiv, în decursul unei perioade mai îndelungate de timp, se produc aceleaşi modificări, doar că într-un ritm mult mai lent. În momentul în care dreptul la vot nu mai este un privilegiu al „notabililor" şi al clientelei acestora, vechile partide şi facţiuni care se bazau mai mult pe relaţiile sociale ale diferitelor personalităţi – legături de familie, de clasă, reşedinţă, stil de viaţă şi tradiţie – sînt înlocuite sau completate de partide care reuşesc să fie mai atrăgătoare pentru clasa de mijloc. Şi procesul se reia atunci cînd clasa muncitoare obţine dreptul la vot. În Marea Britanie, după reforma din 1832, vechii *whig* au lăsat locul unui nou Partid Liberal; legile din 1867 şi 1884 au înlesnit formarea şi dezvoltarea Partidului Laburist. În Norvegia, lupta pentru mobilizarea ţărănimii din anii 1860 şi 1870 a dus la apariţia coaliţiilor electorale şi parlamentare de stînga şi de dreapta. În urma luptei pentru obţinerea votului universal masculin, drept cîştigat în 1900, au apărut noi partide. În vreme ce vechea Dreaptă s-a transformat într-un Partid Conservator, vechea Alianţă de Stînga s-a fragmentat în principalele ei componente: liberali, fundamentalişti creştini rurali şi fermieri, iar Partidul Laburist a dobîndit o pondere considerabilă în rîndul clasei muncitoare.[6] Deşi detaliile variază de la o ţară la alta, se pare că orice poliarhie care evoluează în decursul unei perioade considerabile de timp urmează acelaşi tipar.

Partidele îşi schimbă, de asemenea, structura şi organizarea. După cum s-a observat adeseori, din nevoia de a mobiliza cît mai mulţi ale-

[6] Cf. Stein Rokkan, „Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism", în *Political Oppositions in Western Democracies*, ed. Robert A. Dahl (New Haven: Yale University Press, 1966), pp. 70-115, mai ales pp. 75-81.

gători apare şi necesitatea unei organizări „moderne" a partidelor. Pe măsură ce se lărgeşte electoratul, aranjamentele tradiţionale, informale cu un grup restrîns de alegători (mare parte din ei fiind la cheremul acestor personalităţi), care funcţionau pînă acum, nu se mai pretează la noua situaţie. Dacă un partid vrea să supravieţuiască în noua competiţie, trebuie să-şi contacteze membrii, adepţii şi posibilii alegători la nivel de circumscripţie, secţie, celulă şi aşa mai departe. Prima ţară în care s-a adoptat sufragiul de masă – Statele Unite – a fost şi prima care a recurs la aceste forme de organizare a partidelor, de acum consacrate. Ele apar însă foarte repede, pretutindeni unde concurenţa politică are loc în contextul unui sufragiu larg. De pildă, în Marea Britanie, introducerea, în 1867, a sufragiului larg şi a votului secret, în 1872, a fost urmată de înfiinţarea unei sumedenii de asociaţii conservatoare şi liberale locale, precum şi a celebrei întîlniri preelectorale de la Birmingham.[7]

Schimbarea în organizarea partidelor şi penetrarea din ce în ce mai mare a zonelor urbane şi rurale atrage şi alte modificări în ceea ce priveşte viaţa politică. Concurenţa şi participarea politică se intensifică deopotrivă. Cu cît creşte posibilitatea partidelor cu organizare naţională de a-şi mobiliza alegătorii, cu atît scade numărul alegerilor lipsite de competiţia între candidaţi şi partide. Concurenţa pentru atragerea de noi membri, susţinători şi alegători sporeşte implicarea politică a electoratului, cel puţin în stadiile incipiente; de pildă, într-o circumscripţie, participarea la alegeri este mai mare cînd concurează mai multe partide.[8]

---

[7] Vezi, de exemplu, Pulzer, *Political Representation*. Pentru detalii privind originea „anexei" Partidului Conservator, Uniunea Naţională, ca organizaţie care-i curta pe muncitorii urbani care căpătaseră de curînd drept de vot, vezi R.T. Mackenzie, *British Political Parties* (Londra: Heinemann, 1955), de la p. 146. Pentru asociaţiile liberale şi întîlnirea preelectorală de la Birmingham, vezi Sir Ivor Jennings, *Party Politics*, vol. 2, *The Growth of Parties* (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), de la p. 134.

[8] Din nou ne confruntăm cu lipsa datelor care să ne permită comparaţii între ţări. În Marea Britanie, procentul circumscripţiilor în care nu a existat concurenţă la alegerile parlamentare era de 57% în 1835, de 43% în 1868 şi de 23% în 1880. Pulzer, *Political Representation*, pp. 61-62. Cînd Partidul Laburist din Norvegia a înfiinţat unităţi destinate mobilizării alegătorilor la nivel local, adversarii săi au considerat necesar să facă acelaşi lucru; astfel, începînd din anul 1900, numărul camerelor în care candidaţii nu reprezentau partide a scăzut (de la 78% în 1901 la 2% în 1959), în vreme ce a crescut

4. Indiferent despre ce țară ar fi vorba, cu cît există mai multe oportunități de exprimare, organizare și reprezentare a opțiunilor politice, cu atît mai numeroase și mai variate vor fi opțiunile și interesele care au șanse să fie reprezentate în procesul de guvernare. Așadar, în orice țară, preferințele și interesele luate în calcul în decizia politică vor fi mai multe și mai diverse într-o poliarhie, decît într-un regim mixt și mai numeroase și mai variate într-un regim mixt, decît într-o hegemonie. Deci, indiferent de țară, transformarea unei hegemonii într-un regim mixt sau într-o poliarhie, sau a unui regim mixt într-o poliarhie va determina, foarte probabil, creșterea numărului și diversității opțiunilor și intereselor reprezentate în procesul de guvernare.[9]

5. Din nefericire, consecințele pe care le au o mai slabă participare și contestare publică asupra politicii practicate de guvern sînt destul de obscure. Studiile comparative asupra diferitelor țări se confruntă cu mari dificultăți în acest domeniu. Nici măcar studiile comparative asupra celor 50 de state americane, referitoare la politicile publice, viața politică și variabilele socioeconomice, nu au ajuns pînă acum la date clare cu privire la măsura în care variațiile de politică publică depind de cele legate de concurența și participarea politică – deși marja de variație a acestor factori este mult mai redusă decît în cazul comparației dintre diferite țări.[10] Din cauza faptului că factori precum gradul de dezvoltare

---

numărul celor în care au concurat două sau mai multe partide. Participarea la alegeri a fost mult mai mică în comune, atunci cînd alegerile opuneau mai mulți candidați independenți, decît atunci cînd s-au introdus reprezentarea proporțională și listele de partid. Cf. Stein Rokkan și Henry Valen, „The Mobilization of the Periphery: Data on Turnout, Party Membership and Candidate Recruitment in Norway", în *Approaches to the Study of Political Participation*, ed. Stein Rokkan (Bergen: The Chr. Michelsen Institute, 1962), pp. 111-58, în special tabelele 2, 2.1 și 2.2, pp. 144-45. Vezi și Torstein Hjellum, „The Politicization of Local Government: Rates of Change, Conditioning Factors, Effects on Political Culture", *Scandinavian Political Studies* 2 (1968):69-93, tabelele 1 și 2, și 73-74.

[9] Am tratat mai pe larg acest punct în introducerea lucrării *Regimes and Oppositions* (New Haven: Yale University Press, 1971).

[10] După primele analize statistice s-a constatat că o serie de variabile politice precum participarea la vot și concurența dintre partide au prea puțin de-a face cu politicile adoptate de stat; factorul cel mai relevant este nivelul de dezvoltare socioeconomică, așa

socio-economică, trăsăturile sistemelor sociale şi economice şi tradiţiile unei ţări au un puternic impact asupra politicii guvernamentale, se prea poate ca tipul regimului politic să nu aibă un efect independent prea mare asupra politicii guvernamentale.

Probabil că trebuie să căutăm în altă parte pentru a descoperi efectul unui regim asupra politicii şi mai ales asupra măsurii în care guvernul adoptă politici care presupun o acută constrîngere fizică pentru pentru un număr relativ mare de oameni. Cu cît contestarea publică întîmpină mai puţine obstacole şi cu cît este mai mare procentul populaţiei incluse în sisemul politic, cu atît este mai dificil pentru guvernul unei ţări să adopte şi să implementeze o politică ce necesită aplicarea unor sancţiuni extreme împotriva unei părţi relativ mari a populaţiei; de asemenea, în condiţiile date, scade probabilitatea ca guvernul respectiv să încerce să o facă.

Dovezile care vin în sprijinul acestei teorii sînt impresionante. Cu toate acestea, din cîte ştiu, nici o poliarhie nu a adoptat politici care să aibă ceva din gradul de constrîngere la care se ajunsese în timpul colectivizării forţate din U.R.S.S., din 1931-32, cînd milioane de oameni au fost deportaţi în lagărele de muncă siberiene sau au murit executaţi ori din cauza inaniţiei. În urma epurărilor făcute de Stalin în anii '30, alte cîteva milioane de oameni au fost închişi, torturaţi şi omorîţi.[11] Politica hitleristă

---

cum reiese, de exemplu, din venitul pe cap de locuitor. Thomas R. Dye, *Politics, Economics and the Public* (Chicago, Rand McNally, 1966) şi Richard E. Dawson şi James A. Robinson, „Inter-party Competition, Economic Variables and Welfare Policies in the American States", *Journal of Politics* 25 (1963):265-89. Vezi şi Ira Sharkansky, *The Politics of Taxing and Spending* (Indianapolis: Bobbs-Merrill,1969), pp. 121-45. Analizele mai recente arată, însă, că variabilele politice au anumite efecte. Charles F. Cnudde şi Donald J. McCrone, „Party Competition and Welfare Policies in the American States", *American Political Science Review* 53 (septembrie 1969):858-66; Ira Sharkansky şi Richard I. Hofferbert, „Dimensions of State Politics, Economics, and Public Policy", ibid. pp. 867-78; şi Brian R. Fry şi Richard F. Winters, „The Politics of Redistribution", ibid., 54 (iunie 1970): 508-22.

[11] Probabil că nu vom avea niciodată date exacte despre aceste lucruri. În celebra sa scrisoare, fizicianul rus Andrei D. Sakharov arată că cifra de 15 milioane de morţi de care se face vinovat Stalin este acceptată de mulţi intelectuali ruşi. *New York Times*, 22 iulie 1968, pp.15. În lucrarea sa extrem de detaliată dar ostilă, Robert Conquest estimează că în urma colectivizării „au murit cam 5,5 milioane de oameni de foame şi din cauza bolilor generate de foame", în vreme ce „vreo trei milioane, se pare, şi-au găsit sfîrşitul în

de exterminare a evreilor şi a tuturor oponenţilor politici este prea bine cunoscută ca să mai insistăm asupra ei. Adeseori, schimbările de conducere şi cele care intervin în politica fundamentală a regimurilor hegemonice duc la mari vărsări de sînge. În octombrie 1965, cînd Indonezia a trecut de la o dictatură procomunistă la una anticomunistă, se estimează că cel puţin un sfert de milion de persoane şi-au pierdut viaţa, în doar cîteva luni.[12] La finele anului 1969, circa 116 000 de persoane suspectate de simpatii comuniste au fost încarcerate.[13]

Nu vreau să spun prin aceasta că astfel de forme coercitive apar, inevitabil, în regimurile hegemonice sau, cu atît mai puţin, în cele mixte, ci doar că există un risc considerabil, care nu apare în cazul poliarhiilor. Iar excepţia care ne vine imediat în minte nu face decît să susţină teoria. În capitolul 6 voi arăta că în sudul S.U.A., pentru ca albii să-i constrîngă pe negri, a trebuit mai întîi să se instaureze aici un sistem dublu, un fel de poliarhie pentru albi şi hegemonie pentru cei de culoare. Nu trebuie să uităm această distincţie, şi nu de dragul disecţiei logice, a acurateţei definiţiilor sau al „salvării" poliarhiei cu orice preţ, ci pentru generalizarea empirică ce reiese încă o dată de aici: dacă negrilor eliberaţi li s-ar fi permis accesul la sistemul de contestare publică din Sud, n-ar fi putut fi supuşi unei represiuni sistematice, prin constrîngere şi teroare – aceasta, cred eu, pentru că erau o minoritate mult prea mare. Sistemul de constrîngere şi teroare nu s-a putut menţine în Sud decît excluzîndu-i forţat din poliarhie. Iar poliarhia din S.U.A. nu a fost pe deplin cuprinzătoare,

---

sistemul lagărelor de muncă". Referitor la populaţia concentrată în lagărele de muncă, Conquest citează „cele mai prudente cifre estimative" ca ajungînd „în mare, la nivelul de 5 milioane" între 1933-35 şi la 6 milioane între 1935-37; el acceptă „o cifră de aproximativ 8 milioane de persoane epurate în lagăre, în 1938". Dintre cei aflaţi în lagăre între 1936 şi 1938, acesta estimează că au murit „circa 3 milioane", *The Great Terror, Stalin's Purge of the Thirties* (New York: Macmillan, 1968), pp. 23-24, 333, 335-36.

[12] Donald Hindley, care a efectuat interviuri în Indonezia, din mai pînă în decembrie 1967, arată că „în total, se pare că au fost ucise 250 000 de persoane şi un număr egal au ajuns în închisori şi lagăre de concentrare construite în grabă". Într-o notă de subsol, el arată, însă, că „unii observatori străini bine informaţi au estimat că numărul morţilor ajunge la un milion". „Dilemmas of Consensus and Division: Indonesia's Search for a Political Format", *Government and Opposition* 4 (iarna, 1969):79.

[13] *New York Times*, 22 iunie 1970, p. 8.

tocmai în măsura în care a fost exclusă populaţia de culoare.[14] De fapt, a fost mai puţin cuprinzătoare decît majoritea poliarhiilor de după primul război mondial, pentru că după adoptarea unanimă a sufragiului universal, nici o altă ţară cu regim poliarhic (cu excepţia Elveţiei şi a poliarhiei tranzitorii din Argentina) nu mai excludea un grup de o asemenea mărime. (N-ar fi chiar absurd să afirmăm că poliarhia necesită, prin definiţie, un grad mai mare de cuprindere decît cel din Statele Unite, caz în care această ţară ar trebui clasificată ca fiind o cvasi-poliarhie).

Exemplul Statelor Unite ne ajută să tragem o concluzie cu privire la consecinţele pe care le au regimurile asupra politicii. Nu cred că poliarhiile manifestă mai multă grijă decît alte regimuri faţă de persoanele private efectiv de drepturile cetăţeneşti. Printre aceste grupuri excluse se numărau (şi într-o anumită măsură, încă se mai numără) populaţia de culoare din sudul Statelor Unite, dar toate poliarhiile îi exclud pe străinii din afara graniţelor lor. Deşi n-avem motive să credem că sînt mai rele, ţările cu regim poliarhic nu sînt nici mai bune, probabil, decît alte ţări, cînd e vorba despre satisfacerea intereselor celor ce trăiesc în afara graniţelor acestora.

6. S-ar putea face speculaţii cu privire la alte posibile consecinţe ale deosebirilor dintre diversele regimuri. De exemplu, se poate ca, în timp, aceste deosebiri să-şi pună amprenta pe diverse credinţe, atitudini, pe cultura şi personalităţile unui popor. După cum vom vedea în capitolul 8, sînt de regulă tratate ca nişte evenimente care intervin în timp sau ca variabile independente ce afectează regimul. Dar la fel de îndreptăţită este şi presupunerea că între factorii de acest gen şi caracterul regimului există o interacţiune reciprocă: dacă aceşti factori influenţează şansele unui anumit tip de regim, natura acestuia afectează, în timp, credinţele, atitudinile, cultura şi poate chiar personalităţile care se vor afirma, cel mai probabil, într-o ţară. În această privinţă, există posibilităţi remarcabile şi fascinante, iar ipotezele plauzibile sînt extrem de numeroase, însă

[14] În 1900, negrii din sud reprezentau 10,3% din totalul populaţiei Statelor Unite, în 1920 - 8,4% şi în 1950 - 6,8%. Biroul S.U.A. de Evidenţă a Populaţiei, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957* (Washington, D.C.: Government Printing Office,1961), pp. 7 şi12.

imposibil de dovedit prin probe, aşa încît nu voi detalia această problemă în cartea de faţă.

Esenţa reiese, însă, destul de clar. Faptul că diversele regimuri au consecinţe diferite pare evident. Deşi unii neagă importanţa acestor consecinţe, susţinătorii poliarhiei şi adversarii lor sînt de acord, cel puţin, în ceea ce priveşte importanţa acestor deosebiri. Dacă efectele unei poliarhii nu ar fi diferite de cele ale unei non-poliarhii sau dacă ar fi lipsite de importanţă, n-am mai avea nici un motiv să optăm pentru poliarhie şi nu pentru o dictatură cu partid unic, sau invers. Probabil că majoritatea cititorilor admit faptul că aceste consecinţe – şi mai cu seamă primele – sînt importante.

Controversele privind valoarea relativă a poliarhiei în raport cu regimurile hegemonice sau mixte ar putea să pornească nu de la rezultatele care se aşteaptă de la contestarea publică şi de la aria de cuprindere, asupra cărora ne-am oprit mai sus, cît mai ales de la consecinţele asupra altor valori. De pildă, s-a spus că în majoritatea ţărilor africane se preferă un regim monopartidist, deoarece acesta este expresia unui consens sau a unei solidarităţi naturale sau este necesar pentru dezvoltarea economică, pentru edificarea unei naţiuni pornind de la diversele subculturi ale ţării respective sau pentru asigurarea stabilităţii politice. După cum arăta în mod convingător S.E. Finer, unele din aceste argumente se contrazic singure – nu este logic să considerăm sistemul monopartidist ca fiind expresia unui consens „natural" şi să susţinem că el este necesar pentru trecerea de la diversitatea şi dizarmonia tribală la solidaritatea naţională; pretinsele avantaje ale regimurilor monopartidiste par să fie infirmate de realitate.[15]

Scopul pe care mi l-am propus nu este, însă, acela de a pleda pentru poliarhie. E de ajuns că am arătat consecinţele importante pe care le au reducerea obstacolelor ce stau în calea contestării publice şi mărirea procentului populaţiei care are dreptul să participe la politică. Cred că mulţi vor recunoaşte nu numai importanţa acestor consecinţe, dar şi faptul că ele sînt de dorit, că adeseori (dacă nu întotdeauna) avantajele pre-

[15] S.E. Finer, „The One-Party Regimes in Africa: Reconsiderations", *Government and Opposition* 2 (iulie–octombrie 1967): 491-508.

cumpănesc asupra consecinţelor negative, iar cîştigul, în astfel de cazuri, merită tot efortul.

Structura conceptuală a acestei cărţi reflectă adoptarea unei poziţii (sau preferinţe, cum ar spune alţii) în favoarea poliarhiei, împotriva regimurilor mai puţin democratizate. (Mai puţin evidentă şi totodată mai puţin relevantă pentru tema acestei cărţi ar putea fi opţiunea pentru o mai mare democratizare a poliarhiilor). Cu toate acestea, nu pot lansa ipoteza că trecerea de la hegemonie la poliarhie este întotdeauna una de dorit. Permiteţi-mi să-mi exprim încă o dată, clar, convingerea că o astfel de transformare *este* adeseori de dorit; din această convingere vine unul din motivele care m-au făcut să tratez tema cărţii de faţă şi să formulez întrebările şi conceptele de bază în maniera în care am făcut-o. Şi totuşi, am putea accepta întrebările şi conceptele prezentate fără a face nici o presupunere în legătură cu oportunitatea unui anumit tip de schimbare. De fapt, cred că pînă şi cel ce ar adopta o poziţie extremă, considerînd că *în nici un caz* trecerea de la hegemonie la poliarhie nu este de dorit, ar înţelege, pînă la urmă, condiţiile de care este nevoie pentru a împiedica o astfel de schimbare.

În acest sens, studiul este astfel conceput încît să fie independent de poziţia sau de preferinţele mele pentru poliarhie – deşi poate că pînă acum n-am reuşit pe deplin acest lucru, date fiind dificultăţile întîmpinate în analiza informaţiilor.

Şi în sfîrşit, vreau să fie limpede că nu pornesc de la presupunerea că trecerea de la hegemonie la poliarhie este inevitabilă în istorie. Nefiind siguri de cum se va sfîrşi al treilea val de democratizare, care ar putea duce chiar la o îngrădire regresivă a oportunităţilor oferite acum contestării publice, în regimurile poliarhice, ar fi absurd să presupunem că societăţile ar fi sortite, printr-un soi de lege istorică a dezvoltării, la o tranziţie inevitabilă – sau, eventual, în sens invers. Cum statele moderne au evoluat în ambele direcţii, sînt de ajuns doar cîteva cazuri bine-cunoscute pentru a infirma orice lege simplă de dezvoltare unidirecţională. Am putea reflecta, de pildă, asupra istoriei Argentinei, Braziliei, Germaniei, Italiei, Rusiei, Cehoslovaciei şi Japoniei. După cum vom ve-

dea, una din concluziile acestei analize este aceea că condiţiile cele mai favorabile poliarhiei sînt destul de neobişnuite şi nu se pot crea chiar atît de uşor.

Ca să revenim acum la întrebarea de la sfîrşitul capitolului precedent – şi anume care sînt condiţiile ce sporesc semnificativ şansele contestării publice şi ale poliarhiei – în următoarele capitole voi studia consecinţele a şapte categorii de condiţii: procesele istorice, gradul de concentrare în ordinea socioeconomică, nivelul de dezvoltare socioeconomică, inegalitatea, diferenţele subculturale, controlul extern şi convingerile activiştilor politici.

3

PROCESELE ISTORICE

Putem considera că procesele istorice au două aspecte relevante pentru problema noastră fundamentală: calea specifică sau succesiunea transformărilor prin care trece un regim, respectiv modul de instaurare a noului regim.

Calea către poliarhie

Are vreo importanţă această succesiune?[1] O anumită evoluţie are mai multe şanse să ducă la securitatea mutuală şi să faciliteze, astfel, trecerea la un regim mai poliarhic? Cele două scheme prezentate în capitolul precedent, reprezentînd cele două dimensiuni ale democratizării de care ne ocupăm, vor lăsa, desigur, loc unui număr infinit de căi. Istoria a trasat cîteva dintre ele. Dar chiar dacă ne-am limita imaginaţia doar la istorie şi la bunul simţ, tot am putea descoperi şi inventa mai multe căi decît ar putea studia analiştii. Însă preocupările mele mai modeste, orientate către o teorie bine chibzuită şi uşor de manevrat, mă îndeamnă să mă concentrez asupra unei arii mai limitate. Voi începe prin a lua în calcul trei căi prin care se poate ajunge la poliarhie.

[1] Aceasta constituie şi problema fundamentală a lucrării lui Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Boston: Beacon Press, 1966). Totuşi, după cum ne sugerează şi subtitlul, Moore se axează pe alte variabile şi pe evoluţii istorice mai de durată. Mai mult decît atît, el ignoră în mod deliberat experienţa ţărilor mai mici, din motive care mi se par neconvingătoare (p. xiii).

I. Liberalizarea precede capacitatea de cuprindere:

A. O hegemonie închisă poate mări şansele contestării publice, transformîndu-se astfel într-o oligarhie concurenţială.
B. Oligarhia concurenţială se transformă apoi într-o poliarhie, mărindu-se aria de cuprindere a regimului.

II. Cuprinderea precede liberalizarea:

A. O hegemonie închisă devine cuprinzătoare.
B. Hegemonia cuprinzătoare se transformă apoi într-o poliarhie, mărindu-se şansele oferite contestării publice.

III. Scurtătură: O hegemonie închisă se transformă brusc într-o poliarhie dacă se acordă, dintr-o dată, dreptul universal la vot şi dreptul la contestare publică.

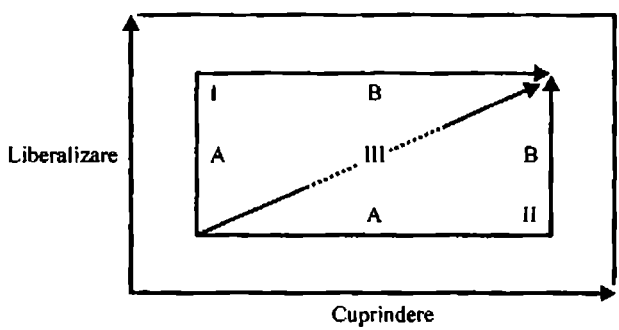

Figura 3.1 Cîteva căi către poliarhie

Aceste trei căi sînt reprezentate în figura 3.1. Prima este o aproximare corectă a căilor urmate de Anglia şi Suedia.[2] A doua schiţează, cu

[2] Desigur, căile celor două ţări nu au fost nici pe departe atît de schematice pe cît sînt ele reprezentate în diagramă. De exemplu, pînă a începe să se simtă efectul reformei

aproximație, drumul urmat de Germania de la stadiul de imperiu pînă la Republica de la Weimar. A treia este, în mare, calea urmată de Franța din 1789 pînă în 1792 (deși, date fiind diferitele restricții privind votul și libertatea de organizare, ar fi mai corect să vorbim despre o cvasi-poliarhie).[3]

---

din 1832 asupra dreptului la vot, în multe circumscripții, candidații susținuți de notabili au cîștigat alegerile fără a întîmpina nici o opoziție. „În 1761, din cele 22 de orașe cu peste 1 000 de alegători s-au organizat alegeri în doar 11, din cele 22 de orașe cu un număr de 500-1 000 de alegători, au fost alegeri în 12; iar din restul de 201 circumscripții englezești, doar 18 au fost la urne: în peste jumătate din orașele mai mari au fost alegeri cu mai mulți candidați, iar în rest, doar în una din zece localități". Sir Lewis Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III* (Londra: MacMillan, 1961), p. 83. În 1830, în comitate se organizau, de regulă, alegeri fără concurență: „În 1830, din cele patruzeci de comitate din Anglia și Țara Galilor, numai nouă au avut mai mulți candidați, la fel și în 1820; iar în 1831 au fost unsprezece, cu unul mai mult decît în 1826. În majoritatea comitatelor, candidații erau numiți de către marii moșieri, de cele mai multe ori înțelegîndu-se între ei astfel încît să evite cheltuielile pe care le-ar fi presupus alegerile cu mai mulți candidați și să nu tulbure liniștea comitatului". Sir Ivor Jennings, *Party Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), p. 81. Nici măcar în 1833, la primul scrutin de după reformă, nu s-au organizat alegeri cu mai mulți candidați în aproape o treime din numărul total de circumscripții. *Ibid.*, p. 84, n. 1.

[3] Conform legii electorale din 1789, aveau dreptul să voteze cam 60% dintre bărbații majori. Printr-un sistem de alegeri indirecte, acești „cetățeni activi" alegeau delegați care desemnau, la rîndul lor, deputații. Deși e o cifră controversată, probabil că nu mai mult de 45% din adulții de sex masculin puteau fi numiți delegați. Cf. R.R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: The Challenge* (Princeton: Princeton University Press, 1959), anexa V, de la p. 522 și Peter Campbell, *French Electoral Systems and Elections, 1789-1957* (Londra: Faber and Faber, 1958), pp. 50-57. Legea electorală din 1792, în virtutea căreia a fost aleasă Convenția, a introdus dreptul la vot pentru populația masculină, deși a menținut alegerile indirecte; Constituția din 1793 prevedea sufragiul universal pentru bărbați, dar nu a fost aplicată. „În această perioadă, foarte mulți alegători nu votau. În 1792, dintr-un electorat de 7 000 000 de persoane, au votat doar 700 000. Le referendumurile pentru constituții s-au abținut între o treime și cinci șesimi din electorat. În timpul Republicii, candidații din toate fațiunile și susținătorii lor practicau corupția, frauda, intimidarea și violența... alegătorii care erau de partea cui nu trebuia nu erau lăsați să voteze; cetățenii care ar fi putut fi de partea altcuiva erau privați de dreptul de vot". Campbell, p. 57. Mai mult decît atît, Legea Le Chapelier interzicea înființarea de organizații economice muncitorești (și a celor de antreprenori și negustori, cel puțin în principiu, dacă nu în practică). Val R. Lorwin, *The French Labor Movement* (Cambridge: Harvard University Press, 1954), p. 4.

Poliarhiile mai vechi şi mai stabile se pare că au urmat mai ales prima dintre cele trei căi, adică extinderea participării a fost precedată de introducerea unei politici concurenţiale.[4] Ca urmare, regulile, practicile şi cultura unei politici concurenţiale au fost la început adoptate de către o elită restrînsă, iar tranziţia critică de la politica fără partide la concurenţa dintre partide s-a făcut, iniţial, tot în cadrul unui grup restrîns. Cu toate că această tranziţie a fost rareori uşoară şi lupta dintre partide a fost dură şi atroce, amploarea conflictului era limitată de legăturile de familie şi prietenie, de interesele, clasa şi ideologia care defineau grupul restrîns de personalităţi ce dominau viaţa politică a ţării. Mai tîrziu, cînd în politică au intrat şi alte straturi sociale, acestea s-au adaptat mult mai uşor la normele şi practicile politicii concurenţiale cu care elita se familiarizase deja şi au acceptat, în general, multe, dacă nu toate garanţiile mutuale adoptate în decursul mai multor generaţii. Ca urmare, nici straturile sociale mai noi, nici cei ce deţineau funcţii şi erau în pericol de a le pierde, nu au considerat că preţul pe care-l implică toleranţa este mai mare decît cel al represiunii, mai ales că aceasta din urmă ar fi însemnat distrugerea unui sistem de securitate mutuală bine pus la punct.

Celelalte două căi sînt mai periculoase, din acelaşi motiv: este foarte greu să ajungi la un sistem viabil de securitate mutuală; e cu atît mai dificil şi durează cu atît mai mult, cu cît sînt implicaţi mai mulţi oameni şi cu cît sînt mai variate interesele puse în joc. Toleranţa şi securitatea mutuală au mai multe şanse să se instituie în cadrul unei elite

[4] Evident că această descriere sumară face abstracţie de anumite variaţii, care în alt context ar putea fi vitale pentru explicarea deosebirilor dintre sistemele europene contemporane – sistemele de partide, de pildă. Cel mai cuprinzător studiu pe care-l cunosc avînd ca obiect de studiu diversele căi istorice urmate de ţările europene şi consecinţele politice ale acestora îi aparţine lui Stein Rokkan. Ne referim la „The Comparative Study of Political Participation", din *Essays on the Behavioral Study of Politics*, ed. A. Ranney (Urbana: University of Illinois Press, 1962), pp. 45-90; „Mass Suffrage, Secret Voting, and Political Participation", *Arch. Eur. Sociol.* 2 (1961): 132-52; „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments" (cu S.M. Lipset), în *Party Systems and Voter Alignments*, lucrare editată de Stein Rokkan şi Seymour Martin Lipset (New York: The Free Press, 1967), pp. 1-64; şi „The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology" (lucrare prezentată Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice, Bruxelles, septembrie 1967).

restrînse, împărtăşind perspective similare, decît în rîndurile unui grup eterogen de lideri ce reprezintă straturi sociale cu obiective, interese şi concepţii diferite. Acesta este motivul pentru care prima cale are mai multe şanse decît celelalte două să inducă transformări stabile, pornind de la hegemonie către poliarhie. Cea de-a treia cale scurtează în mod drastic timpul necesar însuşirii unor deprinderi şi concepte complexe şi perfecţionării unui sistem de securitate mutuală extrem de subtil. Pentru cea de-a doua, sistemul de securitate mutuală trebuie instituit nu în cadrul unei elite restrînse şi relativ omogene, ci între purtătorii de cuvînt care reprezintă toate sau aproape toate straturile sociale şi orientările politice ale societăţii.

Puţine sînt cazurile fără nici o doză de ambiguitate, în care drumul cel mai scurt a fost încununat de succes.[5] Putem afirma cu siguranţă că în Italia, Germania şi Japonia a existat o hegemonie care a fost distrusă prin cucerire militară în cel de-al doilea război mondial şi acest regim a fost înlocuit, în timpul ocupaţiei, cu o poliarhie cuprinzătoare. Acestea sînt,

[5] Cazul Danemarcei pare, întrucîtva, o anomalie, deşi nu îl cunosc suficient de bine pentru a face consideraţii valide. Constituţia din 1665 a investit monarhul cu puteri absolute şi, în următoarele două secole, ţara a fost guvernată de o administraţie extrem de centralizată, subordonată regelui. Revoluţia franceză din iulie 1830 l-a determinat pe rege să constituie patru adunări regionale, în scopuri consultative. Sub imboldul revoluţiei de la 1848, monarhul a proclamat o constituţie prin care puterea legislativă era încredinţată Rigsdag-ului. Toţi bărbaţii peste 30 de ani aveau drept de vot, cu excepţia celor ce nu aveau propria lor gospodărie şi erau servitori sau ajutau la ferme sau a celor ce primeau sau primiseră ajutor social pentru săraci. În acest sens, Danemarca a mers, într-adevăr, pe o scurtătură. Pentru camera inferioară se vota, totuşi, în public, prin ridicarea mîinii, iar pentru cea superioară se vota indirect, iar prin constituţia din 1866, proprietarii de pămînturi şi cetăţenii ce plăteau impozite mari au ajuns să predomine în Senat. Mai mult chiar, monarhul refuza să accepte principiul că miniştrii săi trebuiau să răspundă în faţa Parlamentului; după 1901, responsabilitatea a existat de facto şi după 1915, de jure. Constituţia din 1915 a instituit dreptul universal la vot pentru bărbaţii şi femeile de peste 29 de ani, punînd capăt sufragiului privilegiat pentru camera superioară. Astfel, în 1849, Danemarca a făcut un salt către un sufragiu de mare cuprindere şi a mărit considerabil oportunităţile de contestare publică, dar a tărăgănat o jumătate de secol trecerea definitivă la cea de-a opta garanţie instituţională prezentată în tabelul 1.1. S-au făcut atît de puţine analize sistematice cu privire la experienţa politică daneză, încît nu-mi este clar în ce măsură s-ar încadra în contextul acestui capitol.

însă, cazuri ambigue. Fiecare din cele trei țări trecuse deja la o politică concurențială înainte de preluarea dictatorială a puterii și, după înlăturarea dictaturii, au reapărut cîteva din tradițiile mai vechi ale politicii concurențiale. Și în Japonia, menținerea monarhiei a dat o oarecare legitimitate tradițională noului regim de politic concurențial. Mai mult decît atît, în fiecare dintre cele trei cazuri, dictatura nu a fost înlăturată din interior, ci din afară, printr-o cucerire militară absolută; forțele de ocupație i-au înlăturat, cel puțin temporar, pe reprezentanții vechii dictaturi din viața publică și, timp de cîțiva ani, au avut sub control toate problemele fundamentale. Din aceste motive și din altele, desigur, noile regimuri nu au fost copleșite de conflicte fatale privind legitimitatea pretențiilor ridicate de reprezentanții vechiului regim. Oricum, din aceste trei cazuri se poate observa cum poate o trecere bruscă de la hegemonie la poliarhie să ducă, în condiții neobișnuite, la regimuri destul de stabile. Aceste condiții s-ar putea să fie, totuși, unice din punct de vedere istoric.

A doua cale este, de asemenea, riscantă. Cînd dreptul de vot este extins *înainte* ca elita să accepte legitimitatea politicii competitive și să și-o însușească, sînt toate șansele ca găsirea unui sistem de garanții mutuale să fie dificilă și să necesite un timp îndelungat. În cursul tranziției, cînd izbucnește un conflict, nici una din părți nu poate fi pe deplin sigură că tolerarea celeilalte nu comportă riscuri. Avînd în vedere că regulile jocului politic sînt ambigue și legitimitatea politicii concurențiale este destul de firavă, costurile unei reprimări s-ar putea să nu fie excesiv de mari. Așadar, pericolul constă în posibilitatea ca, înainte de a se putea constitui un sistem de securitate mutuală pentru competitori, acest firav regim în formare să fie înlocuit cu o hegemonie guvernată de una dintre părți.

Cu toate că prima cale pare a fi cea mai sigură, este puțin probabil ca ea să fie urmată în viitor, căci, după cum am văzut deja, majoritatea țărilor cu regimuri hegemonice sînt deja cuprinzătoare. Un număr foarte mic de țări mai interzic încă dreptul la vot unui procent mai mare de 10% din cetățenii lor de sex masculin și s-ar părea că monarhiile tradiționale sau dictatoriale care au refuzat să acorde dreptul la vot, nu sînt mai multe de șase la număr. Mai mult decît atît, sufragiul pare a fi mai ușor de

extins decît de dobîndit. Istoriceşte vorbind, procesul a fost unidirecţional. Odată acordat, sufragiul este rareori suspendat. În acest sens, oscilaţiile dintre un sufragiu masculin de amploare sau chiar universal şi unul restrîns, care au avut loc în Franţa, între 1789 şi 1848, par neobişnuite. Probabil că nici măcar puţinele regimuri care nu le-au acordat nici pînă acum drept de vot cetăţenilor lor nu vor alege prima cale pe care am expus-o. Căci dacă regimul începe să fie ameninţat de revendicări referitoare la cuprindere şi liberalizare, conducerea va fi, fără îndoială, tentată să facă cea mai mică concesie cu putinţă: acordînd sufragiul, se poate masca hegemonia cu o brumă de „democraţie" şi cu simbolurile ei – fără ca liderii să aibă, la început, prea mult de pierdut.

Chestiunea poate fi rezumată, aşadar, în patru fraze:

1. Prima cale are mai multe şanse decît celelalte să ducă la nivelul de securitate mutuală de care are nevoie un regim stabil de contestare publică.
2. Dar prima cale nu mai este deschisă majorităţii ţărilor cu regimuri hegemonice.
3. Deci liberalizarea cvasi-hegemoniilor este serios ameninţată de riscul unui eşec, din cauza dificultăţilor pe care le presupune instituirea unui sistem de securitate mutuală în condiţiile sufragiului universal şi politicii de masă.
4. Riscurile unui eşec pot fi reduse, însă. Dacă paşii către liberalizare se fac pe fondul unor eforturi susţinute şi inspirate pentru instituirea unui sistem viabil de garanţii mutuale.

Instituirea regimului concurenţial

Are vreo importanţă modul în care se instituie un regim concurenţial? Prin instituire mă refer la introducerea şi intrarea în legitimitate a unui regim – în cazul de faţă unul concurenţial, prin aplicarea puterii, influenţei sau autorităţii. În acest sens, instituirea evidenţiază procesele de tranziţie care se află, conceptual vorbind, undeva între căile către poliarhie, de care tocmai ne-am ocupat şi menţinerea regimului care tocmai

a fost instaurat. Deşi delimitările dintre căi, instaurare şi menţinere nu sînt foarte clare, conceptul de instaurare[6] ne ajută să ne concentrăm asupra unui element important din evoluţia regimurilor concurenţiale.

O cale prin care am putea vedea dacă instaurarea are vreo importanţă este să ne gîndim la cîteva din cele mai importante moduri în care au fost instituite poliarhiile sau cvasi-poliarhiile în trecut. Iată care par a fi principalele forme:

I. În cadrul unui stat-naţiune deja independent:

A. Vechiul regim se transformă printr-un proces de evoluţie: noul regim se instaurează prin liderii aflaţi în funcţie şi care răspund (mai mult sau mai puţin) paşnic cererilor de schimbare şi participă la instaurarea poliarhiei sau cvasi-poliarhiei.

B. Vechiul regim se transformă prin revoluţie: noul regim este instaurat de lideri revoluţionari care înlătură vechiul regim, înlocuindu-l cu o poliarhie sau o cvasi-poliarhie.

C. Vechiul regim se transformă prin cucerire militară: după ce au cîştigat lupta, forţele de ocupaţie contribuie la instaurarea unei poliarhii sau cvasi-poliarhii.

II. Într-o ţară care a fost pînă acum dependentă de un alt stat:

D. Vechiul regim se transformă printr-un proces evolutiv: noul regim este promovat în rîndul populaţiei locale, ai cărei lideri instaurează o poliarhie sau o cvasi-poliarhie, fără să existe o mişcare naţională de independenţă sau o luptă serioasă împotriva puterii coloniale.

E. Vechiul regim se transformă ca parte a unei lupte pentru independenţă naţională, în cadrul unei „revoluţii" împotriva puterii coloniale: noul regim este instaurat de liderii unei mişcări de independenţă naţională, care

[6] Îi sînt recunoscător colegului Juan Linz pentru faptul că a insistat asupra importanţei modului în care se instituie un regim concurenţial.

trec la poliarhie sau la cvasi-poliarhie în cursul sau în urma unei lupte pentru independenţă naţională, încununate de succes.

Tabelul 3.1 prezintă exemple de instaurare a unei poliarhii.

Deşi exemplele din acest tabel demonstrează că nu a existat un proces uniform de instaurare a poliarhiilor, acestea sugerează şi faptul că diversele alternative nu sînt, toate, la fel de favorabile. Un număr disproporţionat de mare dintre poliarhiile stabile, cu un consens bine consolidat, au fost instaurate, se pare, prin prima modalitate, prin evoluţie paşnică în cadrul unui stat-naţiune deja independent sau prin cea de-a patra, evoluţie paşnică într-o ţară dependentă. Cauza este, probabil, aceea că printr-o evoluţie paşnică sînt cele mai multe şanse să se ajungă la o poliarhie susţinută de un sentiment larg răspîndit de legitimitate. Întrucît cei ce deţin funcţiile în stat au o reacţie (în general) paşnică şi iau parte la schimbări, consimţămîntul lor este asigurat, legitimitatea regimului anterior este preluată de către noul regim intactă şi procesul schimbării paşnice, atît de important pentru poliarhie, cîştigă legitimitate.

Tabelul 3.1. Procesele de instaurare a poliarhiilor

I. În cadrul unui stat-naţiune deja independent

A. Prin procese evolutive
- Marea Britanie
- Belgia
- Chile
- Costa Rica
- Danemarca
- Japonia (de la Restaurarea Meiji pînă în anii 1930)
- Olanda
- Norvegia
- Suedia
- Elveţia
- Uruguay

B. Prin prăbuşirea sau înlăturarea prin revoluţie a vechiului regim
- Franţa (1789-92, 1848, 1870)
- Germania (1919)
- Austria, Prima Republică (1918)
- Spania (1931)

C. Prin cucerire militară (după al doilea război mondial)
Austria, A Doua Republică
Republica Federală Germania
Italia
Japonia

II. În cadrul unui stat dependent

D. Prin procese evolutive
Australia
Canada
Islanda
Noua Zeelandă
Filipine

E. Printr-o luptă de independenţă naţională
Finlanda
India
Irlanda
Israel
Statele Unite

Cel de-al doilea proces – instaurarea noului regim în urma prăbuşirii sau înlăturării prin revoluţie a celui anterior – este rar întîlnit în comparaţie cu primul: în cele mai cunoscute cazuri – Revoluţia Franceză, Weimar-ul German şi Republica Spaniolă – revoluţia sau prăbuşirea au fost urmate de un regim instabil, care a involuat, la scurt timp după aceea, în hegemonie. A fost oare accidentală această revenire? Probabil că nu, pentru că acolo unde nu se desfăşoară sau nu se poate desfăşura o evoluţie paşnică şi intervine o revoluţie, legitimitatea noului regim are mai multe şanse să fie contestată. Prin căderea bruscă a vechiului regim, cel nou instaurat nu-i moşteneşte legitimitatea; instaurarea unui nou regim prin revoluţie justifică folosirea unei revoluţii împotriva lui însuşi. Deci cei mai critici ani sînt primii, cînd se pune încă problema legitimităţii noului regim şi cînd mai există adepţi ai celui vechi.

Experienţa a dovedit că cel de-al treilea proces a dus, pînă acum, la formarea unor poliarhii surprinzător de stabile în cele patru ţări care au fost transformate, recent, prin cucerire militară. Unele cauze posibile ale stabilităţii poliarhiilor instaurate de Aliaţi după cel de-al doilea război

mondial au fost deja sugerate; am mai arătat, de asemenea, că ar putea fi cazuri unice în istorie.

Al cincilea proces este cel mai cunoscut şi, evident, cel mai agreat de către americani. Ca şi în Statele Unite, în Finlanda, Irlanda, Israel şi India, mişcarea de independenţă a îmbinat naţionalismul cu ideologia guvernului reprezentativ şi a liberalismului politic. Ideologia democraţiei a căpătat, astfel, forţă prin ideologia naţionalismului: a ataca democraţia reprezentativă era tot una cu a ataca naţiunea. Succesul mişcării pentru independenţă naţională i-a înlăturat în mare parte pe principalii susţinători ai vechiului regim. Majoritatea fiind reprezentanţi ai puterii coloniale, aceştia ori s-au întors în ţara de baştină, ori s-au desprins definitiv de noul stat, ca în cazul conservatorilor care s-au mutat în Canada după Revoluţia Americană. Sau, ca în cazul Irlandei şi al Ulster-ului, cei ce nu s-ar fi putut integra ca minoritate în noua ţară au rămas în vechea patrie.

Şi totuşi, sînt puţine şanse ca în viitor să se mai instaureze poliarhii stabile prin cel de-al cincilea proces. În primul rînd, în multe dintre noile state în care sentimentul apartenenţei la aceeaşi naţiune este slab dezvoltat, liderii mişcărilor naţionaliste, care, în lupta pentru independenţă, au proclamat ca ţel democraţia, odată ajunşi în fruntea unei naţiuni noi şi fragile, privesc opoziţia organizată ca o ameninţare la integritatea ţării. Aşadar, în noile state, naţionalismul nu prea încurajează toleranţa faţă de dizidenţă şi opoziţie, ci oferă mai curînd o justificare acceptabilă pentru intoleranţă şi represiune.[7] (Să nu uităm că din temerile resimţite de-a lungul istoriei Statelor Unite, legate de loialitate şi apartenenţa la aceeaşi naţiune, au izvorît o serie de încercări – uneori reuşite – de reprimare a opoziţiei. Relaţia dintre naţionalism, loialitate şi teama de dizidenţă din S.U.A. este prin excelenţă simbolizată prin numele original al organizaţiei oficiale care a vădit în cea mai mare măsură ostilitate faţă de dizidenţă: Comitetul pentru Activităţi Ne-Americane al Camerei Reprezentanţilor.

[7] Edward Shils, „Opposition in the New States of Asia and Africa" şi Hans Daalder, „Government and Opposition in the New States", *Government and Opposition* 1 (ianuarie 1966):175-226.

Ceea ce limitează încă şi mai mult a cincea strategie este că a fost depăşită de evenimentele mondiale recente. După dispariţia imperiilor coloniale, au rămas mai mult state suverane. Iar într-o lume a statelor independente, nu prea mai sînt şanse ca regimurile concurenţiale să fie instaurate de mişcări de independenţă naţională.

De fapt, se pare că au rămas chiar şi mai puţine opţiuni. Dispariţia imperiilor coloniale a redus şi oportunităţile celui de-al patrulea proces. Dacă este adevărat că al treilea – instaurarea unui nou regim prin cucerire militară – e puţin probabil să survină, atunci primele două alternative rămîn cele mai viabile: în locul unui regim hegemonic se va instaura un sistem mai concurenţial fie prin evoluţie, fie prin revoluţie. Dacă procesul revoluţionar presupune un mare risc de eşec, aceasta nu înseamnă că el nu va fi încercat, dar probabil că revoluţiile vor împovăra noile regimuri cu nişte conflicte serioase, legate de legitimitate, creînd, astfel, de la bun început, o mare probabilitate de revenire la guvernarea hegemonică.

Aşadar, în viitor, aşa cum s-a întîmplat şi în trecut, este mai probabil ca poliarhiile stabile şi cvasi-poliarhiile să fie rezultatul unor evoluţii, decît al răsturnării pe cale revoluţionară a hegemoniilor.[8]

Dacă această interpretare pare nepermis de restrictivă, merită să ne amintim că cele mai solide poliarhii de astăzi, care se caracterizează printr-un mare grad de toleranţă faţă de orice fel de opoziţie, au suferit o transformare extrem de lentă. La sfîrşitul secolului al XVII-lea, în Marea Britanie opoziţia „formală" era încă ilegală şi ilegitimă. La un secol după aceea, ideea unei opoziţii mai mult sau mai puţin organizate, dar „loiale" în Parlament, faţă de guvernul Majestăţii Sale, cîştigase o legitimitate

[8] Cred că accentul pe care-l pune Moore pe importanţa vitală a revoluţiei violente ca etapă a drumului către democraţie induce în eroare, mai ales dacă aplicăm acest lucru la procesul instaurării unui regim. Moore scoate în relief Războiul Civil din Anglia, Revoluţia Franceză şi – un caz foarte discutabil – Războiul Civil American. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, passim. Demonstraţia lui are de suferit prin convingerea că experienţa ţărilor mai mici este oarecum irelevantă. Întrebarea este: irelevantă pentru ce?

considerabilă.[9] Dar s-a mai scurs încă un secol pînă cînd Marea Britanie să-şi pună la punct actualul sistem de partide organizate, care concurează pentru sprijinul unui electorat vast. În alte părţi, ca de pildă în Franţa, încercările de scurtcircuitare a acestei evoluţii lente s-au soldat adeseori cu opoziţii de durată faţă de noul regim. Merită, de asemenea, să ne amintim că în 1968, U.R.S.S. a aniversat 50 de ani de la Revoluţia Bolşevică. Şi cu toate că hegemonia extremă din perioada stalinistă nu mai există, U.R.S.S. nu s-a transformat încă într-o cvasi-hegemonie, iar cei mai optimişti observatori sînt de părere că instaurarea unei cvasi-poliarhii va dura mult mai mult decît o generaţie.

Faptul că poliarhiile şi hegemoniile monopartidiste au apărut în secolul al XX-lea demonstrează că nici evoluţia şi nici revoluţia nu pot surveni în condiţiile unei izolări complete de modelele existente, care în secolul al XVIII-lea erau necunoscute şi de neînţeles. Nu e nevoie ca opoziţia loială, sistemul bipartidist, dictatura monopartidistă să fie reinventate, ca şi cum nu ar exista modele pe care să le copiem. Nici o ţară nu e nevoită să orbecăiască secole de-a rîndul, fără a avea o imagine clară a instituţiilor elementare de care are nevoie un regim liberalizat: partidele aflate în competiţie şi alegerile libere nu sînt doar un obiectiv, ci o realitate. La fel, atunci cînd se prăbuşeşte o poliarhie, liderii antidemocratici nu trebuie să bîjbîie pînă să găsească o formulă monopartidistă.

Efectele pe care le are acest lucru pentru procesul de instaurare a unui regim sînt neclare. Evoluţia către poliarhie nu va avea nevoie, în viitor, de atîtea secole cîte a avut în Marea Britanie, Suedia şi în alte ţări, şi probabil că nici nu va putea să dureze atît de mult. Acum avem la dispoziţie modele deja „testate", care oferă societăţilor moderne regimuri radical diferite, ca de exemplu hegemonii unificate în forma lor cea mai totalitară şi poliarhii cuprinzătoare, cu o toleranţă extraordinară pentru toate tipurile de opoziţie. Disponibilitatea acestor modele „testate", care nu trebuie reinventate, poate înlesni uneori o transformare rapidă a regimurilor şi chiar oscilaţii de la o extremă la alta într-un timp foarte scurt, cum a fost cazul Italiei, Germaniei şi Japoniei, să zicem, din 1919 pînă în 1950.

[9] Vezi Archibald Ford, *His Majesty's Opposition* (Oxford: Oxford University Press, 1964).

Problemele discutate în ultimele fragmente pot fi sintetizate prin următoarele consideraţii:

1. Procesul de instaurare cel mai potrivit pentru o poliarhie este cel care transformă structurile şi formele hegemonice anterior legitime, în forme şi structuri adecvate pentru competiţia politică, fără a se solda cu scindări de durată sau dubii serioase privind legitimitatea noului regim.
2. Procesul de instaurare care are cele mai mari şanse să ducă la acest rezultat este evoluţia paşnică în cadrul unui stat-naţiune independent sau al unei naţiuni cvasi-independente, căreia i se acordă independenţa fără o mişcare naţională pentru independenţă.
3. Cel mai puţin favorabil proces de instaurare a unei poliarhii este cel în care o mare parte a cetăţenilor mai contestă încă legitimitatea politicii concurenţiale.
4. Acest lucru este probabil să se întîmple atunci cînd o poliarhie se instaurează printr-un război civil sau o revoluţie, în care cei care susţin legitimitatea vechiului regim sau o neagă pe a celui nou sînt învinşi, dar rămîn, totuşi, încorporaţi ca cetăţeni ai noului regim.
5. Prăbuşirea imperiilor coloniale şi improbabilitatea repetării condiţiilor propice instituirii poliarhiei în ţările învinse de către Aliaţi la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial arată că, pentru viitor, principalele alternative rămîn evoluţia sau revoluţia într-un stat-naţiune deja independent.
6. Probabil că existenţa unor modele de poliarhie şi hegemonie monopartidistă care funcţionează are un impact asupra procesului de instaurare a regimurilor, dar efectele sînt neclare. Probabil că prezenţa lor dă, cel puţin, speranţa în posibilitatea transformării rapide a unui regim, în oricare din cele două direcţii.
7. Şi totuşi, în ţările lipsite de o experienţă recentă în politica concurenţială, transformarea regimurilor hegemonice în poli-

arhii va rămîne, cel mai probabil, un proces lent, care se măsoară în generaţii.

8. Probabil că durata procesului poate fi redusă şi şansele unei transformări stabile pot creşte, dacă procesul de instaurare se face pe fondul căutării unui sistem intern de securitate mutuală.

4

ORDINEA SOCIOECONOMICĂ: CONCENTRARE SAU DISPERSIE?

Ce importanţă are ordinea socială şi economică? Un regim hegemonic are mai multe şanse să se transforme într-unul mai concurenţial într-o anume ordine socioeconomică? Şansele menţinerii unei poliarhii depind de ordinea socioeconomică?

Premise

În primul capitol am prezentat o axiomă mai mult sau mai puţin evidentă, şi anume că este cu atît mai probabil ca un guvern să tolereze o opoziţie, cu cît sînt mai mari costurile estimative ale unei suprimări şi cu cît sînt mai mici costurile estimate ale tolerării. Întrucît costurile tolerării sau suprimării sînt, fiecare, dependente de resursele relative de care dispun guvernul şi opoziţia, rezultă că:

> AXIOMA 4: *Probabilitatea ca un guvern să tolereze o opoziţie creşte în funcţie de măsura în care scad resursele de care dispune guvernul pentru suprimare, în raport cu resursele opoziţiei.*

Resursele fundamentale pe care le folosesc guvernele pentru suprimarea opoziţiei sînt de două categorii: mijloace violente de constrîngere, convingere şi determinare, specifice forţelor militare şi poliţieneşti; şi mijloace nonviolente de constrîngere, convingere şi determinare, sau, aşa cum le vom denumi noi, sancţiuni socioeconomice, mai ales sub forma

controlului resurselor economice, mijloacelor de comunicare şi proceselor de educaţie şi socializare politică. De aici rezultă

> AXIOMA 5: *Probabilitatea ca un guvern să tolereze o opoziţie este cu atît mai mare, cu cît scade capacitatea guvernului de a folosi violenţa sau sancţiunile socioeconomice pentru a suprima opoziţia.*

Există două tipuri foarte generale de condiţii care reduc capacitatea guvernului de a se folosi de violenţă sau de sancţiuni socioeconomice împotriva opoziţiei. În primul rînd, aceşti factori încetează uneori să poată fi utilizaţi ca resurse politice. Această posibilitate apare mai ales în cazul în care guvernul vrea să facă uz de violenţă împotriva opoziţiei, prin intermediul forţelor poliţieneşti şi militare, căci acestea pot fi foarte reduse numeric sau, ceea ce e aproape la fel de important, pot deveni atît de depolitizate, încît liderii politici să nu le mai poată folosi în scopuri legate de politica internă. În al doilea rînd, aceste resurse politice (şi altele) pot fi atît de dispersate, încît nici un grup unitar, nici măcar guvernul (sau un grup unitar de lideri din guvern) să nu mai deţină monopolul asupra lor.

Astfel, în secolul al XVIII-lea, forţele „profesioniste" militare şi poliţieneşti din Marea Britanie, altele decît Marina, nu numai că erau dispersate prin toate comitatele, unde erau sub controlul nobilimii, dar erau, de fapt, aproape inexistente. Cel mai puternic instrument al violenţei organizate era Marina, care era monopolul Guvernului, dar nu era un instrument eficient de constrîngere internă. Statele Unite au ajuns o poliarhie fără a dispune de o armată permanentă sau de o forţă de poliţie naţională, în timp ce în rîndul cetăţenilor americani erau foarte mulţi posesori de arme de foc. Chiar dacă poliţia din comunităţile americane s-a implicat uneori în politică, controlul asupra acestor forţe era dispersat între nenumăratele guvernări locale. În Elveţia, apărarea ţării prin instituirea serviciului militar universal a lăsat loc creării unei minuscule armate profesioniste, cu caracter permanent.

În cazul în care armata este relativ numeroasă, centralizată şi ierarhizată, aşa cum este acum în majoritatea ţărilor, evident că poliarhia nu

poate exista decît dacă forţele militare sînt suficient de depolitizate ca să permită guvernămîntul civil. Motivul pentru care forţele militare organizate intervin în politică doar în anumite ţări a constituit subiectul unor ample cercetări, controverse şi dileme. Este limpede că factorul crucial care intervine aici e cel al convingerilor. Dar cauza pentru care forţele militare organizate îşi dezvoltă ataşamentul faţă de neutralitatea politică, constituţionalism şi subordonarea faţă de autoritatea civilă, numai în anumite ţări (dintre care nu toate sînt poliarhii) ridică probleme atît de vaste, încît nu le pot aborda în cartea de faţă, oricît de importante ar fi. Ceea ce vreau să subliniez aici este simplu şi limpede: şansele pe care le are astăzi o poliarhie depind în mod direct de puterea anumitor convingeri pe care le au atît civilii, cît şi militarii de toate gradele. Aşa se face că s-a putut instaura o poliarhie în Chile, unde armata s-a ferit întotdeauna să se amestece în treburile politice, pe cînd în Argentina vecină, poliarhia este imposibilă, atîta timp cît armata are convingerea că liderii săi au dreptul şi datoria de a falsifica rezultatul alegerilor dacă acesta nu este, după părerea lor, în interesul ţării.*

Chiar dacă e limpede că, atunci cînd guvernul deţine monopolul asupra violenţei şi sancţiunilor socioeconomice şi poate folosi aceste resurse pentru a reprima opoziţia, politica concurenţială nu are, practic, nici o şansă, aceasta nu înseamnă că simpla absenţă a controlului guvernului asupra acestor resurse esenţiale favorizează în mod necesar competiţia politică. În anumite circumstanţe, absenţa acestor resurse nu duce decît la un regim concurenţial firav şi instabil. Tabelul 4.1 contribuie la clarificarea acestei chestiuni.

* Armata chiliană avea să intervină, în 1972, răsturnînd guvernul civil al preşedintelui Salvador Allende, printr-o lovitură de stat sîngeroasă, în cursul căreia preşedintele Allende şi-a pierdut viaţa; a urmat o dictatură militară extrem de dură, sub conducerea generalului Augusto Pinochet, care a luat sfîrşit în mod paşnic la sfîrşitul anilor '80, militarii renunţînd la putere şi permiţînd alegerile libere şi reîntoarcerea la un regim democratic. În Argentina, regimul militar s-a compromis prin înfrîngerea militară din 1982, în războiul Malvinelor, deschizînd drumul către o democraţie care a parcurs cu succes primii paşi ai procesului de consolidare. (n. ed. rom.)

Condiţiile cele mai favorabile politicii concurenţiale sînt acelea în care accesul la violenţă şi la sancţiunile socioeconomice este ori dispersat, ori interzis atît opoziţiei[1], cît şi guvernului. Condiţiile cele mai puţin favorabile sînt cele în care violenţa şi sancţiunile socio-economice sînt numai la îndemîna guvernului, iar opoziţia nu are acces la ele. Dar ce se poate spune despre cazul în care aceste resurse sînt monopolizate de

Tabelul 4.1. Accesul relativ la violenţă şi la sancţiunile socioeconomice: guvernul şi opoziţia

		Accesibile guvernului?	
		Da	Nu
Accesibile opoziţiei?	Da	Dispersat	Monopolizat de opoziţie; acces negat guvernului
	Nu	Monopolizat de guvern; acces negat opoziţiei	Neutralizat: accesul negat ambelor

opoziţie? Este o situaţie puţin probabilă în forma ei pură, pentru că, în aceste condiţii, „guvernul" n-ar mai putea avea trăsăturile ce definesc un guvern. Ea poate fi întîlnită însă, temporar, într-o ţară în care resursele economice sînt monopolizate de grup restrîns de proprietari sau manageri locali sau străini sau în care forţele militare sînt devotate politic anumitor straturi sociale sau ideologii, pe care le apără. Un guvern care se confruntă cu situaţii de acest gen nu poate fi decît slab şi instabil, pentru că poate fi oricînd înlăturat, dacă acţiunile lui nu sînt pe placul opoziţiei.

Există o serie de ţări latino-americane care se încadrează relativ bine în condiţiile la care m-am referit, şi nu pentru că sancţiunile socioeconomice ar fi monopolizate, ci din cauza unei tradiţii a intervenţiei militare.

[1] Pentru a simplifica teoria şi demonstraţia, tratez „guvernul" şi „opoziţia" ca actori unici, unitari. Bineînţeles că, în realitate, rareori se poate întîmpla acest lucru.

Dacă forţele militare sînt gata să intervină în viaţa politică pentru a apăra anumite interese sau propria lor concepţie despre interesele ţării, atunci nici un guvern care practică o politică pe care armata n-o agreează nu va avea o viaţă prea lungă, cum este cazul în Argentina.

Ar fi însă eronat să tragem concluzia că violenţa şi sacţiunile socioeconomice sînt neapărat distribuite identic.

Tabelul 4.2. Repartizarea violenţei şi a sancţiunilor socioeconomice

		Accesul la violenţă este:	
		Dispersat sau neutralizat	Monopolizat
Accesul la sancţiunile socioeconomice este:	Dispersat sau neutralizat	A	B
	Monopolizat	C	D

Este clar că situaţia cea mai favorabilă politicii concurenţiale este A, pe care o voi denumi o ordine socială pluralistă.

La fel de limpede este că situaţia cea mai nefavorabilă pentru politica concurenţială şi totodată cea mai favorabilă hegemoniei este D, pe care o voi denumi o ordine socială dominată.

Celelalte două situaţii sînt mai ambigue. Ambele sînt mai puţin favorabile competiţiei politice decît este ordinea socială pluralistă; dar sînt mai puţin favorabile unui regim hegemonic decît este ordinea socială dominată. Situaţia actuală din Spania, Portugalia şi Argentina este aproximativ cea schiţată în figură prin B şi care ar putea fi denumită o ordine socială cvasi-pluralistă, cu reprimare prin violenţă. Situaţia C, pe care o putem denumi ordine socială cvasi-dominată, fără reprimare prin violenţă, pare a fi destul de rar întîlnită, poate pentru că o elită aflată la putere şi avînd posibilităţi atît de mari de dominaţie nu are nici un interes să permită dispersarea sau neutralizarea politică a tuturor instrumentelor violenţei şi are destule resurse (de exemplu, autoritatea legală, promovările, plăţile şi averea) pentru a împiedica acest lucru.

Societăţile agrare

Dat fiind că în lume mai sînt încă multe ţări predominant agrare sau care abia tind către industrializare, tendinţele manifestate de societăţile agrare nu sînt doar de un interes istoric. Din punct de vedere istoric, acestea se pot împărţi, în principiu, în două categorii opuse, desigur, cu o mulţime de variaţii. Tipul predominant, care ar putea purta denumirea de societate ţărănească tradiţională, are o puternică predispoziţie către inegalitate, ierarhie şi hegemonie politică.[2]

Celălalt tip, pe care-l voi denumi societate ţărănească liberă, este mult mai deschis către egalitate şi democraţie. Deşi cînd se discută despre societăţile agrare, această categorie este adeseori ignorată, ea este ilustrată de prea multe exemple istorice ca să-i nu-i dau importanţa cuvenită: Elveţia, Statele Unite[3], Canada, Noua Zeelandă şi Norvegia, ca să le menţionăm doar pe cele mai importante.[4]

Încercarea de a găsi cauzele care duc la apariţia celor două tipuri de societăţi este una temerară şi fascinantă. Tocqueville ar fi un bun punct de plecare pentru un teorctician ambiţios. Acest efort depăşeşte, însă, obiectivele pe care mi le-am propus în eseul de faţă şi mă voi rezuma doar la o expunere sumară.

Se pare că există trei condiţii deosebit de relevante, care vor da şi puţin dinamism descrierii noastre: Tocqueville a fost, poate, primul care a arătat cît de dificil este să explici evoluţia politică a Statelor Unite (să zicem, în comparaţie cu alte ţări din sud) dacă nu acorzi suficientă atenţie efectelor pe care le au convingerile, printre care şi cele despre „ega-

[2] Gerhard Lenski, *Power and Privilege* (New York: McGraw Hill, 1966), cap. 8 şi 9; Kaare Svalastoga, *Social Differentiation* (New York: David McKay, 1965), cap. 3.

[3] Louis Hartz a subliniat absenţa unui trecut feudal, ca o explicaţie pentru dezvoltarea unei democraţii liberale în Statele Unite: vezi lucrarea sa *The Liberal Tradition in America* (New York: Harcourt Brace, 1955).

[4] Mai există şi alte exemple relevante, care necesită, însă, o clasificare şi mai detaliată: Australia, Chile (secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea), Irlanda (secolul al XX-lea) şi, dacă putem face abstracţie de existenţa sclaviei, Atena din secolele V şi IV î. Chr. Din punct de vedere istoric, Suedia se află, probabil, între cele două tipuri. Exemplul care corespunde cel mai bine din America Latină este Costa Rica.

litate".[5] A doua cauză am putea-o căuta, aşa cum a făcut şi Tocqueville, în gradul de egalitate în distribuirea pămîntului. Cum într-o societate agrară, pămîntul şi dreptul la roadele acestuia constituie principala sursă de statut, venit şi avere, inegalitatea distribuirii pămîntului este echivalentă cu cea a distribuirii resurselor politice. Altfel spus, într-o societate agrară, inegalităţile sînt cumulative, nu dispersate şi, aşa cum observa Harrington, filosoful englez din secolul al XVIII-lea, puterea este strîns legată de pămîntul pe care-l ai în proprietate. Un al treilea factor, căruia Tocqueville i-a acordat mai puţină atenţie, este starea în care se află tehnologia militară, adică raportul dintre tehnologie şi capacitatea indivizilor de a face uz de constrîngere. În anumite perioade, tehnologia militară adînceşte inegalităţile, înlesnind monopolul unei minorităţi restrînse asupra instrumentelor de constrîngere, ca în cazul banal al cavalerului înarmat pînă în dinţi, în faţa căruia ţăranul medieval neînarmat sau insuficient înarmat se simte destul de neajutorat. Sau pentru a oferi încă un exemplu, monopolul pe care-l aveau la început conchistadorii asupra cailor şi muschetelor explică faptul că o mînă de spanioli au putut cuceri şi subjuga civilizaţiile indiene avansate din Mexic şi Peru. Există, însă, şi perioade cînd tehnologia militară vine în sprijinul egalităţii, atunci cînd populaţia are acces la cele mai eficiente mijloace de constrîngere, ca în cazul muschetelor şi puştilor relativ ieftine şi bune din America secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea.

În societatea ţărănească tradiţională, aceşti trei factori operează toţi, deopotrivă, în aceeaşi direcţie. Inegalităţile cumulative de poziţie, avere, venit şi cele legate de mijloacele de constrîngere înseamnă o mare inegalitate a resurselor politice, întărită de convingerile care predomină în societate. O minoritate restrînsă, cu resurse superioare, instituie şi menţine un sistem politic hegemonic (adeseori guvernat de un singur

[5] Această demonstraţie de mare clasă, o superbă dovadă a capacităţii de analiză comparativă a autorului, poate fi găsită în *Democracy in America* (New York: Vintage Books, 1955), vol. 1, cap. 17, „Principal Causes Which Tend to Maintain the Democratic Republic in the United States", de la p. 298. Principalele referiri la America Latină sînt la pp. 331-33. El se foloseşte de America Latină ca de un fel de „control" pentru experimentul mental de la pp. 331-33.

conducător), prin care-şi poate exercita şi dominaţia asupra ordinii sociale, acutizînd astfel inegalităţile. Limitele acestui cerc potenţial vicios al inegalităţilor din ce în ce mai mari sînt pericolele reprezentate de foamete, rezistenţă pasivă şi chiar revoltele sporadice ale ţăranilor, scăderea productivităţii agriculturii şi vulnerabilitatea faţă de invaziile din exterior, datorită subdezvoltării multor sectoare. Cea mai mare parte a populaţiei duce o viaţă plină de greutăţi, de lipsuri, marcată de dependenţă, reprimare şi ignoranţă[6], în vreme ce o mică minoritate se bucură de o putere, o avere şi un respect social de excepţie.[7] Dinamica societăţii ţărăneşti tradiţionale este reprezentată schematic în figura 4.1.

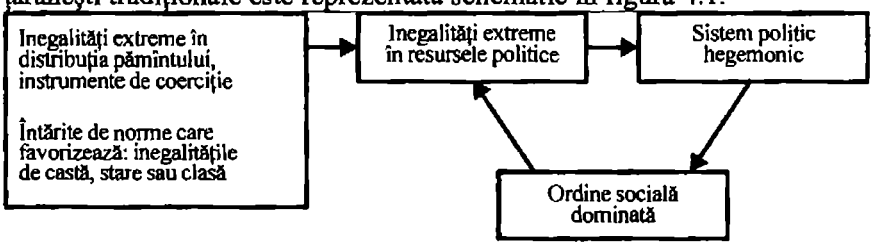
Inegalităţi extreme în distribuţia pămîntului, instrumente de coerciţie
Întărite de norme care favorizează: inegalităţile de castă, stare sau clasă
Inegalităţi extreme în resursele politice
Sistem politic hegemonic
Ordine socială dominată

Figura 4.1 Dinamica societăţii ţărăneşti

La polul opus, în societatea fermierilor liberi, pămîntul este distribuit într-un mod mai echitabil, deşi pînă la egalitatea perfectă mai este cale lungă. Dacă normele sînt echitabile şi democratice, aşa cum susţine Tocqueville că erau în Statele Unite, atunci cei doi factori se potenţează reciproc. Şi în sfîrşit, există cazuri în care anumite aspecte ale tehnologiei

---

[6] Mehmet Beguraj, *Peasantry in Revolution* (Ithaca, N.Y.: Center for International Studies, Cornell University, 1966), passim.

[7] „De exemplu, studii recente arată că aristocraţia sau cei ce deţineau titluri în China secolului al XIX-lea şi care formau clasa aflată la putere reprezentau cam 1,3% din populaţia totală, în prima jumătate a secolului şi cam 1,9%, către sfîrşitul secolului. La jumătatea secolului al XIX-lea, nobilimea din Rusia constituia 1,25% din totalul populaţiei. În Franţa, în ajunul Revoluţiei, procentul nobilimii de toate titlurile şi gradele era doar de 0,6%, în ciuda proaspătului aflux de familii mercantile şi bogate. Se estimează că, în ultimele zile ale Republicii Romane, clasa conducătoare reprezenta cam 1% din populaţia capitalei. Şi în sfîrşit, în Anglia secolului al XVIII-lea, procentul reprezentat de pairi, baroneţi, cavaleri şi nobili era de aproximativ 1% din populaţia totală". Lenski, *Power and Privilege*, p. 219.

militare amplifică cele două tendinţe către egalitate (sau către un nivel mai redus de inegalitate). Muscheta şi mai tîrziu puşca au adus, în Statele Unite, un oarecare grad de egalitate în privinţa mijloacelor de constrîngere, timp de peste un secol. Existenţa munţilor în Elveţia, a fiordurilor şi a regiunilor muntoase din Norvegia şi Noua Zeelandă, a proporţiilor continentale şi a enormei lungimi a statului Chile au redus şansele unei straturi sau alteia a populaţiei de a-şi însuşi monopolul violenţei.[8] Figura 4.2 reprezintă modul în care interacţionează aceşti factori, într-o societate a femierilor liberi.

[8] Nici nu trebuie să subestimăm efectele folosirii în scopuri de constrîngere violentă a convingerilor şi normelor referitoare la lege, ordine şi violenţă la nivel individual. Canada, una din cele două ţări anglofone din America de Nord, a fost dintotdeauna cea mai puţin violentă şi a ţinut cel mai mult la respectarea legilor. Vezi, de pildă, Seymour Martin Lipset, *Revolution and Counterrevolution* (New York: Basic Books, 1968), pp. 37-39. Un scriitor canadian arăta chiar că aceste două culturi şi-au revelat esenţa chiar şi pe vremea Febrei Aurului:

> „Minele din Canada şi S.U.A. s-au dezvoltat pe fondul unor rînduieli legale diferite, ce relevă în mare măsură deosebirile de caracter dintre canadieni şi americani. Aceştia din urmă, eliberaţi prin propria voinţă de ceea ce considerau ei a fi jugul colonial, au ţinut întotdeauna să-şi întemeieze propria afacere, pornind de la zero, mai ales la frontieră. Canadienii, care nu s-au scăldat niciodată în baia de sînge a revoluţiei, au preferat ca legea şi ordinea să le fie mai curînd impuse decît să pună ei bazele unei noi ordini.
>
> În cele trei valuri de febră a aurului prin care a trecut Columbia britanică, poliţia şi curţile de justiţie au impus un singur set de legi, în spiritul tradiţiei coloniale britanice. Legea mineritului era una şi aceeaşi pretutindeni şi cel ce era împuternicit să se ocupe de exploatarea aurului avea atîta putere, încît pe vremea aceea nu era nici vorbă de fărădelegile de care este plină istoria mineritului american.
>
> Dar în Munţii Stîncoşi din S.U.A. şi, mai tîrziu, în Alaska, fiecare comunitate îşi avea propriile obiceiuri şi reguli instituite acolo, de către ea însăşi. Minerii înşişi erau investiţi cu autoritate şi ţineau şedinţe în maniera celor din Noua Anglie, pentru a îndrepta ceea ce era rău şi a face dreptate... Pe teritoriul Alaskăi, în perioada agitaţiei din 1897–1898 nu exista un guvern organizat: conducerea era asigurată de un comitet local, uneori cu chibzuială, alteori cu toane, dar întotdeauna sumară. În Canada exista, însă, guvern, şi încă prea mult, aşa cum avea s-o demonstreze corupţia din Dawson City; însă, la fiecare cotitură a rîului existau, totodată, şi siluetele ciudat de liniştitoare ale poliţiştilor călare, în uniformele lor".

Pierre Berton, *The Klondike Fever* (New York: Knopf, 1958), pp. 23-24.

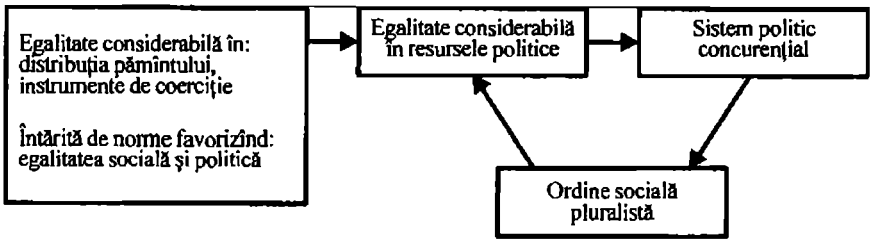

Figura 4.2 Dinamica societăţii fermierilor liberi

Societăţile comerciale şi industriale

De-a lungul istoriei, societăţile comerciale şi industriale au asigurat un teren mai propice politicii concurenţiale decît cele agrare. Doctrina liberală ortodoxă explică acest lucru stabilind o conexiune între ordinea socială pluralistă şi o economie concurenţială privatizată: politica concurenţială necesită o economie concurenţială. În consecinţă, doctrina liberală clasică a conceput următoarea ecuaţie:

$$\text{Politică concurenţială} \Longrightarrow \text{ordine socială pluralistă} \Longrightarrow \text{economie concurenţială} \Longrightarrow \text{proprietate privată}$$ [9]

Aşa cum tolerarea opoziţiei şi existenţa unui guvern concurenţial reprezentativ presupun o ordine socială pluralistă, şi ordinea pluralistă necesită, la rîndul ei, o economie capitalistă concurenţială. Doctrina liberală clasică arată, totodată, că o economie socialistă – socialismul era înţeles ca fiind singura alternativă modernă a capitalismului – nu poate exista fără o ordine socială complet centralizată, în care autorităţile guvernamentale să deţină controlul sancţiunilor sociale, economice şi fizice; evident că o asemenea ordine ar necesita (şi ar face posibilă) existenţa unui regim hegemonic. Aşadar, ecuaţia pereche este următoarea:

[9] Săgeata dublă înseamnă „presupune" sau „necesită". Citind de la dreapta la stînga, simbolul înseamnă „este o condiţie necesară pentru".

Economie socialistă $\Rightarrow$ ordine socială cu dominaţie centralizată
$\Rightarrow$ regim hegemonic

Astfel, liberalismul condiţiona cît se poate de strict existenţa politicii concurenţiale şi, mai tîrziu, a poliarhiei de capitalismul concurenţial: se afirma, de fapt, că nu poţi opta pentru libertăţi asociate cu politica concurenţială, dacă nu optezi şi pentru o economie capitalistă concurenţială; dacă alegi economia socialistă, este logic să optezi, totodată, pentru un regim hegemonic şi distrugerea libertăţilor politice. O dovadă a acestor două ecuaţii este Uniunea Sovietică de după Revoluţia Bolşevică; aici, un sistem politic prin excelenţă hegemonic a întreţinut o ordine socială centralizată, al cărei element cheie a fost tocmai o economie socialistă complet centralizată.

Această analiză, deşi convingătoare la prima vedere, nu demonstra, totuşi, că ecuaţiile sînt corecte, iar inadvertenţa lor a reieşit din evenimentele istorice ulterioare.

Economiştii liberali clasici precum Adam Smith ştiau, din istoria comerţului, că proprietatea privată nu este o condiţie *suficientă* pentru concurenţa economică; prima ecuaţie specifică doar faptul că e o condiţie *necesară*. Experienţa ulterioară a numeroase dictaturi – din Italia, Germania, Japonia, Spania şi alte ţări – ne-a arătat că proprietatea privată nu este nicidecum o garanţie a economiei concurenţiale sau a unei ordini politice care să permită contestarea publică, şi cu atît mai puţin a poliarhiei. Cazurile extreme – din Italia, Germania şi Japonia – au demonstrat că un anume tip de proprietate privată[10] poate coexista chiar şi cu o ordine socială cu o dominaţie centralizată.

De fapt, aceste evenimente nu au contrazis ecuaţiile, de vreme ce acestea stabileau nişte condiţii necesare şi nu suficiente. S-au petrecut însă alte fapte, care au anulat teoria. Unul dintre ele este persistenţa poliarhiei cuprinzătoare în ţările cu economie mixtă (nu, în mod strict, concu-

[10] Sigur că s-ar putea ca acest tip de proprietate să nu corespundă întocmai cu anumite definiţii ale proprietăţii „private". Termenul ar putea fi definit astfel încît o ordine socială cu dominaţie centralizată să excludă *prin definiţie* existenţa proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie şi de distribuţie.

rențial capitalistă), care utilizează o varietate infinită de tehnologii ce conservă și chiar pot întări o ordine socială pluralistă. Cazul cel mai reprezentativ este cel al Suediei. În 1959, cheltuielile legate de guvern, asigurări sociale și întreprinderi publice reprezentau 53% din produsul național brut al Suediei.[11] Practic, însă, toate țările industrializate cu regimuri poliarhice au trecut de la un capitalism pur concurențial la un sistem mixt, reușind să-și mențină, pe parcurs, ordinea socială pluralistă.

Ecuațiile liberalismului clasic greșeau prin supoziția că, pentru orice alternativă în afară de capitalismul concurențial, este neapărat nevoie de o economie condusă centralizat, cînd, de fapt, concurența firmelor particulare nu este nicidecum singura metodă de descentralizare a unei economii. Și într-adevăr, în ultimii ani, cîteva dintre regimurile comuniste ale Europei de Est au renunțat la guvernarea centralizată; Iugoslavia a ajuns cel mai departe în ceea ce privește descentralizarea controlului asupra întreprinderilor economice. Dacă economiile socialiste descentralizate reușesc să facă față cu destul succes problemelor economice fundamentale, nu mai avem nici un motiv să afirmăm că socialismul nu poate duce la o ordine socială cît se poate de pluralistă, pe care s-o mențină și, în consecință, la o politică concurențială.

Se pare că ecuațiile corecte sînt, în esență, următoarele:

Politica concurențială $\Rightarrow$ ordine socială pluralistă $\Rightarrow$ economie descentralizată

Economie foarte centralizată $\Rightarrow$ ordine socială cu dominație centralizată $\Rightarrow$ regim hegemonic

Putem rezuma cele discutate în acest capitol, după cum urmează:

[11] Iată și alte procente: Regatul Unit, 45%; Austria (fără a fi incluse toate întreprinderile publice), 44% și Noua Zeelandă, 43%. Russett et al., *World Handbook of Political and Social Indicators* (New Haven: Yale University Press, 1964), tabelul 15, p. 63. S-a estimat că „75% din capitalul corporativ total din Austria este, direct sau indirect, în domeniul public". Alexander Vodopivec, *Wer Regiert in Österreich*, 1962), p. 255, citat în Frederick C. Englemann, „Austria: The Pooling of Opposition", în *Political Oppositions in Western Democracies*, ed. Robert A. Dahl (New Haven: Yale University Press, 1966), p. 270.

1. Este puţin probabil ca un regim politic concurenţial şi deci o poliarhie să se menţină fără o ordine socială pluralistă. O ordine socială cu dominaţie centralizată este mai favorabilă unui regim hgemonic decît unuia concurenţial (şi deci unei poliarhii);
2. O ţară ale cărei forţe militare sau poliţieneşti au obiceiul să se amestece în politică nu poate menţine un regim concurenţial, chiar dacă este vorba de o ordine pluralistă şi nu de una cu dominaţie centralizată.
3. Societăţile agrare par să se împartă în două categorii opuse: societatea ţărănească tradiţională, asociată cu un regim politic hegemonic şi societatea fermierilor liberi, asociată cu un regim concurenţial şi cu evoluţia către o poliarhie cuprinzătoare. Principalii factori ce determină direcţia în care se îndreaptă o societate agrară par să fie: normele referitoare la egalitate, repartizarea pămîntului şi tehnicile militare.
4. Proprietatea privată nu este o condiţie necesară şi nici suficientă pentru existenţa unei ordini sociale pluraliste şi deci a contestării publice şi a poliarhiei.
5. Într-o ţară cu economie descentralizată, indiferent de forma de proprietate, poate exista o ordine socială pluralistă, deci şi contestarea publică şi poliarhia.
6. Dar este puţin probabil ca fenomenul de contestare publică, deci şi poliarhia să existe într-o ţară cu o economie foarte centralizată, indiferent de forma de proprietate.

5

ORDINEA SOCIOECONOMICĂ: NIVELUL DE DEZVOLTARE

În general, se presupune că un grad mare de dezvoltare socioeconomică favorizează nu numai transformarea unui regim hegemonic într-o poliarhie, dar şi menţinerea – poate fi chiar necesar pentru menţinerea – unei poliarhii. În ce măsură este corectă această presupunere?

Dincolo de răspunsurile mai vechi, care se bazau în mare măsură pe interpretări de efect şi pe vreo două studii de caz, au început, în ultima vreme, să se depună eforturi mai ambiţioase de exploatare a unei baze de date comparative care creşte vertiginos şi de folosire a programelor de calculator adecvate pentru manevrarea acestor date. Şi chiar dacă informaţiile şi măsurile utilizate, precum şi interpretările de pînă acum, nu ne furnizează răspunsuri perfecte sau lipsite de ambiguitate, studiile recente[1] vin, în mod convingător, în sprijinul cîtorva teorii.

---

[1] Seymour Martin Lipset, „Economic Development and Democracy", în *Political Man* (New York, Doubleday, 1960), pp. 45-76; Phillips Cutright, „National Political Development, Its Measurement and Social Correlates", în Nelson W. Polsby, Robert A. Dentler şi Paul A. Smith, *Politics and Social Life* (Boston: Houghton Mifflin, 1963), pp. 569-81; Everett E. Hagen „A Framework for Analyzing Economic and Political Changes", în *Development of the Emerging Countries: An Agenda for Research* (Washington, D.C.: The Brookings Institution,1962), cap. 1; Irma Adelman şi Cynthia Taft, *Society, Politics and Economic Development: A Quantitative Approach* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1967); Deane E. Neubauer, „Some Conditions of Democracy", *American Political Science Review* 61 (decembrie 1967): 1002-09; Bruce M. Russet et al., *World Handbook of Political and Social Indicators* (New Haven, Yale University Press, 1964), pp. 293-303.

O serie de probleme rezolvate

În primul rînd, există o strînsă corelaţie între toţi indicii nivelului socioeconomic. Astfel, Russett observă că

> „în urma efectuării unui studiu pentru 100 de ţări şi colonii, s-a constatat că există o corelaţie strînsă între produsul naţional brut pe cap de locuitor şi alţi indicatori ai dezvoltării economice şi sociale, precum procentul adulţilor alfabetizaţi (0,80), al populaţiei cu studii superioare (0,58), numărul de radiouri la 1 000 locuitori (0,85) şi numărul de paturi de spital pe cap de locuitor (0,77). Aceste variabile, la care se adaugă altele, precum procentajul forţei de muncă din agricultură, al salariaţilor, precum şi alţi indicatori din domeniul sănătăţii şi al comunicării în masă, sînt un grup de factori ce tind să varieze în funcţie de nivelul de dezvoltare economică"[2].

Atunci cînd o ţară este relativ săracă sau relativ bogată, bunăstarea sau lipsa acesteia se reflectă în multe alte lucruri, în afară de venitul pe cap de locuitor. Faptul – evident, de altfel – că diferitele ţări se află în diverse „etape" de dezvoltare economică şi socială este categoric confirmat de informaţiile pe care le avem.[3]

În al doilea rînd, există, desigur, o legătură importantă între nivelul socioeconomic şi „dezvoltarea politică". Raportînd toate acestea la problemele pe care le pune în discuţie eseul de faţă, nu mai este nici îndoială că există o legătură strînsă între politica concurenţială şi nivelul socioeconomic. În concluzie, informaţiile pe care le avem indică următoarele:

---

[2] Bruce M. Russett, *Trends in World Politics* (New York: MacMillan, 1965), pp. 125-26.

[3] De exemplu, prin aplicarea a nouă indici în cazul a 107 ţări, Russett a ajuns la cinci „etape" de dezvoltare economică şi politică, *Trends in World Politics*, p. 127. Prin folosirea altor indicatori, Adelman şi Morris ajung la concluzia că cele 74 de „ţări mai puţin dezvoltate" pe care le analizează se află în trei stadii de dezvoltare socioeconomică, începînd de la Nigeria, care în 1961 avea un produs naţional brut de 40 dolari pe cap de locuitor, pînă la Israel, care în 1951 avea un PNB de 814 dolari pe cap de locuitor. *Society, Politics and Economic Development*, p. 170.

Cu cît nivelul socioeconomic al unei ţări este mai ridicat, cu atît mai mari sînt şansele ca acolo să se instituie un regim politic concurenţial.

Cu cît mai concurenţial este regimul politic al unei ţări, cu atît este mai probabil ca nivelul de dezvoltare socioeconomică al acesteia să fie mai înalt.

Astfel, Russett constată că în cazul ţărilor aflate în cele mai „avansate" stadii de dezvoltare economică (pe care le denumeşte Societăţi ale revoluţiei industriale şi Societăţi de larg consum), proporţia sistemelor „concurenţiale" şi „cvasi-concurenţiale" este mult mai mare decît în cazul ţărilor aflate într-una din cele trei etape mai puţin avansate, în care predomină regimurile „autoritare". (Tabelul 5.1)[4]

Tabelul 5.1. Dezvoltarea economică şi sistemul politic

	„Stadiul de dezvoltare"				
Sistemul politic	I	II	III	IV	V
Concurenţial	13%	33%	12%	57%	100%
Cvasiconcurenţial	25	17	20	13	0
Autoritar	63	50	68	30	0
N	(8)	(12)	(25)	(30)	(14)

[4] În urma analizei celor 74 de ţări „mai puţin dezvoltate", Adelman şi Morris constată că PNB pe cap de locuitor este legat nu numai de un factor social, dar şi de unul politic (tabelul IV, p. 151). Factorul politic este, în esenţă, dimensiunea şi forţa instituţiilor concurenţei politice. „Am putea privi creşterea acestui factor ca pe o mişcare ascendentă pe o scară ce porneşte de la formele politice specializate, care pot reprezenta diversele interese de grup dintr-o societate şi le pot angrena prin intermediul organelor politice naţionale... Aşadar, o modificare pozitivă a Factorului II constă în (1) sporirea eficienţei instituţiilor democratice, o mai mare libertate a presei şi opoziţiei politice şi intensificarea mişcărilor muncitoreşti; (2) o mişcare a partidelor politice care să-şi mute centrul de greutate de la considerentele legate de unitatea naţională la cele de platformă ideologică; şi (3) scăderea forţei armatei şi reducerea gradului de centralizare" (pp. 155-56). Arthur S. Banks şi Robert B. Textor furnizează informaţii suplimentare în lucrarea lor *A Cross-Polity Survey* (Cambridge: M.I.T. Press, 1963); vezi, de pildă, trăsăturile acelor „state al căror sistem electoral este mai curînd neconcurenţial", spre deosebire de „statele al căror sistem electoral este mai curînd concurenţial" (FC 104). Vezi şi FC 101, FC 107, FC 139. Vezi, de asemenea, Cutright, „National Political Development: Its Measurement and Social Correlates", tabelul 1, p. 577.

Sursa: Bruce M. Russett, *Trends in World Politics* (New York: Macmillan, 1965), tabelul 8.2, p. 140.
Notă: Din cauza rotunjirii, suma procentelor nu ajunge întotdeauna la 100%.

Relaţia dintre dezvoltarea socioeconomică şi poliarhia cuprinzătoare sau cvasi-cuprinzătoare reiese, poate, şi mai clar din date. (Tabelele 5.2 şi 5.3) Ceea ce este valabil pentru regimurile concurenţiale se aplică şi pentru poliarhie:

> Cu cît nivelul socioeconomic al unei ţări este mai ridicat, cu atît mai mari sînt şansele ca regimul acesteia să fie o poliarhie cuprinzătoare sau cvasi-cuprinzătoare.
>
> Dacă regimul în cauză este o poliarhie, este mai probabil ca acesta să existe într-o ţară cu un nivel relativ ridicat de dezvoltare socioeconomică, decît într-una cu un nivel scăzut.

După cum se poate observa, principalele teorii expuse pînă acum nu pot fi contestate: este logic să vorbim despre „niveluri" sau „etaje", de vreme ce există o strînsă legătură între principalii indicatori socioeconomici, care au tendinţa să se modifice toţi odată. Nivelul relativ ridicat de dezvoltare socioeconomică este în mare măsură legat nu numai de politica concurenţială în general, dar mai cu seamă de poliarhie. Aşadar, răspunsul la întrebarea pusă la începutul acestui capitol devine limpede: şansele concurenţei politice depind, într-adevăr, de nivelul socioeconomic al societăţii.

Tabelul 5.2. Clasificarea celor 29 de poliarhii după nivelul de dezvoltare socioeconomic

				Poliarhii		
	N total	PNB pe cap de locuitor		N	Procentul din ţările cu acelaşi nivel socio-economic	Procentul din toate poli-arhiile
		Limite	Media			
Societăţi „primitive tradiţionale"	11	45-64 $	56 $	0[a]	0	0
„Civilizaţii tradiţionale"	15	70-105	87	1[b]	6,7	3,5
„Societăţi de tranziţie"	31	108-239	173	1[c]	3,6	3,5
Societăţi ce parcurg o „revoluţie industrială"	36	262-794	445	13	36,0	45,0

Societăţi „de larg consum"	14	836-2 577	1 330	14	100,0	48,0
Total	107			29		100,0%

Notă: Poliarhiile sînt clasificate de autor; vezi tabelul A-3, din anexă. Cele şase cvasi-poliarhii din tabelul A-3 sînt excluse din poliarhiile de mai sus. Procentele pentru nivelul dezvoltării socioeconomice sînt preluate din Bruce M. Russett et al., *World Handbook of Political and Social Indicators* (New Haven: Yale University Press, 1964), p. 294. Numărul ţărilor din acest tabel este puţin mai mare decît cel din tabelul 5.1, care este preluat din Russett, *Trends in World Politics*. Autorul ajunge la cele cinci etape, utilizînd şase indicatori socioeconomici şi trei politici (procentul participării la vot, cel al personalului militar şi cheltuielile guvernului central). Între cei şase indicatori socioeconomici există o legătură strînsă, însă relaţia dintre acesta şi variabilele „politice" la care ne-am referit este destul de slabă, iar localizarea unei ţări într-unul din cele cinci „stadii" pare a se face independent de cei trei indicatori politici. Ca urmare, în ciuda uşoarei „contaminări" a „procentului participării la vot" cu măsura folosită de noi pentru poliarhie, se pare că relaţia dintre aceasta din urmă şi cele cinci „stadii", pe care o oferă Russett, nu este greşită.

[a] Somalia, care de la cîştigarea independenţei, din 1960 şi pînă în 1969 şi-a menţinut o poliarhie cuprinzătoare, nu a fost inclusă în clasificarea lui Russett et al. Această ţară are un PNB pe cap de locuitor de 57 $ (ibid., p. 157). În octombrie 1969, armata somaleză a preluat puterea, i-a arestat pe toţi miniştrii din guvern şi a dizolvat Adunarea Naţională.

[b] India.

[c] Filipine.

Însă, deşi pînă acum comentariul s-a bazat pe argumentarea solidă a tuturor informaţiilor pe care le avem la dispoziţie, n-am ajuns prea departe. De fapt, mai avem de răspuns la o mulţime de întrebări cruciale cu privire la natura şi forţa relaţiei dintre politica concurenţială şi „nivelul" socioeconomic, în general.

Tabelul 5.3. Poliarhia şi dezoltarea socioeconomică

Indicator socioeconomic	Toate ţările		Poliarhii şi cvasi-poliarhii	
	Nr.	Media	Nr.	Media
Populaţia din localităţi de peste 20 000 persoane	120	23%	31	38%
PNB pe cap de locuitor, în 1957	122	377 $	32	822 $
Salariaţi	79	35%	31	42%

Indicator socioeconomic	Toate țările		Poliarhii și cvasi-poliarhii	
	Nr.	Media	Nr.	Media
Forța de muncă din agricultură	98	50%	27	19%
Procentul populației active angajată în sectoare neagricole	77	36%	31	46%
Procentul populației active din industrie	78	15%	31	20%
Numărul celor ce urmează studii superioare raportat la 100 000 locuitori	105	281	33	499
Procentul populației între 5 și 19 ani, cuprinsă în învățământul primar, gimnazial și liceal	125	43%	33	62%
Populația alfabetizată, în vîrstă de peste 15 ani	118	52%	33	82%

Notă: Cifrele pentru toate țările sînt preluate din Russett et al., *World Handbook*. Cifrele referitoare la poliarhii și cvasipoliarhii sînt preluate de pe calculator, fiind furnizate de Yale Political Data Program. Variațiile numărului țărilor se datorează lipsei unor informații. Clasificarea poliarhiilor este făcută de autor, vezi tabelul A-3, din anexă.

O serie de probleme nerezolvate

Există „praguri"?

Una din întrebările la care nu s-a răspuns este dacă există „praguri" dincolo de care sau sub care șansele unei politici concurențiale sau ale unei poliarhii să nu se schimbe suficient de mult, cît să conteze. Ca să formulăm altfel problema, relația este liniară sau curbilinie?

Datele disponibile (de exemplu, cele din tabelele 5.2. și 5.3.) relevă clar faptul că relația nu este liniară, ci dimpotrivă:

> Există un prag superior, probabil între limitele unui PNB de 700 $ - 800 $ pe cap de locuitor (la valoarea dolarului din 1957), dincolo de care șansele unei poliarhii (deci și ale politicii concurențiale) sînt atît de mari, încît orice creștere a PNB pe cap de

locuitor (şi a variabilelor ce depind de ea) nu mai poate afecta în mod semnificativ rezultatul.

Există un prag inferior, probabil între limitele unui PNB de 100 $ - 200 $ pe cap de locuitor, sub care şansele unei poliarhii (chiar dacă nu neapărat ale unor forme de politică concurenţială) sînt atît de mici, încît diferenţele de PNB pe cap de locuitor sau ale variabilelor ce depind de acesta nu mai contează cu adevărat.

Ce putem spune despre cazurile care se abat de la regulă?

Chiar dacă aceptăm ideea de „praguri", putem afirma cu siguranţă că nu este adevărat că numai ţările cu un nivel înalt de dezvoltare socioeconomică au un regim concurenţial sau chiar o poliarhie. Şi nici faptul că toate ţările cu un regim ridicat de dezvoltare socioeconomică au poliarhii sau chiar regimuri concurenţiale nu este adevărat. Orice clasificare a unui număr considerabil de ţări, în funcţie de coordonatele dezvoltării economice sau socioeconomice şi ale politicii concurenţiale sau ale poliarhiei comportă, invariabil, şi un număr destul de mare de excepţii.[5] Astfel de discrepanţe sau excepţii sînt, de exemplu, India, un regim concurenţial – o adevărată poliarhie – care în 1957 avea un PNB de 73 $ pe cap de locuitor; U.R.S.S. şi Germania Democrată, ambele fiind regimuri hegemonice aflate la un nivel socioeconomic avansat (în 1957, PNB era de 600 $); să ne gîndim apoi la ciudatele contraste politice dintre patru ţări latino-americane, cu un nivel înalt de dezvoltare socio-

[5] Exemple găsiţi în Hagen, „Classification of Asian and African Countries by Type of Political Structure and Rank in Economic Development" şi în clasificarea similară a ţărilor latino-americane, pe care o face acelaşi autor în „A Framework for Analyzing", tabelele 1.1, 1.2, pp. 2, 4; şi figura 1, „Relaţia între dezvoltarea politică şi dezvoltarea comunicaţiilor: 71 de ţări", în „National Political Development, Its Measurement and Social Correlates", pp. 572-73. Vezi, de asemenea, James S. Coleman, „Composite Rank Order of Latin American Countries on Eleven Indices of Economic Development", în *The Politics of the Developing Areas* (Princeton: Princeton University Press, 1960), pp. 541-42. Apoi, Adelman şi Morris, „Scatter Diagram Relating per capita GNP and Country Scores on Factor Representing the Extent of Democracy", în *Society, Politics, and Economic Development*, p. 262.

economică – Argentina (490 $), Chile (379 $), Cuba (431 $) şi Uruguay (478 $), apoi, la cele dintre societăţile „de tranziţie" în care există un regim concurenţial – Filipine (220 $), Turcia (220 $) şi Ceylon (128 $) – şi cele în care nu există: Parguay (114 $), Indonezia (131 $), Egipt (142 $) şi Portugalia (224 $).

Dacă lumea contemporană ne oferă o multitudine de discrepanţe, istoria îşi aduce şi ea aportul în această privinţă. Cum ne explicăm apariţia timpurie a unei poliarhii cuprinzătoare în Statele Unite? Goldsmith a estimat că în perioada în care Tocqueville scria *Democracy in America*, în S.U.A., PNB pe cap de locuitor era cam de 350-400 $.[6] Dar în Statele Unite se instituise o politică concurenţială cu mult înainte de vizita lui Tocqueville. Ţara îşi crease deja o poliarhie cuprinzătoare (pentru albi) în 1800, cînd PNB pe cap de locuitor era mult mai mic decît avea să fie în 1840. Şi mai mult decît atît, conform indicilor obişnuiţi ai nivelului de dezvoltare socioeconomică, în 1800 Statele Unite erau o ţară agricolă, premodernă şi neindustrializată. În 1820 nu existau decît cinci oraşe care depăşeau 50 000 locuitori şi numai 3% din totalul populaţiei trăia în oraşe cu mai mult de 25 000 de locuitori. 93% din populaţie locuia în zone strict rurale, 70% din totalul forţei de muncă lucra în agricultură.[7] Şi, desigur, nici o familie nu avea telefon, radio sau automobil. Un expert în ştiinţe sociale înarmat doar cu datele studiate pînă acum – şi cu teoriile care explică, de regulă, aceste informaţii – ar putea conchide, pe drept cuvînt, că la începutul secolului al XIX-lea, în America nu prea existau şanse de dezvoltare a democraţiei, şi totuşi am impresia că, celor mai mulţi dintre noi, tot interpretarea lui Tocqueville ni se pare mai convingătoare.

---

[6] La preţurile din 1957. Raymond Goldsmith, „Long Period Growth in Income and Product, 1939–1960", în Ralph Andreano, ed., *New Views on American Economic Development* (Cambridge, Mass.: Schenkman, 1965), tabelul II, p. 357. Goldsmith a calculat PNB la preţurile din 1929. Eu l-am adus la cele din 1957, cu ajutorul tabelului VII-2, din *U.S. Income and Output*, Departamentul de Comerţ al S.U.A. şi „Implicit Price Deflators for Gross National Product or Expenditure 1929–1957", pp. 220-21.

[7] Informaţiile sînt furnizate de Biroul de evidenţă a populaţiei S.U.A., *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1960), pp. 14 şi 72.

Ceea ce este valabil pentru Statele Unite nu se aplică numai în cazul Australiei, Noii Zeelande şi Canadei, ci, într-o anumită măsură, şi al Marii Britanii, Norvegiei, Suediei şi al altor ţări europene care în secolul al XIX-lea au avut o politică concurenţială (dar nu chiar o poliarhie cuprinzătoare). După indicatorii valabili pentru lumea contemporană, aceste ţări se găseau pe atunci la un nivel redus de dezvoltare socioeconomică.

Afirmaţia că politica de concurenţă este legată, fără discuţie, într-un fel sau altul, de dezvoltarea socioeconomică se pare că nu e o concluzie prea satisfăcătoare şi poate nici prea interesantă. Şi mai supărător este, încă, faptul că asocierea este inconştientă, concluzia ignoră o serie de excepţii importante şi raportul dintre cei doi factori rămîne neexplicat. Printre alte mistere ale acestui raport se numără şi direcţia raportului cauzal.

Ce putem spune despre direcţia raportului cauzal?

Un nivel înalt de organizare socioeconomică şi productivitate „cauzează", într-adevăr, politica concurenţială? Şi, la rîndu-i, politica aceasta duce la dezvoltarea socioeconomică? Politica concurenţială şi dezvoltarea socioeconomică interacţionează şi se potenţează reciproc? Sau ambele sînt cauzate de altceva?

După cum ne avertizează autorii studiilor citate anterior, demonstraţia existenţei unei relaţii nu ne spune nimic despre cauze.[8] Acestea pot fi deduse din informaţiile de care dispunem numai cu ajutorul teoriei.

Şi totuşi, un lucru este cert: indiferent care sînt relaţiile cauzale, acestea nu sînt nici simple şi nici unidirecţionale.

Teoria cauzală ce explică atît tendinţa generală, cît şi cazurile ce deviază de la regulă, trebuie să fie una complexă. Datele nu susţin ipoteza că un nivel înalt de dezvoltare socioeconomică este o condiţie necesară sau suficientă a unei politici concurenţiale şi nici reversul, şi anume că o politică de acest gen ar fi o condiţie necesară sau suficientă pentru un nivel ridicat de dezvoltare socioeconomică.[9]

---

[8] Vezi, de exemplu, Adelman şi Morris, *Society, Politics, and Economic Development*, p. 148.

[9] O critică similară întîlnită în Dankwart A. Rustow, „Democracy, Consensus, and the New States", lucrare prezentată Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice,

Societăţile preindustriale sînt implicit improprii pentru politica concurenţială?

Relaţia dintre politica concurenţială şi societăţile preindustriale relevă un paradox. În anumite societăţi preindustriale, în secolul al XIX-lea s-au dezvoltat raporturi politice concurenţiale şi în unele cazuri chiar poliarhii: Statele Unite, Australia, Noua Zeelandă, Canada, Norvegia şi Suedia, ca să menţionăm doar cîteva. Dar, în zilele noastre, puţine sînt ţările aflate într-o etapă preindustrială, care au regimuri poliarhice; de fapt, mult mai probabil este ca ele să aibă un regim hegemonic sau autoritar.

Soluţia acestui paradox o vom găsi în faptul că societăţile agrare, preindustriale europene şi anglofone din secolul al XIX-lea (ca să nu mai vorbim de Atena lui Pericle) se deosebeau foarte mult de societăţile preindustriale ale lumii moderne. Fără îndoială că există o diferenţă încă şi mai mare între Statele Unite, aşa cum erau ele înainte de industrializare şi o societate contemporană preindustrializată, marcată de un grad mare de analfabetism, de o cultură strict tradiţională, prealfabetică, preştiinţifică, de sisteme de comunicare slab dezvoltate sau fragmentate, de grave inegalităţi în ceea ce priveşte sănătatea, starea materială şi puterea, cu o clasă de mijloc independentă slab reprezentată sau inexistentă şi, de regulă, cu o adevărată tradiţie a guvernării autocratice sau autoritare. Nu trebuie decît să-l citim pe Tocqueville pentru a vedea cît de departe era America pe care a văzut-o el de toate aceste caracteristici.[10]

Bruxelles, septembrie 1967; şi „Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model", *Comparative Politics* 2 (aprilie 1970): 337-64.

[10] Chiar luînd în considerare unele exagerări ale lui Tocqueville, este evident că nici un contemporan nu ar descrie o societate preindustrializată din zilele noastre în felul următor: „condiţiile sociale în care trăiesc americanii sînt prin excelenţă democratice; aşa erau pe vremea înfiinţării coloniilor, iar în prezent această trăsătură este încă şi mai puternică... În [Noua Anglie] n-au fost sădiţi niciodată germenii aristocraţiei... Bogăţia este rulată, însă, cu o rapiditate incredibilă şi experienţa ne arată că rareori găseşti două generaţii consecutive care să se bucure pe deplin de ea... Nu cred să mai existe vreo ţară în lume în care să existe atît de puţini ignoranţi şi în acelaşi timp atît de puţini oameni instruiţi, raportat la populaţia totală. Învăţămîntul primar este la îndemîna oricui; puţini au, însă, acces, la cel superior... În America sînt puţine persoane bogate... majoritatea celor bogaţi au fost cîndva săraci... Elementul aristocratic a fost întotdeauna slab reprezentat în America, încă din faşă... Cu greu am putea spune că acesta ar fi influenţat cu ceva mersul

La aceste deosebiri de structură se adaugă, adeseori, o diferenţă importantă privind rolul statului în dezvoltarea socioeconomică. Sigur că statul n-a fost niciodată un factor neglijabil în procesele complexe de transformare a societăţilor agrare în societăţi urbanizate şi industrializate, în secolele al XIX-lea şi al XX-lea; în general, guvernele au jucat un rol fundamental, chiar şi în Statele Unite. Dar, de regulă, ele nu au avut rolul central; dezvoltarea economică a fost mai mult „autonomă" decît „determinată".[11] Însă liderii politici din multe ţări preindustrializate de astăzi ţin, dimpotrivă, să folosească toate mijloacele de determinare şi constrîngere prin care statul poate transforma sau înlătura instituţiile tradiţionale şi adeseori foarte rezistente ale vechii societăţi.

Astfel, în toate societăţile preindustrializate din secolul al XIX-lea care aveau o politică concurenţială extrem de dezvoltată, liderii politici îmbrăţişau o perspectivă şi o strategie prin care iniţiativa dezvoltării era lăsată mai mult pe seama grupurilor nonguvernamentale. Guvernanţii societăţilor preindustrializate de astăzi optează mai curînd către o strategie de tip dirigist. Prima perspectivă a contribuit într-o măsură considerabilă la autonomizarea şi descentralizarea ordinii sociale. În viziunea caracteristică mai mult lumii contemporane, autonomia şi descentralizarea nu fac decît să perpetueze societatea tradiţională şi să împiedice transformările necesare dezvoltării economice. Aşadar, strategiile folosite de liderii societăţilor preindustriale contemporane pentru a induce schimbări relevă mai cu seamă o nevoie stringentă de centralizare şi hegemonie.

Dacă unele cazuri de excepţie din acest secol demonstrează clar că industrializarea şi urbanizarea nu sînt condiţii suficiente unei politici concurenţiale (de exemplu, U.R.S.S. sau Germania în anii 1930), excepţiile înregistrate de-a lungul istoriei arată că cei doi factori nu sînt nici

---

afacerilor... Oamenii sînt priviţi într-un mod mai echitabil în ceea ce priveşte averea şi intelectul sau, cu alte cuvinte, sînt mai egali în putere decît în oricare altă ţară din lume sau în oricare epocă rămasă în istorie". *Democracy in America* (New York: Vintage Books, 1955), 1:48-55.

[11] Bert F. Hoselitz, *Sociological Aspects of Economic Growth* (Glencoe: The Free Press, 1960), pp. 74 şi 97.

măcar condiţii necesare unei politici concurenţiale.[12] Societăţile rurale, agrare, preindustriale nu sînt neapărat medii ostile unei politici concurenţiale sau chiar poliarhiei. Unele societăţi agrare, rurale, preindustriale au avut sisteme politice concurenţiale şi uneori au oferit o bază excelentă pentru constituirea unei poliarhii cuprinzătoare.

Dacă, în zilele noastre, o societate preindustrială nu este un teren propice pentru o politică concurenţială sau o poliarhie, aceasta este, cu siguranţă, consecinţa unor caracteristici sociale precum analfabetismul, sărăcia, o clasă de mijloc slab reprezentată şi o cultură politică autoritară. În prezent, aceste caracteristici sînt asociate cu o bază industrială şi urbană improprie. Nu sînt însă – sau în nici un caz, nu erau – trăsături inerente societăţilor preindustriale.

Explicitarea relaţiei

Presupunînd acum că există o relaţie între procesul de contestare publică (şi poliarhie) şi nivelul de dezvoltare socioeconomică, că există excepţii importante şi poate şi praguri dincolo de care şi sub care şansele poliarhiei şi ale contestării să nu varieze în mod semnificativ – cum putem explica toate acestea?

Cred că o ipoteză foarte generală ne va ajuta să stabilim legătura dintre sistemul politic şi nivelul socioeconomic:

> Şansele ca o ţară să treacă la un sistem politic concurenţial (şi cu atît mai mult, la o poliarhie) şi să-l menţină, depind de măsura în care societatea şi economia acelei ţări
>
> (a) asigură alfabetizarea, educaţia şi comunicarea,
>
> (b) creează o ordine socială mai curînd pluralistă decît centralizată

[12] Cred că ignorarea acelor cazuri importante din istorie care au deviat de la regulă şi în care politica concurenţială s-a dezvoltat într-o societate preindustrializată ne face să exagerăm importanţa urbanizării pentru dezvoltarea sistemelor democratice. Pentru exemplificare, vezi Donald J. McCrone şi Charles F. Cnudde, „Towards A Comunications Theory of Democratic Political Development: A Causal Model", *American Political Science Review* 61 (martie 1967): 72-79.

(c) şi evită inegalităţile acute în rîndul straturilor sociale relevante din punct de vedere politic.

În acest capitol voi analiza sumar primele două condiţii. Dată fiind importanţa şi complexitatea celei de-a treia, ea va fi tratată în următorul capitol.

Alfabetizarea, educaţia şi comunicarea

Nu mai este nevoie să demonstrăm aici că, dacă există un număr mare de cetăţeni, şansele lor de a participa la procesul politic şi de a avea acces la un grad înalt de contestare publică depind, întrucîtva, de însuşirea deprinderilor de a citi şi a scrie, de gradul de instruire şi accesul la ziare sau alte mijloace similare de informare. Nu mi-am propus să analizez riguros caracterul acestei dependenţe şi diversele posibilităţi de compensare a analfabetismului, la care recurg, de pildă, India sau Turcia. Important este că gradul de răspîndire a alfabetizării, a educaţiei, a ziarelor şi altor forme de comunicare este – după cum am văzut mai înainte – asociat cu urbanizarea şi industrializarea. Dezvoltarea oraşelor, a comerţului, a industriei şi meseriilor nu numai că presupune existenţa acestor condiţii elementare, dar o şi favorizează.

Şi totuşi, un popor cu un nivel mediu de educaţie nu trebuie neapărat să trăiască într-o societate foarte industrializată sau urbanizată, dacă beneficiază de ziare din abundenţă (sau are, în zilele noastre, acces la radio şi televiziune). La urma urmei, după cum arăta Tocqueville, la începutul secolului al XIX-lea, majoritatea americanilor albi erau alfabetizaţi; accesul la o educaţie modestă era la îndemîna multora (deşi poate nu chiar atît de la îndemînă pe cît credea Tocqueville), ziarele erau, în general, disponibile, iar comunicarea politică pare să fi fost destul de eficientă, în ciuda suprafeţei mari pe care erau răspîndiţi americanii. Şi în alte ţări, industrializarea extensivă, dezvoltarea oraşelor şi creşterea venitului mediu pe cap de locuitor au fost, de asemenea, precedate de alfabetizarea şi instruirea unei mari părţi a populaţiei: în Noua Zeelandă, Australia, Canada, Norvegia, Islanda şi Finlanda. Accesul general la educaţie şi la mijloacele de informare nu presupune costuri atît de mari încît

să nu poată fi suportate de societăţile agrare cît de cît prospere. Aşadar, ar fi logic să tragem următoarele concluzii:

> Pragul inferior ipotetic al politicii concurenţiale ar putea fi explicat, parţial, prin greutatea cu care ţările aflate sub acest nivel îşi pun în mişcare resursele necesare pentru a-şi alfabetiza şi educa un număr mai mare de cetăţeni şi pentru a le asigura mijloace de informare.
>
> Cu toate acestea, condiţiile minime necesare unei politici concurenţiale şi mai mult, ale unei poliarhii, pot fi întrunite de ţările aflate sub acest nivel, chiar dacă acestea sînt predominant agricole, rurale şi neindustrializate.
>
> Astfel, necesitatea întrunirii acestor condiţii minimale ne ajută să justificăm pragul inferior, dar nu explică relaţia generală.

O ordine socială pluralistă

Să ne gîndim acum la ceea ce o „economie relativ avansată" permite *prin* funcţionarea ei şi reclamă *pentru* funcţionarea ei. O economie avansată nu numai că-şi poate permite, dar chiar necesită reducerea analfabetismului, extinderea învăţămîntului generalizat, înlesnirea accesului la învăţămîntul superior şi proliferarea mijloacelor de comunicare. Aceasta nu numai că-şi poate permite să-şi califice forţa de muncă, ci chiar trebuie s-o facă: are nevoie de muncitori calificaţi, care să ştie să citească şi să scrie, să fie capabili să înţeleagă o schiţă şi să răspundă la instrucţiuni scrise, de ingineri, tehnicieni, oameni de ştiinţă, contabili, avocaţi şi manageri de toate tipurile. Nu numai că produce, dar trebuie să aibă sisteme rapide şi eficiente de comunicaţie, inclusiv sisteme care să transmită o mare cantitate de informaţii publice sau cvasi-publice. Şi nu numai că permite, dar necesită chiar existenţa unui mare număr de organizaţii durabile şi extrem de specializate, cu personal bine motivat şi loial faţă de obiectivele acestora, fie că e vorba despre fabrici, bănci, magazine, şcoli, universităţi, spitale, sisteme de transport în comun sau de mii de alte tipuri de organizaţii.

Date fiind necesităţile sale inerente, o economie avansată şi structurile sociale care o susţin oferă automat resurse politice şi deprinderi

politice unei mari diversităţi de persoane, grupuri şi organizaţii. Aceste resurse şi deprinderi pot fi utilizate în scopul negocierii unor avantaje – pentru sine, pentru un grup sau o organizaţie. Grupurile şi organizaţiile tind către autonomie şi astfel apare o anumită loialitate internă, precum şi tipuri complexe de coeziune şi clivaj. Cînd se ivesc conflicte, ceea ce este inevitabil, indivizii şi grupurile care au acces la resursele politice pot să evite mai uşor rezolvarea conflictului prin forţă şi constrîngere, insistînd, în schimb, pe un oarecare grad de negociere – explicită, implicită, legală, a-legală sau ilegală. Astfel, sistemele de negociere se dezvoltă în cadrul structurilor ierarhice, în paralel sau în opoziţie cu acestea; iar aceste sisteme contribuie la promovarea unei subculturi politice, oferind norme care să justifice negocierea, tocmeala, schimbul de servicii, conceptul de schimb în general şi obţinerea consimţămîntului, ca alternativă la puterea unilaterală de constrîngere.

Chiar şi în cadrul unor organizaţii ierarhice, liderii îşi dau seama că forţa şi constrîngerea nu sînt de loc stimulative. Într-o economie avansată, activitatea desfăşurată prin constrîngere sau ameninţare este, în timp, mai puţin productivă, la toate nivelurile, decît una benevolă, bazată pe acceptarea voluntară. Astfel, frica de a nu fi pedepsit pentru rezultatele proaste nu este doar însoţită, ci în unele privinţe chiar înlocuită de speranţa de a fi recompensat pentru rezultate bune. Aşa cum munca forţată este, în general, mai puţin eficientă decît cea liber consimţită, la fel şi muncitorii nemulţumiţi şi prost plătiţi sînt mai puţin productivi, pe termen lung, decît cei mulţumiţi şi bine retribuiţi. Tehnicienii, directorii, oamenii de ştiinţă şi intelectualii simt încă şi mai acut nevoia de a desfăşura o activitate benevolă, bazată pe „consimţămînt". Un grad mai mare de autonomie şi putere de decizie duce, de asemenea, la rezultate mai bune decît o supervizare rigidă şi excesiv de centralizată.

Aşadar, economia avansată asigură, automat, multe din condiţiile necesare unei ordini sociale pluraliste. Şi pe măsură ce se instaurează o astfel de ordine, cel puţin în stadiul incipient, unii dintre membrii acesteia îşi manifestă dorinţa de a lua parte la luarea deciziilor, prin metode specifice mai curînd unui unui sistem politic concurenţial, decît unuia hegemonic.

Dacă vom indica sensul cauzalității printr-o săgeată cu un C, teoria noastră poate fi reprezentată astfel:

Economie avansată — C→ ordine socială pluralistă — C→ solicitarea unui sistem politic concurențial.

În această formă, teoria este, desigur, extrem de simplă. De aceea se impun cel puțin trei observații:

În primul rînd, o economie avansată creează *unele* dintre condițiile necesare unei ordini sociale pluraliste, dar nu le creează pe *toate*: să ne gîndim la U.R.S.S. și Germania Democrată, care, deși dispun de economii destul de avansate, au o ordine socială centralizată.

După cum s-a putut observa deja, între „nivelul" economic și sistemul politic legătura nu este omogenă; însă așa cum legătura este mai strînsă la extrema de jos (poliarhii rare), tot așa este și la limita superioară (sisteme hegemonice rare). Din teoria noastră se poate deduce – și pe bună dreptate, cred – că pentru țările cu regim hegemonic care se îndreaptă către nivelurile superioare de dezvoltare economică (de exemplu U.R.S.S. și țările est-europene) este din ce în ce mai greu să-și mențină o ordine centralizată. Dacă teoria noastră este corectă, însăși dezvoltarea economică este cea care generează condițiile necesare unei ordini pluraliste. Chiar succesul acestei economii subminează monopolul pe care-l dețin liderii hegemonici asupra sancțiunilor socioeconomice: cu cît aceștia transformă mai mult economia (și în mod inevitabil, și societatea o dată cu ea), cu atît sînt mai amenințați de un eșec politic. Dacă își permit știrbirea monopolului asupra sancțiunilor socioeconomice, încercînd, totuși, să-și mențină hegemonia politică recurgînd la mijloace violente – ceea ce înseamnă transformarea unei ordini sociale centralizate în ceea ce am numit mai devreme o ordine socială cvasi-pluralistă cu represiune prin violență – atunci se vor lovi, în procesul de guvernare, de limitele, costurile enorme și ineficiența violenței, constrîngerii și determinării forțate, într-o societate avansată, care necesită o conduită complexă și stimulativă, nu amenințări și violență.[13]

[13] Pentru un punct de vedere similar, vezi Alexander Eckstein, „Economic Development and Political Change in Communist Systems", *World Politics* 22 (1970):475-95. George Fisher susține că autoritățile sovietice sînt capabile să țină în frîu

Tensiunile unui regim hegemonic, din cadrul unei societăţi aflate la un nivel înalt de dezvoltare, pot fi reprezentate ca în figura următoare, în care săgeţile unduite, cu două vîrfuri, indică o stare conflictuală.

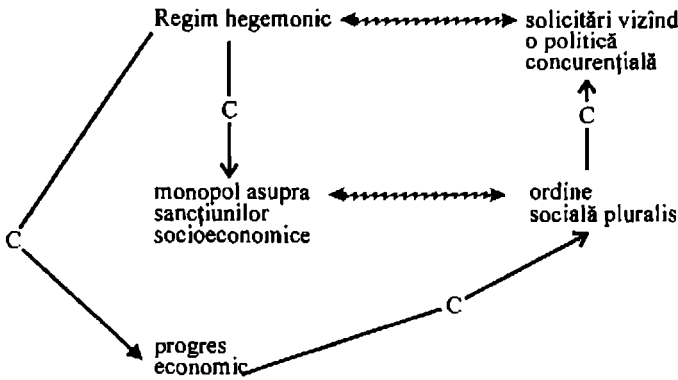

În al doilea rînd, în vreme ce hegemoniile ar putea fi ameninţate de „succesul" economic, prin cererile crescînde pentru liberalizarea politică, poliarhiile nu au fost ameninţate de acest succes, ci de eşecul economic. Şi aceasta, pentru că greutăţile economice, mai ales cînd iau forma unui şomaj masiv sau a unei inflaţii rapide, induc necesitatea unui regim hegemonic şi a unei ordini sociale centralizate.

În al treilea rînd, se prea poate ca această deosebire să fi devenit deja mai estompată, căci acum e limpede că societăţile bogate îşi creează propriile frustrări şi nemulţumiri. Deşi în ţările conduse acum de regimuri hegemonice, bunăstarea poate acutiza tensiunile pentru instituirea unei politici concurenţiale, este mai mult decît clar că bogăţia va întări în continuare ataşamentul faţă de democraţie, în ţările care au deja poliarhii cuprinzătoare.

---

presiunile exercitate pentru instituirea pluralismului social şi a liberalizării, fără ca stimularea economică să aibă de suferit. Dacă îi înţeleg bine teoria, el prevede un „monism limitat", în care „grupurile sociale majore din societate" nu au dreptul la „autonomie faţă de controlul statului", însă aceasta este asigurată „în viaţa profesională şi personală, în activităţile tehnice (inclusiv în economie) şi în unele sectoare ale justiţiei şi treburilor publice". *The Soviet System and Modern Society* (New York: Atherton, 1968), pp. 14-18, 142-53. Şi totuşi, nu văd cum ar putea fi susţinută această teorie prin datele prezentate în această carte privind apariţia „directorilor duali" în U.R.S.S.

6

EGALITĂŢI ŞI INEGALITĂŢI

Teoreticienii politici au susţinut, încă de pe vremea lui Aristotel şi poate chiar a filosofiei presocratice, că inegalităţile extreme contribuie la instaurarea regimurilor hegemonice şi că în sistemele nehegemonice mai egalitare trebuie să prevaleze un grup de cetăţeni din clasa de mijloc, care să fie mai mult sau mai puţin egali, evitîndu-se, astfel, diferenţele prea mari de poziţie socială, venit şi avere. Societăţile industriale avansate manifestă tendinţe pronunţate către inegalităţi extreme şi, totuşi, s-a produs un fenomen pe care grecii nu l-au putut prevedea: poliarhiile cuprinzătoare au înflorit mai ales în ţările industrializate avansate. De la această aparentă contradicţie au pornit o mulţime de explicaţii. Unii încearcă să rezolve dilema excluzînd din calcul inegalităţile din aceste ţări, în vreme ce alţii contestă „democraţia": regimurile „democratice" la prima vedere sînt, de fapt, nişte hegemonii mascate.

În cursul analizei noastre, ne-am oprit de cîteva ori la influenţa ordinii sociale şi a nivelului de dezvoltare economică asupra egalităţii, dar acum este timpul să ne concentrăm cu mai multă atenţie asupra unor chestiuni insuficient lămurite.

Egalităţile şi inegalităţile dintr-o societate par să afecteze şansele unei hegemonii sau ale concurenţei politice prin cel puţin două categorii de variabile: distribuţia resurselor şi deprinderilor politice, respectiv crearea resentimentelor şi a frustrărilor.

Distribuţia resurselor şi a competenţei politice

Pe lîngă venitul, averea, poziţia socială, cunoştinţele, profesia, funcţia ierarhică, popularitatea şi diverse alte valori pe care le asigură, societatea oferă şi resursele prin care un individ poate influenţa comportamentul altora, cel puţin în anumite circumstanţe. Acestea devin, astfel, resurse politice. Ce şi cîte resurse politice primeşte cineva nu depinde, pur şi simplu, numai de instituţiile socioeconomice. Indivizii care deţin control sau influenţă asupra statului pot modifica distribuţia iniţială a resurselor politice care rezultă din procesele instituţiilor socioeconomice: de exemplu, pot recurge la impozitele pe venit sau pot impune restricţii privind contribuţiile pentru campanii: ei pot chiar să creeze şi să asigure noi resurse politice, cum ar fi dreptul la vot.

Inegalităţile extreme privind valorile fundamentale precum venitul, averea, poziţia, cunoştinţele şi abilităţile militare înseamnă, totodată, inegalităţi extreme în ceea ce priveşte resursele politice. Firește, este foarte probabil ca într-o ţară extrem de inechitabilă din punct de vedere al resurselor politice să existe şi mari inegalităţi în privinţa exercitării puterii, de unde şi un regim hegemonic. Cam acestea au fost axiomele.

După cum am sugerat mai devreme, în societăţile agrare, valorile fundamentale precum cunoştinţele, averea, venitul, poziţia socială şi puterea sînt strîns corelate: cei avuţi sînt avuţi în toate privinţele, iar cei săraci – în multe cazuri, majoritatea populaţiei – sînt săraci în toate privinţele. Aşadar, resursele politice sînt cumulative: dacă individul A îl depăşeşte pe B printr-o anume resursă politică, să zicem prin avere sau venit, atunci A îl depăşeşte pe B prin toate celelalte resurse politice, de pildă prin cunoştinţe sau poziţie socială. Dar, după cum am arătat, există două tipuri majore de societăţi agrare. Ca să simplificăm, vom spune că în societatea ţărănească tradiţională se manifestă inegalităţi flagrante în privinţa distribuţiei valorilor, deci şi a resurselor politice şi a exercitării puterii. Însă, în societatea de fermieri liberi există un grad sporit de egalitate în distribuţia valorilor, deci a resurselor politice şi, implicit, în

exercitarea puterii. Inegalităţile se diminuează încă şi mai mult dacă la acest grad relativ sporit de egalitate se adaugă dreptul la vot, concurenţa partidelor, alegerile şi receptivitatea liderilor. Cîştigîndu-şi popularitate, adepţi şi voturi, aceştia din urmă pot redresa o parte din consecinţele posibile ale inegalităţilor de avere şi poziţie socială şi pot reduce aceste diferenţe şi efectele lor asupra vieţii politice, folosind puterile regulatoare ale statului.

În această privinţă, Russett ne oferă cîteva date interesante, în studiul său privind relaţia dintre regim şi inegalitatea distribuţiei pămîntului în 47 de ţări, din perioada anilor 1960. În ţările în care pămîntul este distribuit în mod mai echitabil, întîlnim mai frecvent poliarhii cuprinzătoare. Şi invers, ţările cu cele mai mari inegalităţi tind să aibă regimuri non-poliarhice. (Tabelele 6.1 şi 6.2). Dintre cele 23 de ţări în care egalitatea în distribuţia pămîntului depăşeşte valoarea mediană, un număr de 17 sînt poliarhii cuprinzătoare. Altfel spus, din 24 de poliarhii cuprinzătoare, 17 sînt deasupra medianei. Din cele 24 de ţări în care proporţionalitatea este mediană sau submediană, numai 7 sînt poliarhii cuprinzătoare, iar 15 nu sînt poliarhii. Întrucît ţările poliarhice sînt, în medie, mai dezvoltate din punct de vedere economic, forţa lor de muncă este într-o proporţie mai mică angajată în agricultură; tocmai de aceea, egalităţile şi inegalităţile în distribuţia pămîntului au un impact mai redus asupra vieţii politice. De exemplu, dintre cele 7 poliarhii cuprinzătoare în care proporţionalitatea este mediană sau submediană, 5 au încadrată în agricultură mai puţin de o treime din forţa lor de muncă. În cazul hegemoniilor, lucrurile stau cu totul altfel: deoarece o parte relativ mare din forţa de muncă lucrează în agricultură, consecinţele politice ale inegalităţilor privind distribuţia pămîntului sînt mai acut resimţite.

Tabelul 6.1. Clasificarea poliarhiilor, cvasi-poliarhiilor şi a nonpoliarhiilor după gradul de inegalitate a distribuţiei pământului, 47 de ţări, în jurul anului 1960.

Indicele Gini de inegalitate[a]	Poliarhii cuprinzătoare[b]	Cvasi-poliarhii[b]	Nonpoliarhii[b]
43,7			Iugoslavia
45,0			Polonia
45,8	Danemarca		
47,0	Japonia		
49,7	Canada		
49,8	Elveţia		
52,2	India		
56,4	Filipine		
57,7	Suedia		
58,3	Franţa		
58,7	Belgia		
59,8	Irlanda		
59,9	Finlanda		
60,5	Olanda		
63,8	Luxemburg		
65,2			Taiwan
66,9	Norvegia		
67,1			Vietnamul de Sud
67,4	Germania Federală		
70,0			Libia
70,5	Statele Unite		
71,0	Regatul Unit		
73,7		Panama[d]	
74,0	Austria		
74,0			Egipt
74,7			Grecia
75,7			Honduras
75,7			Nicaragua

Indicele Gini de inegalitate[a]	Poliarhii cuprinzătoare[b]	Cvasi-poliarhii[b]	Nonpoliarhii[b]
77,3	Noua Zeelandă		
78,0			Spania
79,2			Cuba
79,5			Rep. Dominicană
80,3	Italia		
81,7	Uruguay		
82,8			El Salvador
83,7			Brazilia
84,9		Columbia	
86,0			Guatemala
86,3			Argentina
86,4			Ecuador
87,5			Peru
88,1			Irak
89,1	Costa Rica		
90,9		Venezuela	
92,9	Australia		
93,8	Chile[c]		
93,8			Bolivia

Sursa: Bruce M. Russett, „Inequality and Instability: The Relation of Land Tenure to Politics", *World Politics* 16 (aprilie 1964): 442-54, tabelul 2.

[a] Indicele Gini este un indicator unanim recunoscut al inegalității. Vezi, de exemplu Hayward Alker Jr. și Bruce M. Russett, „Indices for Comparing Inequality", în *Comparing Nations: The Use of Quantitative Data in Cross-National Research*, ed. Richard L. Merritt și Stein Rokkan (New Haven: Yale University Press, 1966), pp. 349-82.

[b] Această clasificare diferă de a lui Russett, care împarte țările în democrații stabile, democrații instabile și dictaturi. Pentru clasificarea de față, vezi tabelul A-3, din anexă.

[c] Avînd în vedere limitele sufragiului bazat pe alfabetizare, în 1960, Chile avea o arie mai mică de cuprindere decît celelalte țări, deși contestarea publică era bine reprezentată.

[d] Devenită ulterior nonpoliarhie.

Toate hegemoniile cu proporționalitate mediană sau submediană, cu excepția Argentinei, și-au încadrat în agricultură mai mult de o treime

din forţa de muncă; de fapt, multe dintre ele şi-au consacrat agriculturii peste jumătate din forţa de muncă.

Tabelul 6.2. Poliarhia şi inegalitatea distribuţiei pământului

	Proporţionalitate mediană sau peste mediană (N)	Proporţionalitate mediană sau sub mediană (N)	Total
Poliarhii cuprinzătoare	17	7[a]	24
Cvasi-poliarhii	1	2	3
Nonpoliarhii	5	15	30
N total	23	24	57

Sursa de informare: Russett, „Inequality and Instability".
[a] Inclusiv Chile.

Pe măsură ce societatea agrară se industrializează, natura egalităţilor şi inegalităţilor dintre cetăţeni se schimbă profund. Industrializarea distribuie cu totul altfel recompensele şi privilegiile. Sigur că această redistribuire este adeseori extrem de inechitabilă. Însă, după cum am arătat mai devreme, necesităţile unei societăţi industrializate avansate şi aspiraţiile pe care le animă şi le ajută să se împlinească au ca efect dispersarea multora dintre resursele politice care, în societăţile ţărăneşti tradiţionale, constituie monopolul unor elite restrînse – alfabetizarea, educaţia, cunoştinţele tehnice, capacitatea organizatorică, accesul la lideri şi altele. Chiar dacă societăţile industrializate nu elimină complet inegalităţile, cel puţin reduc o mare parte din ele.[1] Odată cu creşterea venitului mediu şi a productivităţii şi cu perfecţionarea tehnologiei, o parte din ce în ce mai mare a populaţiei ajunge să beneficieze de avantajele ce constituiau pînă atunci privilegiul unei elite restrînse. Este posibil să scadă chiar şi inegalităţile în ceea ce priveşte veniturile (înainte de aplicarea impozitelor).

Un studiu referitor la veniturile şi inegalităţile din Statele Unite din perioada 1959–60 ne oferă cîteva date interesante în acest sens. În

[1] Vezi concluzia lui Lenski, *Power and Privilege* (New York: McGraw-Hill, 1966), p. 437.

cazul celor 51 de unităţi politice, constînd în cele 50 de state şi districtul Columbia, între venitul mediu al fiecărei unităţi şi gradul de inegalitate a distribuţiei venitului în cadrul unei unităţi există o corelaţie destul de negativă (–0,78). Fireşte, cu cît distribuţia veniturilor dintr-un stat este mai inegală, cu atît mai inegală este distribuţia locuinţelor şi a educaţiei.[2] (Tabelul 6.3)

Mai pe larg putem spune, deci, că inegalităţile grave în ceea ce priveşte resursele politice importante se diminuează pe măsură ce ţara respectivă atinge un grad mai mare de industrializare; prin acest proces nu se ajunge la egalitate, dar resursele politice sînt distribuite măcar într-un mod mai echitabil.

Mai mult decît atît, după cum am mai arătat, în societăţile industrializate, inegalităţile suferă şi un alt gen de transformare: deşi nu se împiedică întru totul acumularea de valori – mai ales averea, venitul şi poziţia socială – în comparaţie cu societatea ţărănească tradiţională, se reduce drastic acumularea de resurse politice şi se creează, în schimb, un sistem de *inegalităţi dispersate*, în care indivizii care nu beneficiază de un anume tip de resursă politică au toate şansele să beneficieze de un altul, compensîndu-se, astfel, parţial resursele politice. Dacă regimul în cauză este o poliarhie, atunci sistemul de inegalităţi dispersate va fi şi mai solid.

[2] David I. Veway, „A Ranking of States by Inequality Using Census and Tax Data", *Review of Economics and Statistics* 48, 3 (august 1966): 314-21. În studiul lui Veway (p. 320), indicele Giani privind inegalitatea veniturilor este corelat cu alte măsuri standard, după cum urmează:

Cota-parte a celor 20% de la vîrf	0,98
Cota-parte a celor 10% de la vîrf	0,88
Cota-parte a celor 5% de la vîrf	0,72

Tabelul 6.3. Venituri şi inegalităţi în S.U.A., pe state şi districtul Columbia, 1959-60: Coeficienţi de corelaţie

	Indicele Gini al inegalităţii veniturilor
Venit mediu	–0,78
Indicele Gini al inegalităţii	
Locuinţe	
Proprietate particulară	0,65
Închiriată	0,73
Educaţie	0,76
Folosirea servitorilor: procentul celor ce lucrează în gospodării	0,77

Sursa de informare: David I. Verway „A Ranking of States by Inequality Using Census and Tax Data", *Review of Economics and Statistics* 48, 3 (august 1966): 319-20.

Dezvoltarea unei societăţi industrializate are ca efect sporirea sau scăderea gradului de egalitate, în funcţie de tipul de societate agrară în care are loc industrializarea. Într-o societate ţărănească tradiţională, industrializarea devine, mai devreme sau mai tîrziu, o forţă egalizatoare: aceasta transformă un sistem de inegalităţi cumulative într-unul mai echitabil în ceea ce priveşte anumite resurse esenţiale; cît despre resursele politice, în general, ea dispersează inegalităţile (fără a le eradica, însă). Într-o societate a fermierilor liberi, industrializarea poate, dimpotrivă, să sporească inegalităţile privind resursele politice, chiar dacă acestea sînt mai curînd dispersate decît cumulative.[3]

[3] In *Who Governs* (New Haven: Yale University Press, 1961), am arătat că dovezile istorice din New Haven (pe care le consider tipice, în această privinţă, pentru majoritatea oraşelor vechi de pe Coasta de Est) indică o trecere de la inegalităţile cumulative la cele dispersate, între secolele al XVIII-lea şi al XX-lea. Aceasta nu contrazice teoria conform căreia, spre deosebire de aceste vechi centre urbane, America agrară a trecut de la egalitatea relativă la începutul secolului al XVIII-lea la o inegalitate dispersată, în secolul al XX-lea. Interpretarea interesantă a lui Michael Zuckerman, care consideră viaţa urbană din colonia Massachusetts ca fiind relativ echitabilă şi caracterizîndu-se printr-un grad înalt de consens, vine în sprijinul acestei teorii. Vezi lucrarea sa *Peaceable Kingdoms: New England Towns in the Eighteenth Century* (New York: Knopf, 1970).

Cele arătate în capitolul de față sînt reprezentate schematic în figura 6.1.

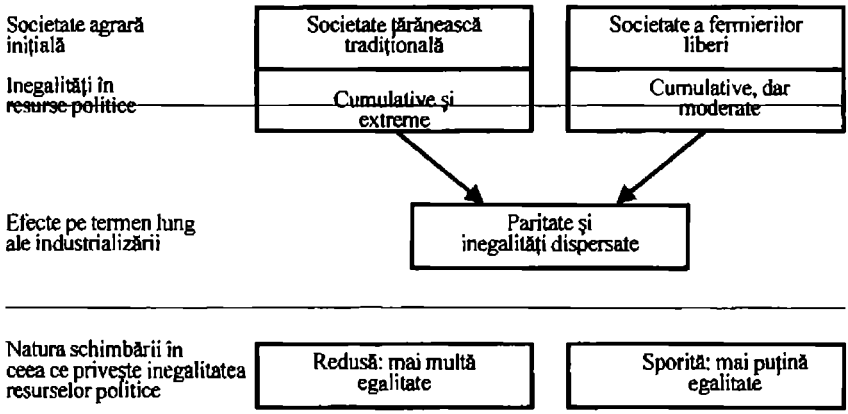
Societate agrară inițială
Societate țărănească tradițională
Societate a fermierilor liberi
Inegalități în resurse politice
Cumulative și extreme
Cumulative, dar moderate
Efecte pe termen lung ale industrializării
Paritate și inegalități dispersate
Natura schimbării în ceea ce privește inegalitatea resurselor politice
Redusă: mai multă egalitate
Sporită: mai puțină egalitate

Figura 6.1 Societatea industrială și inegalitățile

Apariția resentimentelor și a frustrărilor

Dacă inegalitățile duc la apariția unor resentimente, acestea din urmă trebuie să existe chiar și în societățile industrializate, fiindcă deși inegalitățile sînt, în acest caz, mai puțin grave și mai dispersate decît într-o societate țărănească tradițională, ele nu sînt de neglijat. Nu cumva acestea diminuează loialitatea straturilor mai puțin înstărite față de regim? Și dacă da, cum se explică faptul că cele mai multe poliarhii – probabil, regimurile cele mai amenințate de inegalitate – s-au dezvoltat, efectiv, pe fondul celor mai grave inegalități? Și, mai mult decît atît, chiar și acum există multe regimuri poliarhice în societăți foarte inechitabile în anumite privințe, ca de pildă veniturile, averea sau accesul la învățămîntul superior. Cum poate rezista poliarhia în aceste condiții?

Sper că toți cititorii vor înțelege că nu încerc decît să explic aceste lucruri, nu și să le găsesc scuze. Dacă poliarhiile au tolerat destule inegalități, nu înseamnă că așa și trebuiau să facă. Dar faptul că în regimurile poliarhice persistă inegalități considerabile în ceea ce privește repartizarea veniturilor, a averii, a educației și a altor valori, fără ca opoziția să fie

destul de puternică pentru a induce vreo schimbare a regimului sau a politicii guvernamentale ce tolerează aceste inegalităţi, merită a fi explicat.

Cred că această explicaţie are două aspecte:

> Cînd se solicită un grad mai mare de egalitate, un regim îşi poate cîştiga de partea sa grupurile defavorizate, satisfăcîndu-le o parte din revendicări, nu neapărat pe toate.
>
> Însă un grad mare de inegalitate nu determină grupurile defavorizate să emită revendicări politice, în sensul obţinerii unui grad mai mare de egalitate.

Reacţiile guvernelor

O situaţie caracterizată prin inegalităţi obiective poate genera sau nu pretenţii de înlăturare a cauzelor acestora. Dacă apar asemenea revendicări, ele pot sau nu să ajungă la guvern. Inegalităţile pot fi reduse sau înlăturate în urma măsurilor luate de guvern, însă inegalitatea se poate diminua şi fără o intervenţie din partea acestuia – sau, în unele cazuri, chiar şi în ciuda unor măsuri guvernamentale inadecvate. Uneori, asemenea măsuri, chiar dacă sînt inadecvate, pot stopa revendicările, pur şi simplu, pentru că grupurile defavorizate consideră că ele reflectă o preocupare din partea guvernului. Se pare că este, într-adevăr, posibil, cel puţin din punct de vedere teoretic, ca o politică neinspirată, dar aparent bine intenţionată să nu reducă cîtuşi de puţin inegalităţile, dar să păstreze sau chiar să cîştige de partea sa grupurile defavorizate, prin simplul fapt că guvernul se arată a fi interesat.

Două posibilităţi par, însă, mai relevante pentru problemele ridicate în acest capitol. Una dintre căile obişnuite duce de la inegalitate la o reacţie guvernamentală menită să reducă inechităţile (sau impresia de inechitate), întărind astfel loialitatea grupurilor defavorizate faţă de regim. Să ne gîndim la eforturile guvernului suedez de a reduce şomajul în anii 1930, eforturi încununate de succes, sau la măsurile luate în acelaşi deceniu de administraţia Franklin Roosevelt, pentru a asigura mai multă securitate economică în S.U.A.

De fapt, în cîteva ţări europene şi anglofone care au acum poliarhii cuprinzătoare şi aparent destul de stabile, regimurile liberalizate au dat curs, în secolul trecut şi în secolul acesta, unor solicitări de reducere a inegalităţilor. Şi, ceea ce este tipic, în urma acestor solicitări au căpătat drepturi politice şi straturile care nu aveau dreptul să participe la luarea deciziilor politice; procesul s-a încheiat, în mare parte, în aceste ţări, cam în 1920. Aceste regimuri democratice au devenit apoi mai receptive la revendicările anterioare, în sensul extinderii „drepturilor sociale" la securitate, bunăstare, educaţie şi aşa mai departe. Acest proces este încă în desfăşurare, deşi a devenit mai lent în unele ţări, după finalizarea unor ample reforme. Se pare că, răspunzînd solicitărilor vizînd un grad mai mare de egalitate politică şi socială, unele guverne au cîştigat de partea lor, pînă la urmă, straturile pînă atunci defavorizate şi mai ales clasa muncitoare. Acest proces este schiţat în figura 6.2, în stînga. Nu cred că este necesar să intru în amănunte, întrucît el a fost analizat în mod adecvat, în alte lucrări.[4] Calea A' reprezintă cazul unui guvern pe care grupurile defavorizate îl *percep* că a redus inegalităţile, chiar dacă, prin acţiunile întreprinse, n-a putut ajunge la cauze şi inegalităţile au rămas mai mult sau mai puţin neschimbate. Sigur că, în timp, faptul că guvernul nu a reuşit să le reducă ar putea şi, probabil, va ieşi la iveală. Dar este foarte posibil ca, în momentul în care se ajunge la aşa ceva, guvernul să-şi fi cîştigat deja un sprijin considerabil.

[4] Vezi, printre altele, T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (Cambridge: Cambridge University Press, 1950) şi Robert A. Dahl, ed., *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1966), pp. 359-67. Deşi o astfel de apreciere este încă prematură, este posibil ca spre sfîrşitul anilor '60 să fi început o nouă etapă, cea a democratizării unei multitudini de organizaţii sociale, economice şi politice, structurate pe principiul unei autorităţi predominant ierarhice.

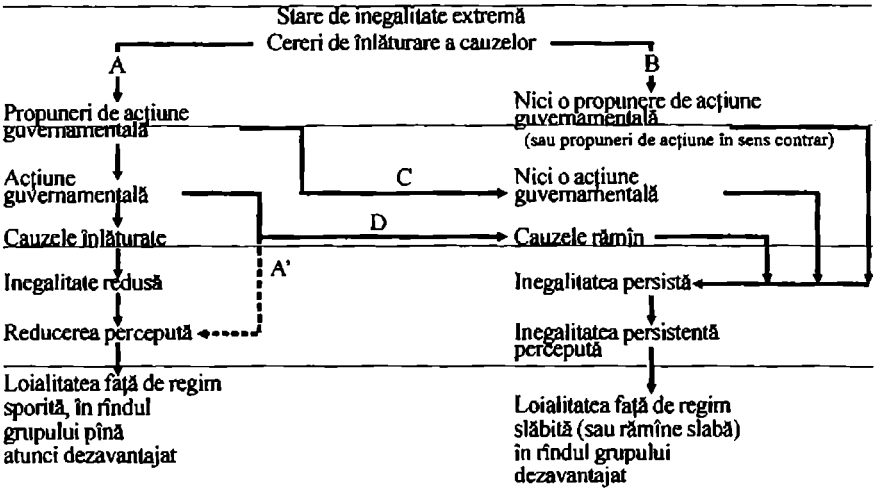

Figura 6.2 Unele posibile efecte ale inegalităților asupra loialității față de un regim

O a doua posibilitate este aceea ca, prin actele sale deliberate sau involuntare, guvernul să perpetueze inegalitățile, devenind ținta ostilității grupurilor dezavantajate. Poate că nu apar propuneri de măsuri guvernamentale sau ele nu sînt prezentate destul de convingător în public. Sau, din diverse motive, guvernul nu acționează, în ciuda revendicărilor; ori dacă acționează, o face în mod inadecvat. Apoi, politica pe care guvernul o adoptă în mod deliberat poate fi percepută ca o cauză esențială a privațiunilor (de exemplu, discriminarea rasială impusă de guvern). Aceste posibilități sînt reprezentate, în figura 6.2, prin căile B, C și D. Dacă, în această situație, inegalitățile persistă, atunci loialitatea grupurilor dezavantajate față de regimul respectiv este foarte probabil să scadă.

Avînd în vedere faptul că orice tip de regim este amenințat de sentimentul de înstrăinare și nemulțumire al cetățenilor, cu atît mai mare este pericolul reprezentat de inegalitățile grave, dezaprobate de un segment important al populației, fie că este vorba de un regim hegemonic sau de unul concurențial. Avem, însă, motive să credem că regimurile hegemonice pot tolera „mai multe" inegalități decît cele concurențiale, și

mai ales decît poliarhiile. Un sistem hegemonic, în special unul centralizat, are la dispoziţie o gamă mult mai variată de mijloace coercitive, prin care poate suprima manifestările de nemulţumire; astfel, cei defavorizaţi pot fi reduşi la tăcere, iar frustrările şi pornirile lor violente se pot întoarce chiar împotriva lor înşile, transformîndu-se în disperare, apatie şi neputinţă. Sistemele politice concurenţiale au la îndemînă mai puţine mijloace de constrîngere, căci printre condiţiile esenţiale ce stau la baza unui regim concurenţial, şi mai ales a unei poliarhii, se numără o ordine socială mai mult sau mai puţin pluralistă şi o multitudine de restricţii legale şi constituţionale asupra sistemului coercitiv guvernamental.

Diferenţa este, cred, una reală şi vitală. Dar nu trebuie să exagerăm. Democraţia ateniană şi cea americană ne oferă un exemplu de sistem concurenţial cuprinzător pentru o anumită parte a populaţiei, dar hegemonic pentru o alta (sclavii, iar în Statele Unite şi foştii sclavi).

Cazul Americii nu numai că este prea frapant pentru a fi ignorat, dar ne poate ajuta să clarificăm relaţiile complexe dintre inegalităţi şi regimul în care se manifestă acestea. După cum bine se ştie, în timpul perioadei în care în Statele Unite existau sclavi, şi chiar şi după aceea, poliarhia concurenţială americană se caracteriza prin grave inegalităţi în ceea ce priveşte populaţia de culoare. În nord exista o poliarhie cu o arie de cuprindere destul de mare, însă, timp de aproape un secol, aceasta nu a fost cu adevărat ameninţată de privaţiunile suferite de negri, probabil pentru că, pînă spre sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, aceştia reprezentau o minoritate destul de mică, ce nu dispunea de resurse politice şi spirit combativ. Pe de altă parte, negrii din sud constituiau o minoritate mult mai numeroasă, iar în două dintre state reprezentau chiar majoritatea.[5] Pentru a impune, un timp mai îndelungat, privaţiuni aspre populaţiei de culoare din Sud, albii din Sud au trebuit (asemenea ate-

[5] În 1860, în statele cu cel mai mare număr de sclavi, procentul acestora raportat la totalul populaţiei era următorul: Carolina de Sud, 57%; Mississippi, 55%; Louisiana, 47%; Alabama, 45%; Georgia, 43%; Virginia, 40% şi Carolina de Nord, 33%. Richard B. Morris, *Encyclopedia of American History* (New York: Harper, 1953) p. 516; S.U.A., Biroul de Evidenţă a Populaţiei, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1960), p. 13.

nienilor liberi) să instituie două sisteme politice suprapuse: o poliarhie mai mult sau mai puţin cuprinzătoare, ce includea majoritatea albilor; şi un sistem hegemonic, care-i viza pe negri şi la care sudiştii albi aderau aproape în unanimitate. Pentru a menţine acest sistem dualist, sudul a adoptat violenţa represivă, în cadrul unei ordini sociale cvasi-pluraliste. Teroarea şi violenţa se îndreptau asupra negrilor, în general, precum şi asupra puţinilor albi care, făcînd excepţie de la regulă, protestau în mod deschis împotriva sistemului hegemonic. Stabilitatea sistemului sudist nu depindea numai de efectele constrîngerilor din trecut, din prezent şi ale celor prevăzute pe viitor, menite să creeze şi să întreţină un sentiment de resemnare şi de neputinţă în rîndul negrilor (şi, aşa cum o sugerează imaginea „unchiului Tom", chiar impresia că supremaţia albilor este îndreptăţită), ci şi viabilitatea unui pact cu principalele straturi politice din Nord, care viza neamestecul acestora în sistemul sudist. Pe la mijlocul secolului al XX-lea, aceste condiţii au început să-şi piardă valabilitatea, iar diminuarea fiecăreia dintre ele a grăbit dispariţia celeilalte. Vechea hegemonie nu a fost total înlăturată, însă este cert că, în ultimul deceniu, a suferit o criză serioasă. Spre finele anilor '60, sudiştii de culoare îşi făcuseră deja loc în sistemul politic concurenţial[6], iar hegemonia bazată pe constrîngerea prin violenţă începuse să se dezintegreze.

Cazul negrilor din Statele Unite infirmă, oare, ipoteza că regimurile concurenţiale rezistă în mai mică măsură la situaţii de privaţiuni grave, în comparaţie cu sistemele hegemonice? Cred că acest exemplu demonstrează tocmai contrariul: pentru a supune o mare parte a populaţiei unor privaţiuni destul de grave este, foarte probabil, nevoie, *aşa cum a fost în Sud*, de un regim politic hegemonic şi de o ordine socială – fie ea cvasi-pluralistă sau centralizată – care să recurgă la reprimare prin violenţă.

Trebuie făcute, însă, două observaţii importante: chiar şi o poliarhie cuprinzătoare îi poate impune privaţiuni destul de aspre unei minorităţi restrînse, mai ales dacă acea minoritate stă prost, din diverse motive, nu numai în ceea ce priveşte numărul, ci şi la capitolul resurselor politice, al abilităţilor şi revendicărilor, cum a fost cazul negrilor din nor-

[6] Pentru alte informaţii, vezi nota de subsol nr. 3, cap. 2.

dul S.U.A., după al doilea război mondial. Şi, după cum au demonstrat-o atenienii şi sudiştii americani, este posibilă apariţia şi menţinerea, pentru o perioadă istorică foarte îndelungată, a unui sistem dual, care să fie concurenţial pentru grupul dominant şi hegemonic pentru o minoritate defavorizată.

Reacţiile celor defavorizaţi

Veriga dintre starea obiectivă de inegalitate şi reacţia persoanei defavorizate este reprezentată de percepţiile, evaluările şi aşteptările – mai pe scurt, de psihicul – individului. Spre disperarea şi stupoarea activiştilor care încearcă să ridice la luptă grupurile dezavantajate, psihicul uman nu-i determină, neapărat, pe cei defavorizaţi să încerce să-şi reca-

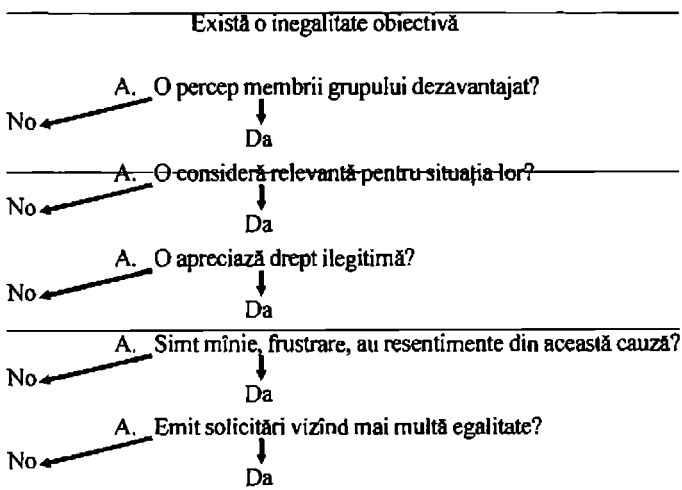

Figura 6.3 O cale ipotetică de la inegalităţile obiective la revendicări pentru obţinerea unui grad mai mare de egalitate

pete drepturile sau măcar să-şi dorească acest lucru.[7] Acest fenomen merită o analiză şi mai detaliată – şi mai pertinentă – decît îmi pot permite eu să fac aici, căci sînt nevoit să mă limitez doar la cîteva aspecte.

Să presupunem, deci, că există o cale ipotetică ce porneşte de la inegalităţi obiective, ajungînd la un grad mai mare de egalitate pentru grupurile defavorizate. (Figura 6.3) Pentru ca acest circuit să fie complet, toate întrebările necesită răspunsuri afirmative. Însă unele verigi se pot rupe, prin răspunsuri negative.

Sigur, ar fi o aberaţie să credem că legătura dintre realitatea obiectivă şi percepţia ei subiectivă este atît de slabă, încît cei defavorizaţi să nu fie conştienţi de faptul că cineva îi defavorizează. Dacă mitul săracilor fericiţi (şi al bogaţilor nefericiţi) mai trebuie încă periat pe ici, pe colo, Hadley Cantril dovedeşte, cu probe solide, că prăpastia dintre condiţia individului şi aspiraţiile lui se micşorează pretutindeni în lume, în măsura în care se îmbunătăţeşte situaţia obiectivă a acestuia. Într-un studiu efectuat pe un număr de 14 ţări, diferite persoane au fost solicitate să-şi găsească un loc pe o scară ipotetică, în 10 trepte, începînd de la „cea mai bună viaţă posibilă pentru dumneavoastră", pînă la „cea mai rea viaţă cu putinţă". Li s-a cerut, de asemenea, să-şi localizeze şi ţara pe o scară asemănătoare. Cantril a descoperit următoarele: cu cît este mai ridicat nivelul socioeconomic al unei ţări, cu atît creşte şi poziţia prezentă şi trecută pe care o indică cetăţenii ei în acest top al satisfacţiei, pentru a-şi defini propria situaţie şi pe cea a ţării lor. De asemenea, cei ce beneficiază de o educaţie, un venit şi un statut profesional mai bun se declară, în general, mai mulţumiţi de situaţia lor decît cei care sînt mai puţin favorizaţi în aceste privinţe.[8]

Însă, chiar dacă sînt mai puţin satisfăcuţi de situaţia lor, este posibil ca cei din grupurile defavorizate să nu completeze toate verigile

[7] Robert E. Lane, „The Fear of Equality", *American Political Science Review*, 53 (martie 1959): 35-51.

[8] Hadley Cantril, *The Pattern of Human Concerns* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1965), pp. 194, 258-59. După clasificarea socioeconomică a lui Cantril, ierarhia este următoarea: Statele Unite, Germania Federală, Israel, Japonia, Polonia, Cuba, Panama, Iugoslavia, Filipine, Republica Dominicană, Brazilia, Egipt, Nigeria şi India.

lanțului nostru ipotetic. De exemplu, la A, percepția inegalităților este uneori influențată de schimbările legate de condiția „propriului" grup. Referitor la Marea Britanie, Runciman a ajuns la concluzia că „după cel de-al doilea război mondial, privațiunile nu erau chiar atît de acut resimțite, dată fiind ameliorarea treptată a situației clasei muncitorilor manuali și convingerea că disproporțiile erau mai mici decît în realitate".[9]

Veriga B se întrerupe adeseori pentru că cei ce sînt efectiv defavorizați nu-și compară propria situație cu cea a grupurilor avantajate, a căror bunăstare n-o consideră relevantă pentru ei, ci recurg la alte comparații. În primul rînd, putem fi aproape siguri că o persoană defavorizată va raporta situația în care se află grupul său în momentul respectiv la trecut (sau la miturile despre trecut); dacă grupul ajunge la concluzia că în prezent este mai bine decît era în trecut, această convingere poate fi mult mai puternică și mai relevantă decît faptul că sînt straturi sociale care o duc mult mai bine. Apoi, mulți se identifică uneori cu marile colectivități, ca de pildă o națiune sau o țară, deci un individ sau un grup poate percepe mai puțin acut inegalitățile, fie ele trecute sau prezente, la gîndul că întreaga colectivitate – de exemplu, țara – este pe cale să devină mai bogată sau mai echitabilă. Și în sfîrșit, cînd o persoană se compară pe sine sau „propriul" grup cu alte persoane sau alte grupuri, are tendința să-i aleagă ca punct de referință pe cei ce îi sînt apropiați pe scara socială. De pildă, pentru un muncitor calificat, venitul și privilegiile președintelui companiei sînt mai puțin relevante decît cele ale muncitorilor semicalificați care sînt ceva mai „jos" decît el, ale maistrului care e ceva mai „sus" sau ale muncitorilor calificați din alte întreprinderi.

Date fiind aceste comparații, un individ care trăiește într-o societate inechitabilă poate avea o părere relativ favorabilă despre propria situație chiar dacă, obiectiv vorbind, este extrem de dezavantajat în comparație cu elita.

[9] W.G. Runciman, *Relative Deprivation and Social Justice* (Berkeley: University of California Press), p. 94.

Sondajul efectuat de Runciman în Marea Britanie, pe un eşantion de 1 400 de persoane, ne oferă cîteva probe cu privire la ultima posibilitate pe care am pus-o în discuţie. El făcea distincţia dintre „un grup comparativ de referinţă", la a cărui situaţie se raportează, prin contrast, un ins oarecare şi „un grup de referinţă al apartenenţei", şi care este „linia de la care încep inegalităţile faţă de grupul comparativ de referinţă, prin care apare un sentiment de *defavorizare relativă*".[10] Runciman şi-a dat seama că, în Marea Britanie, impresia de „defavorizare relativă" generată de aceste inegalităţi a fost considerabil atenuată, printre altele, de tendinţa omului de a se raporta la grupuri sociale apropiate de cel din care face el parte. Mai mult decît atît, după cum am arătat, el a pus impresia destul de atenuată de defavorizare relativă pe care o au muncitorii pe seama recentei îmbunătăţiri a situaţiei acestora şi eventual a convingerii lor exagerate că vechile inegalităţi s-au redus foarte mult. Clasa de mijloc este, în schimb, ostilă mai curînd faţă de avantajele rapid obţinute de către clasa muncitoare, decît faţă de cei foarte bogaţi. Runciman a mai descoperit următoarele:

> Există o mare discrepanţă între inegalităţile obiective şi sentimentul subiectiv al unei defavorizări relative.
>
> Indiferent dacă simt că situaţia lor de înrăutăţeşte sau nu, membrii clasei de mijloc au tendinţa să fie frustraţi de prosperitatea altora.
>
> Cei situaţi la vîrful clasei muncitoare sînt cel mai puţin predispuşi să se gîndească la faptul că alţii o duc mai bine decît ei.
>
> Muncitorii şi soţiile acestora care au ajuns la limita superioară a venitului specific ocupaţiilor manuale nu au tendinţa să se simtă relativ defavorizaţi, deoarece, în termeni de comparaţie caracteristici lor, s-au descurcat bine.
>
> O mare parte din cei incluşi în sondaj dau, pentru venitul pe care şi-l doresc, o cifră puţin mai mare sau chiar egală cu venitul

[10] *Ibid.*, p. 12. Sublinierea îmi aparţine.

pe care-l au în momentul respectiv, iar un procent şi mai mare dintre participanţi se declară mulţumiţi cu ceea ce au.

Pentru fiecare treime a distribuţiei generale a veniturilor, meseriaşii („clasa muncitoare") sînt înclinaţi să dea pentru venitul „cuvenit" o cifră mai mult sau mai puţin echivalentă cu ceea ce spun ei că obţin în prezent, în comparaţie cu cei ce nu prestează o muncă manuală („clasa de mijloc").

Nu numai că grupurile comparative de referinţă nu sînt alese în funcţie de conţinutul inegalităţilor, dar o astfel de corespondenţă are cele mai puţine şanse să apară la cei ce sînt, de fapt, cel mai inegal plasaţi.[11]

Sondajul efectuat de către Cantril ne oferă, de asemenea, cîteva informaţii interesante, deşi mai tangenţiale, despre veriga B. Rezultatele obţinute vin în sprijinul ideii că oamenii îşi apreciază adeseori propria situaţie în funcţie de ceea ce percep ei a fi sensul schimbării pe care o suferă o colectivitate mai mare, cu care se identifică – în acest caz, ţara. Cantril a descoperit următoarele:

Nivelul la care oamenii şi-au situat condiţia lor actuală – adică treapta aleasă pe „scară" – este strîns legat de nivelul la care şi-au situat ţara – de treapta pe care şi-au plasat-o pe „scară".

Măsura în care oamenii au impresia că li s-a îmbunătăţit situaţia faţă de cei cinci ani anteriori depinde foarte mult de măsura în care cred ei că a progresat ţara.

În cazul în care oamenii se aşteaptă ca în următorii cinci ani să-şi îmbunătăţească situaţia, de regulă ei prevăd şi un progres al ţării lor.[12]

Desigur, aceste corelaţii nu ne spun nimic despre sensul relaţiei cauzale, care este dublu, fără îndoială. Dar comparaţiile între nivelurile la care se situează cetăţenii din diferite ţări sînt, cel puţin, sugestive. De exemplu, în privinţa situaţiei actuale, cel mai sus s-a plasat un eşantion selectat din membri a 10 chibuţuri din Israel – unde gradul de echitate

[11] *Ibid.*, pp. 197-210.

[12] Cantril, *The Pattern of Human Concerns*, pp. 184-94.

este extrem de ridicat – şi un grup de adulţi din Statele Unite, unde venitul mediu este foarte mare, dar la fel de mari sînt şi inegalităţile legate de distribuţia veniturilor. A treia poziţie pe această scară o ocupă Cuba, care a trecut printr-o revoluţie ce a avut ca efect o considerabilă reducere, dar nicidecum eliminarea vechilor disproporţii (prilej cu care venitul mediu a avut, probabil, ceva de suferit) şi Egiptul, care a trecut şi el printr-o revoluţie, dar a rămas cu povara unei sărăcii şi a unor inegalităţi cumplite. Cele mai multe aşteaptă de la *viitor* (în ordine descrescătoare) persoanele intervievate din Cuba, Egipt, Israel, Statele Unite, Nigeria, Brazilia şi Panama.[13] Ţara care a fost prima pe listă în privinţa diferenţei dintre situaţia din trecut şi cea preconizată în viitor (adică a speranţei de progres) este Nigeria, una dintre cele mai sărace din lume şi care se afla, la momentul efectuării sondajului, în pragul unui război civil catastrofal. Urmau Cuba, Republica Dominicană, Egiptul, Brazilia şi Panama.[14] Aşadar, se pare că speranţele într-un viitor mai bun au fost în asemenea măsură influenţate de proximitatea revoluţiei, a luptei pentru independenţă naţională sau a altor schimbări politice de anvergură, încît nu a existat, practic, nici o relaţie între nivelul socioeconomic al ţării şi speranţele pe care şi le pun cetăţenii în viitorul lor şi al ţării.[15]

Eficienţa verigii C depinde de ideile care predomină în cultura sau subcultura în care este socializat individul. Un grup defavorizat poate foarte bine să creadă că situaţia deplorabilă în care se află face parte din ordinea firească a lucrurilor, stabilită de religie şi cosmologie (ca în cazul hinduismului, care justifică existenţa castelor), şi care nu poate fi schimbată decît printr-o izbăvire supremă, poate chiar apocaliptică. O viziune asupra vieţii care justifică şi explică în mod „raţional" inegalităţile nu dăinuie doar pentru că serveşte elitei care are de cîştigat de pe urma acestei situaţii. Împărtăşind o astfel de viziune, prin care-şi neagă propria identitate, cei defavorizaţi pot suporta şi înţelege mai uşor o existenţă mizeră şi adeseori umilitoare. Un grup care este nevoit să îndure mult

[13] *Ibid.*, tabelul IX:4, p. 187.
[14] *Ibid.*, tabelul IX:6, p. 188.
[15] Vezi clasificarea corelaţiilor în *ibid.*, p. 194.

timp inegalităţi aparent insurmontabile se poate obişnui cu puţinul pe care-l are şi îşi poate limita revendicările, în funcţie de spaţiul extrem de restrîns de manevră.[16]

Sondajul pe ţări efectuat de Cantril ne oferă cîteva date sugestive despre acest proces de „atenuare". Oamenii au fost rugaţi să vorbească despre speranţele şi temerile lor, răspunzînd unor întrebări destul de generale, dar atent formulate. Firesc ar fi ca cei ce trăiesc în ţările cele mai dezvoltate să aibă speranţe mai îndrăzneţe decît cei din ţările sărace şi mai puţine temeri. De fapt, Cantril şi-a dat seama că între gradul de dezvoltare socioeconomică al unei ţări şi speranţele pe care cetăţenii şi le pun în viitorul lor şi al naţiunii există o relaţie „pozitivă, dar moderată". Dar, contrar aşteptărilor, el a descoperit, de asemenea, o corelaţie şi mai puternică între nivelul de dezvoltare socioeconomică al unei ţări şi temerile exprimate de cetăţenii acesteia: mai pe scurt, cu cît ţara este mai avansată, cu atît mai multe sînt speranţele *şi* temerile. Cele două ţări ale căror cetăţeni şi-au exprimat cele mai puţine temeri legate de ei înşişi şi de propria naţiune au fost India şi Brazilia. Oricît ar părea de straniu, cele mai *puţine* referiri la sănătate – fie că e vorba despre speranţe sau temeri – s-au făcut în India, „unde sistemul sanitar este mai prost decît în oricare

[16] Mahmet Bequiraj face distincţia dintre „complexul ideilor de ascensiune, care subliniază întotdeauna drepturile individului" din societăţile ţărăneşti şi ideile de „atenuare", care

> „susţin structura sistemului existent... Este logic ca problemele sociale de durată să fie cauzate mai curînd de greşelile oamenilor decît de formele de organizare socială existente; omul este motivul pentru care eşuează o organizare socială care se presupune că e impecabil concepută... Ideile de ascensiune... pun în pericol echilibrul, prin noile necesităţi pe care le sugerează. Dimpotrivă, ideile de atenuare îi dau individului tăria de a mai amîna răsplata cuvenită şi de a accepta minimizarea nevoilor sale... Date fiind cunoştinţele reduse pe care le are, ideile de atenuare sînt mai importante decît cele de ascensiune, din punct de vedere funcţional... Primele devin ele însele nişte «finalităţi». Ca virtuţi, ele urmăresc consolidarea formelor de organizare sociale existente... Departe de influenţa ideilor de ascensiune şi cristalizate în virtuţi, ideile de atenuare blochează dezvoltarea sistemului sau acumularea de noi cunoştinţe".

Peasantry in Revolution (Ithaca: Centrul pentru Studii Internaţionale, Cornell University, 1966), pp. 31-33.

din ţările studiate".[17] Procesul de „atenuare", sprijinit de hinduism, a parcurs, în acest caz, un drum extenuant.

Se pot rupe, de asemenea, şi verigile de la capătul lanţului (D şi E). Frustrarea, resentimentele şi mînia ar putea să nu stimuleze revendicări în sensul obţinerii unui grad mai mare de echitate, ci să se transforme, în schimb, în resemnare, apatie, disperare, neputinţă, autodenigrare, iluzie, visuri milenariste, acceptarea pioasă, fatalism, în mentalitatea „Unchiului Tom" etc. De fapt, astfel de termeni sînt folosiţi pentru a descrie psihologia ţăranului din societăţile ţărăneşti care se caracterizează prin deprivări acute.[18]

---

[17] Cantril, *The Pattern of Human Concerns*, p. 164. Ordonarea corelaţiilor (p. 199), în funcţie de volumul „preocupărilor" (speranţe şi temeri) şi nivelul socioeconomic al ţării era următoarea:

Speranţe personale	0,24
Speranţe naţionale	0,25
Temeri personale	0,46
Temeri naţionale	0,51

Japonia şi Polonia au fost omise din această clasificare. Pentru totalitatea preocupărilor, vezi p. 155.

[18] Vezi, de pildă, portretul remarcabil al ţăranului, pe care-l face Bequiraj, în *Peasantry in Revolution*, mai ales pp. 1-43:

> „Filosofia pesimistă şi aplecarea către pioşenie predomină în rîndul ţăranilor... Chiar ţăranul însuşi vede în propria persoană un «prost», o «brută» şi uneori un «răufăcător». El a ajuns să se împace cu această autoînjosire printr-o filosofie pesimistă, ce porneşte de la ideea unor lipsuri ale stratului din care face parte, prin care-şi explică propriile eşecuri. Această explicaţie... îl ajută să se adapteze într-o societate pe care o consideră, pe drept cuvînt, nedreaptă, nechibzuită şi crudă. [pp. 11-12]... Agăţîndu-se de precepte etice utopice, ţăranul se apără de urmările eşecurilor de care se loveşte mereu. Credinţa pe care o are în instaurarea, în cele din urmă, a «dreptei rînduieli» îl face să respecte binele şi sacrul, îndreptîndu-l către pioşenie. Proiectarea propriului său loc în această «dreaptă rînduială» îi susţine credinţa în propria valoare, contrabalansînd degradarea pe care o trăieşte zi de zi." [p. 19].

Sigur că ar fi o greşeală să credem că toţi ţăranii de pretutindeni au aderat dintotdeauna la aceste vederi şi, după cum arată Bequiraj, dacă credinţa lor în această «dreaptă rînduială» este distrusă, ei pot ajunge la răzvrătiri şi la revoluţie. De fapt, răscoalele ţărăneşti au fost destul de frecvente, după cum putem observa din lista lui Sorokin, care indică un număr de 173 de revolte în Franţa, din anul 531 pînă în 1908. Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics* (New York: American Book Co., 1937), vol. 3,

Cele arătate în acest capitol pot fi sintetizate după cum urmează:

În cazul unei ţări cu regim hegemonic, inegalităţile grave legate de distribuţia valorilor fundamentale reduc şansele de dezvoltare a unui sistem stabil de contestare publică.

În cazul unei societăţi care are deja un regim ce permite contestarea publică, inegalităţile acute sporesc şansele de instaurare a unei hegemonii, în locul unei politici concurenţiale.

Poliarhiile sînt extrem de vulnerabile, cînd este vorba despre consecinţele unor inegalităţi acute.

Inegalităţile acute în ceea ce priveşte distribuţia valorilor fundamentale nu favorizează politica de concurenţă şi poliarhia, deoarece această stare de lucruri

înseamnă inegalităţi grave în repartizarea resurselor politice cheie şi are mari şanse să genereze resentimente şi frustrări ce diminuează gradul de adeziune la regimul respectiv.

Sistemele politice concurenţiale şi chiar poliarhiile reuşesc, însă, să se menţină, în ciuda unui grad ridicat de inechitate, din următoarele motive:

Un grad ridicat de inegalitate nu determină grupurile defavorizate să emită revendicări politice, în sensul obţinerii unui nivel mai mare de egalitate sau a unei schimbări de regim.

Cînd se revendică un grad mai mare de egalitate, regimul îşi poate cîştiga grupurile defavorizate de partea sa, satisfăcînd o parte din cereri, nu neapărat pe toate, sau prin măsuri care, chiar dacă nu reduc inegalităţile obiective, atenuează, în schimb, impresia de defavorizare relativă.

anexă. Vezi, de asemenea, George Rude, *The Crowd in History, 1730–1848* (New York: Wiley, 1964), cap. 1, „The French Rural Riot of the Nineteenth Century".

7

SUBCULTURI, MODELE DE CLIVAJ ŞI EFICIENŢA GUVERNAMENTALĂ

Evident că orice sistem este în pericol, dacă ajunge să se polarizeze în cîteva grupuri antagoniste. O polarizare puternică poate expune un regim concurenţial la pericolul unei prăbuşiri, al unei lovituri de stat sau al unui război civil: e cazul Italiei, din 1919 pînă în 1923, al scurtei existenţe a primei Republici Austriece, al Republicii de la Weimar, din 1929 pînă la prăbuşirea acesteia, al Republicii Spaniole, din 1934 pînă în 1936 şi al Statelor Unite, în deceniul premergător Războiului Civil.

Forţele victorioase din S.U.A. s-au dedicat edificării unei poliarhii mai mult sau mai puţin cuprinzătoare, antrenîndu-i în acest efort pînă şi pe sclavii eliberaţi, în deceniul de după război. Însă, în alte cazuri, victoria a revenit unor forţe antidemocratice, care au instaurat în ţară un regim hegemonic.

Aşadar, există conflicte pe care un sistem politic concurenţial nu le poate gestiona prea uşor şi care pot fi chiar insurmontabile. Orice dispută care face o mare parte a populaţiei să-şi simtă stilul de viaţă sau valorile fundamentale ameninţate de un alt segment al populaţiei, creează o criză în cadrul sistemului concurenţial. Oricare ar fi rezultatul, istoria ne arată că există mari şanse ca sistemul respectiv să degenereze într-un război civil, să fie înlocuit cu o hegemonie sau să i se întîmple şi una şi alta.

Orice divergenţă care poate să polarizeze societatea în cîteva tabere într-adevăr antagonice constituie un clivaj extrem de important. Deci, unele ţări au, oare, mai puţine şanse decît altele să aibă un regim concurenţial şi sînt mai susceptibile să-şi instituie un regim hegemonic

pentru că, din diverse motive, suferă de mai multe clivaje care sînt propice unei polarizări acute?

Din nefericire, răspunsul la această întrebare este umbrit de impactul pe care îl au anumite aspecte dramatice ale gîndirii marxiste asupra filosofiei sociale. Timp de peste un secol, cei ce au meditat asupra polarizării şi a războiului civil, chiar şi non-marxiştii, au fost dominaţi de conceptia marxistă a polarizării pe clase economice

Deosebirile de acest gen, care se potenţează, adeseori, reciproc, au efecte evidente, importante şi persistente asupra vieţii politice din multe ţări – n-am exagera dacă am spune că în majoritatea ţărilor de pe glob. Ele au fost, însă, adesea, ignorate sau subevaluate, fiind considerate doar simple diferenţe de clasă mascate sau ceva mai puţin „reale" decît clasele sau, în orice caz, mai puţin durabile, care dispar rapid sub impactul industrializării, al urbanizării şi comunicării în masă. Şi totuşi, aceste deosebiri şi conflictele pe care le generează nu dispar întotdeauna, ba chiar se pot acutiza cu timpul, ca în cazul Belgiei contemporane, al Canadei şi poate şi al Marii Britanii.

N-am vrut să spunem, prin aceasta, că diferenţele de „clasă" nu sînt importante. Am vrut să demonstrăm doar că clasa economică nu este decît unul dintr-o serie de factori, adeseori mai puţin important decît alţii, care pot duce şi într-adevăr duc la apariţia unor subculturi distincte – stiluri de viaţă, credinţe, norme, identificări, preferinţe, organizări, structuri sociale. Şi mai mult decît atît, aceste subculturi dăinuie uneori extraordinar de mult, nu numai în viaţa individului (care-şi poate schimba mai uşor clasa decît limba sau religia), dar şi în viaţa unei societăţi: timp de peste o mie de ani, s-au perindat o sumedenie de clase şi imperii, însă graniţele lingvistice care mărginesc Belgia şi Elveţia de astăzi au rămas aproape neschimbate.

Conflictele iscate în cadrul unor subculturi etnice sau religioase sînt deosebit de periculoase, mai ales dacă sînt legate şi de zona geografică, probabil tocmai pentru că personalitatea noastră absoarbe atît de timpuriu şi de profund identitatea etnică şi religioasă. Întrucît conflictele apărute în aceste subculturi sînt atît de uşor văzute ca ameninţări la ceea ce este esenţial în fiinţa noastră, adversarii devin imediat un generic „ei", o forţă malefică şi inumană, un pericol ce stimulează şi justifică violenţa şi sălbăticia cu care au răspuns, îndeobşte, grupurile de pretutindeni celor din afara lor. Suprapunerea minorităţii etnice sau religioase pe o subcultură regională dă naştere unei naţiuni incipiente, ai cărei reprezentanţi revendică autonomia şi chiar independenţa acesteia. Tocmai de aceea, cei ce studiază politica împărtăşesc concepţia lui John Stuart Mill, şi anume că graniţele unei ţări care are un guvern reprezentativ trebuie să coincidă cu

popoarele scandinave s-a aflat sub dominaţia altuia, fără a-şi pierde propria identitate ca popor.

limitele naţionalităţii; ceea ce s-a întîmplat în statele multinaţionale este un exemplu grăitor în acest sens.[2]

Faptul că pluralismul subculturilor ameninţă în multe cazuri toleranţa şi securitatea mutuală necesare unui sistem de contestare publică nu poate fi pus la îndoială. Poliarhia se poate întîlni mai curînd în ţările relativ omogene decît în cele cu un pluralism subcultural accentuat. Poate cea mai bună dovadă în acest sens o putem găsi într-un studiu efectuat de Marie R. Hang, care clasifică un număr de 114 ţări după un indice al pluralismului[3], precum şi în datele oferite de *A Cross-Polity Survey*, de Banks şi Textor. Deşi din primii ani ai deceniului '60–'70, cînd au fost culese datele, au mai existat schimbări de regim, acestea nu sînt atît de mari încît să infirme corelaţiile generale. Comparînd cele 26 de ţări în care pluralismul (în sens numeric) este neglijabil, cu cele 34 în care acesta este extrem de accentuat, rezultă că:

> Dintre ţările în care pluralismul subcultural este neglijabil, mai mult de jumătate sînt clasificate şi de Banks şi Textor ca fiind state integrate şi omogene, unde lipsesc aproape total sau total opoziţia radicală, comunalismul, fracţionalismul sau non-asimilarea politică (scor ridicat din punct de vedere al integrării politice).
>
> Dintre aceste state, nici unul nu este clasificat drept un stat relativ neintegrat sau restrictiv, cu o majoritate sau cvasi-majoritate în opoziţie radicală, marcată de comunalism, fracţionalism,

---

[2] Cf. Walker Connor, „Self-Determination, The New Phase", *World Politics* 20 (octombrie 1967): 30-53. Connor rezumă evoluţia dialectică a acestei concepţii în Marea Britanie, luînd în considerare viabilitatea instituţiilor reprezentative din ţările multinaţionale. Acton nu împărtăşeşte vederile lui Mill; dimpotrivă, el susţine că pluralismul statelor multinaţionale constituie un antidot împotriva despotismului şi are şi o influenţă civilizatoare; la rîndu-i, Ernest Barker i s-a alăturat lui Mill, împotriva lui Acton, pentru ca în cele din urmă, Alfred Cobban să se alieze cu Acton, împotriva lui Mill şi Barker; Connor este, categoric, de partea lui Mill şi Barker şi împotriva lui Acton şi Cobban.

[3] „Social and Cultural Pluralism as a Concept in Social System Analysis", *American Journal of Sociology* 73, 3 (noiembrie 1967): 294-304. Indicii pluralismului sînt prezentaţi în tabelul 2, p. 197, cu următoarele variabile: limba, rasa, religia, interesele de castă şi „dirijarea intereselor de către grupurile ne-asociaţionale" ce ţin de rudenie, descendenţă, etnie, zonă geografică şi religie. Din nefericire, acest indice pur numeric nu poate revela şi profunzimea clivajelor subculturale, ca în cazul Olandei. Vezi discuţia ce urmează, p. 213.

lipsită de drepturi politice sau neasimilată din punct de vedere politic (scor scăzut din punct de vedere al integrării politice).
Dimpotrivă, dintre țările cu un pluralism subcultural foarte accentuat, doar 10% au un înalt grad de integrare politică; aproape două treimi au un grad redus de integrare politică.
Banks și Textor consideră că în 60% dintre țările în care pluralismul subcultural este neglijabil, puterea este în mîna unor organe legislative, executive și juridice autonome din punct de vedere funcțional (distribuție semnificativă a puterii pe orizontală).
Doar 18% dintre aceste țări sînt clasificate ca avînd guvernarea dominată de o ramură sau de o agenție extraguvernamentală (distribuirea pe orizontală a puterii este neglijabilă).
Dimpotrivă, doar o treime dintre țările cu un pluralism subcultural foarte accentuat și-au distribuit în mare măsură puterea pe orizontală, iar 57% din ele nu au o autonomie funcțională adevărată pentru una din ramurile guvernării sau au doar o autonomie limitată pentru două ramuri.[4]

Clasificarea pe care am făcut-o noi sistemelor politice (bazîndu-ne și pe cea a lui Banks și Textor) include cam 34 de poliarhii și cvasi-poli-

[4] Definițiile sînt preluate din Arthur S. Banks și Robert B. Textor, *A Cross-Polity Survey* (Cambridge: M.I.T. Press, 1963), pp. 88 și 106. Numărul țărilor despre care au existat informații disponibile variază. Iată procentele, numărul țărilor și relevanța indicelui chi:

	Pluralism		chi pătrat
	Neglijabil	Extrem	
Integrare politică:			
Avansată: organizare politică integrată	52,6% (19)	0,0% (31)	31,92 (d.f.6)
Slabă: organizare politică neintegrată	10,5% (19)	63,3% (31)	$p < 0,001$
Distribuția puterii pe orizontală			
Semnificativă	60,0% (25)	17,9 (28)	16,04 (d.f.6)
Limitată	32,0% (25)	57,1% (28)	$p < 0,002$

Sursa: Haug, „Social and Cultural Pluralism", tabelul 7, p. 303.

arhii pentru perioada de început a anilor 1960.[5] Dintre acestea, un număr destul de mare de ţări au un pluralism subcultural redus (măsurat prin indicele lui Haug) şi un procent relativ mic se caracterizează printr-un pluralism subcultural accentuat sau extrem. (Tabelul 7.1)

Tabelul 7.1. Poliarhia şi pluralismul subcultural

	Gradul de pluralism subcultural			
	Redus	Moderat	Accentuat	Extrem
N total	26	28	27	33
Poliarhii şi cvasi-poliarhii	15	10	3	6
Procent	58%	36%	11%	18%

Notă: Redus este definit prin valoarea 0 sau 1, după indicele pluralismului, folosit de Haug.
Moderat: 2 sau 3; Accentuat: 4 sau 5; Extrem: 6, 7 sau 8.

Exemplul poliarhiilor şi cvasi-poliarhiilor (din perioada de început a anilor 1960) clasificate în tabelul 7.1 ca avînd un pluralism accentuat sau extrem, este relevant. Referitor la cele 3 ţări cu pluralism *accentuat*, putem spune că în Belgia, conflictele subculturale s-au intensificat de la începutul anilor '60, iar în Filipine s-a înregistrat o revigorare a mişcărilor de gherilă, în regiunile rurale (a treia ţară este Libanul). Dintre cele şase poliarhii cu un pluralism *extrem*, Sierra Leone nu mai este nici măcar o cvasi-poliarhie; Malaya s-a fărîmiţat în două ţări; India a avut conflicte puternice legate de limbă; în Ceylon, din cauza disputelor comunale şi a restricţiilor impuse opoziţiei, o perioadă mulţi s-au întrebat dacă ţara mai întruneşte măcar condiţiile unei cvasi-poliarhii; iar Canada a fost martora unei explozii de naţionalism franco-canadian. Din cele şase ţări, numai Elveţia a fost oarecum mai liniştită. Dar pînă şi acolo, cetăţenii francofoni din Jura au solicitat, recent, înfiinţarea unui canton separat.

Oricum, chiar dacă în ţările cu un pluralism subcultural destul de accentuat este mai puţin probabil să existe un sistem politic concurenţial, nu putem merge pînă într-acolo încît să afirmăm că acest lucru este imposibil sau că pluralismul subcultural exclude neapărat poliarhia cuprinzătoare.

[5] Consultînd anexa, puteţi vedea cum a evoluat clasificarea poliarhiilor şi a cvasi-poliarhiilor. Clasificarea din tabelul 7.1 este valabilă pentru începutul anilor '60. Tabelul A-3 din anexă se referă la anul 1969.

Trebuie reţinut, însă, că în prezent, pluralismul subcultural tinde să se accentueze în ţările mai slab dezvoltate. Ţările cu un pluralism extrem sînt, cu precădere, naţiuni noi: 70% dintre ele şi-au cîştigat independenţa după 1945. Aşa se explică faptul că au toate dezavantajele caracteristice naţiunilor noi: un PNB pe cap de locuitor redus, multă forţă de muncă angajată în agricultură, urbanizare redusă, analfabetism accentuat, tirajul de presă redus. Ele au, de asemenea, o suprafaţă întinsă. (Tabelele 7.2 şi 7.3).

Tabelul 7.2. Pluralismul subcultural şi dezvoltarea socioeconomică: I

	Pluralism		
	Neglijabil	Extrem	chi pătrat
Data cîştigării independenţei			
Pînă în 1913	72,0%	24,2%	27,33 (d.f.6)
După 1945	8,0%	69,7%	p < 0,001
N	(25)	(33)	
PNB pe cap de locuitor			
Peste 600 $	50,0%	6,1%	42,08 (d.f.9)
Sub 150 $	3,8%	75,8%	p < 0,001
N	(26)	(33)	
Populaţia din agricultură			
Peste 66%	3,8%	72,7%	
33% sau mai puţin	50,0%	9,1%	
N	(26)	(33)	

Sursa: Marie R. Haug, „Social and Cultural Pluralism as a Concept in Social System Analysis", *American Journal of Sociology* 73, 3 (noiembrie 1967), tabelele 5, 6, 7, pp. 301- 303.
Notă: Procentele sînt calculate pe verticală.

După cum s-a putut observa, un nivel redus de dezvoltare socioeconomică nu este propice unei politici concurenţiale. De fapt, în primele etape ale edificării unei naţiuni, de regulă interacţionează o mulţime de factori care reduc şansele instaurării unui regim concurenţial, favorizînd, în schimb, hegemonia; pluralismul subcultural este unul dintre aceştia. Aşadar, în relaţia dintre pluralismul subculturilor şi hegemonie intră în discuţie şi alţi factori, ca de pildă nivelul socioeconomic.

Tabelul 7.3. Pluralismul subcultural şi dezvoltarea socioeconomică: II

	Pluralism			
	Neglijabil	Extrem	N total	chi pătrat
Urbanizare				
– de la 20% în sus, în oraşe cu peste 20 000 locuitori	41,1%	12,5%	56	40,92
– sub 20% în oraşe cu peste 20 000 locuitori	0,0%	51,0%	49	d.f.3 p < 0,001
Alfabetizare				
– 90% sau mai mult	52,0%	8,0%	25	37,68
– sub 10%	0,0%	57,7%	26	d.f.9 p < 0,001
Tirajul ziarelor				
– de la 300 în sus la 1 000 de locuitori	57,1%	7,1%	14	49,57
– sub 10 la 1 000 de locuitori	0,0%	57,1%	35	d.f.9 p < 0,001
Suprafaţă				
– de la 300 000 mile pătrate în sus	9,7%	48,4%	31	15,73
– sub 75 000 mile pătrate	29,8%	12,8%	47	d.f.6 p < 0,002

Sursa: Haug, „Social and Cultural Pluralism", tabelele 4 şi 5, pp. 300-01.
Notă: Procentele sînt calculate pe orizontală.

Şi totuşi, poate exista o politică concurenţială chiar şi în ţările cu un grad considerabil de pluralism subcultural. De pildă, Belgia, Canada şi India au reuşit, într-adevăr, să-şi instaureze poliarhii şi să le menţină. La acestea se adaugă şi exemplul grăitor al Olandei. Acolo, deosebirile legate de limbă, rasă, caracteristici fizice, etnie sau zonă geografică nu joacă un rol semnificativ; deci, numeric vorbind, nu există un pluralism subcultural extrem. Religia este, însă, o forţă de scindare care a împărţit ţara în trei mari familii (catolici, protestanţi riguroşi şi restul). Aceste trei culturi s-au segregat în mod deliberat pînă la un grad la care nu a mai ajuns nici o altă poliarhie cuprinzătoare; Olanda a reuşit, totuşi, să-şi menţină, şi încă ferm, o democraţie reprezentativă.[6] Şi, în sfîrşit, printre

[6] Hans Daalder, „The Netherlands: Opposition in a Segmented Society", în Robert A. Dahl, ed., *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven: Yale

ţările cu un pluralism subcultural accentuat din punct de vedere numeric se numără şi cazul impresionant al Elveţiei.

Pentru ca o ţară cu un grad considerabil de pluralism subcultural să-şi struneasca toate conflictele îndeajuns de bine încît să-şi menţină poliarhia, trebuie întrunite cel puţin trei condiţii.[7]

University Press, 1966) şi Arend Lijphart, *The Politics of Accomodation* (Berkeley: University of California Press, 1968). Există, însă, multe dovezi care arată că segregarea subculturală din Olanda înregistrează un declin rapid. Iată cîteva exemple menţionate de Daalder: „Universitatea Catolică din Nijmegen va numi un calvinist ca profesor de ştiinţe politice; o fuziune între sindicatele separate este aproape iminentă; toate grupările renunţă cu o viteză ameţitoare la etichete." (Comunicare personală, 1969).

[7] Am fost profund influenţat, în analiza de faţă, de experienţa Olandei, descrisă de Daalder şi Lijphart în operele citate şi de cea a Belgiei, descrisă de Val R. Lorwin, în „Religion, Class and Language in National Politics", în *Political Oppositions in Western Democracies*. Vezi mai ales fragmentele din Daalder, pp. 216-20, Lijphart, de la p. 197 şi Lorwin, pp. 174-85. Am profitat, de asemenea, de pe urma amplelor discuţii purtate cu cei trei cercetători şi a ocaziei de a citi operele la care lucrau Daalder şi Lorwin, inclusiv „Segmented Pluralism: Ideological Cleavage and Political Cohesion", lucrare prezentată de Lorwin la Masa rotundă de la Torino a Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice, septembrie, 1969. O sursă valoroasă este şi Lijphart, „Typologies of Democratic Systems", *Comparative Political Studies* 1 (aprilie 1968), pp. 3-44, în care acesta stabileşte patru „premise ale democraţiei consociaţionale", legate de atitudinile şi comportamentul elitei (pp. 22-23).

1. Capacitatea de a recunoaşte pericolele inerente pe care le prezintă un sistem fragmentat;
2. Angajament în vederea menţinerii sistemului;
3. Capacitatea de a depăşi clivajele subculturale la nivelul elitei;
4. Capacitatea de a oferi soluţii adecvate pentru revendicările subculturilor.

El stabileşte, de asemenea, şase „condiţii ce duc la o democraţie consociaţională" (pp. 25-30):

1. Linii distincte de clivaje între subculturi;
2. Un echilibru multiplu al puterii între subculturi;
3. Atitudine populară favorabilă guvernării prin mari coaliţii;
4. Ameninţări externe;
5. Naţionalism moderat;
6. Presiuni relativ reduse asupra sistemului.

Jurg Steiner, folosindu-se de cazul Elveţiei, a testat 16 ipoteze privind condiţiile favorabile soluţionării conflictelor din „sistemele democratice fragmentate în subculturi" şi a constatat că experienţa Elveţiei pune sub semnul întrebării prima din cele şase condiţii enumerate de Lijphart. *Bedingungen für Gewaltlose Konflictregulierungsmuster in Subkulturell Segmentierten Demokratischen Systemen: Hypothesen Entwickelt am*

În primul rînd, sînt mai multe şanse ca un conflict să se menţină în limite rezonabile dacă nu i se interzice „pentru o perioadă nelimitată" nici unei subculturi etnice, religioase sau regionale să participe la guvernare, adică să facă parte din coaliţia majoritară ai cărei lideri formează „guvernul" sau administraţia.

Pentru aceasta, în rîndul unui număr suficient de mare de membri ai unei subculturi şi mai ales în rîndul liderilor trebuie să existe dorinţa de cooperare care să unească, măcar pentru un timp, culturile. Există mai mulţi factori care stimulează cooperarea. Unul este dorinţa de a apăra unitatea naţiunii, independenţa şi instituţiile ei politice. Al doilea presupune ca fiecare subcultură să recunoască faptul că nu poate constitui o majoritate capabilă să guverneze, decît dacă intră într-o coaliţie, împreună cu alţi reprezentanţi ai altor subculturi. Această condiţie poate fi întrunită dacă fiecare subcultură constituie o minoritate.

O ţară împărţită, esenţialmente, în două subculturi, are perspective mai puţin bune decît una divizată în mai multe, pentru că în primul caz, una dintre subculturi va constitui majoritatea, iar cealaltă, minoritatea. Ce-i drept, chiar dacă o ţară are mai mult de două subculturi, una din ele poate întruni majoritatea. Aşadar, ca să fim exacţi, condiţia existenţei unui număr mai mare de două subculturi este o condiţie necesară, dar nu şi suficientă pentru ca fiecare subcultură să fie o minoritate.

Dacă o ţară este împărţită în subculturi majoritare şi minoritare, membrii majorităţii simt mai puţin nevoia să fie concilianţi faţă de minoritate, deoarece pot forma singuri o coaliţie. Ca urmare, membrii minorităţii nu mai întrevăd nici o şansă de a scăpa vreodată de dominaţia politică a majorităţii şi nu mai sînt, nici ei, atraşi de perspectiva concilierii.

Acesta este, fără îndoială, unul dintre factorii care acutizează acum tensiunile rasiale din Statele Unite. Pericolele sînt încă şi mai mari în cazul unei subculturi minoritare concentrate într-o anumită regiune, ca în partea francofonă a Canadei. Cînd militantismul minorităţii ia proporţii, aceasta va începe sigur să ceară mai multă autonomie – şi în cazuri extreme, independenţa. În Belgia, unde există două subculturi formate pe

Beispiel der Schweiz (Thun, Elveţia: 1968), pp. 434-37. Comentariile sale privind celelalte condiţii ale lui Lijphart le găsiţi la pp. 432-34, 439-41 şi 446-50.

criterii regionale, tendinţele de separatism naţional au fost ţinute în frîu nu numai prin naţionalism, dar şi prin alţi factori. În primul rînd, minoritatea valonă nu s-a simţit niciodată o minoritate oprimată, întrucît ea a fost dominantă din punct de vedere social, cultural, economic şi timp de mai multe decenii, şi politic. Recent, cînd flamanzii au început să se afirme iar minoritatea valonă a început să se simtă ameninţată, existenţa unui al treilea element, Bruxelles, a redus oarecum pericolul unei polarizări absolute. Avînd 16% din populaţia întregii ţări, capitala reuneşte ambele subculturi – o majoritate valonă şi o minoritate flamandă. Aşa încît, deşi Bruxelles este unul din principalele motive de discordie dintre cele două subculturi, el constituie, totodată, şi o forţă de conciliere.[8]

Pentru a ajunge la mai mult de două subculturi şi deci la posibilitatea ca fiecare să fie în minoritate, nu este nevoie decît de o singură falie importantă de scindare. Pînă acum, numărul diferitelor tipuri de clivaje nu dă măsura corectă a pluralismului subcultural care există într-o societate. După cum am observat, în Olanda, religia constituie un singur plan de diferenţiere, care a creat şi menţinut cele trei *zuilen* – catolicii, protestanţii tradiţionalişti şi restul – nici una dintre categorii nefiind majoritară.[9] Se pot crea mai mult de două subculturi şi în cazul în care două sau mai multe planuri de scindare se intersectează, astfel încît populaţia se împarte, de exemplu, în patru grupuri. Astfel, atît populaţia germano-

[8] Lorwin accentuează ambele aspecte legate de Bruxelles; faptul că e un motiv de discordie şi un agent de conciliere. Ca motiv de discordie: „Bruxelles şi împrejurimile lui reprezintă cel mai important subiect al disputei flamando-valone... Fiind un pod al imigrării flamande şi centrul de dominaţie al populaţiei francofone, Bruxelles a devenit pentru *Flaminganzi* (elemente militante pro-flamande), nu numai un obstacol ce trebuie depăşit, dar şi un *terra irredenta* care trebuie recuperat". Ca element de conciliere: „Bruxelles are o vocaţie «naţională». Însăşi existenţa sa ca metropolă depinde de nivelul serviciilor politice, administrative, comerciale, financiare şi culturale, la nivel naţional. Din interes şi sentiment, Bruxelles doreşte (chiar dacă nu dă dovadă de toleranţa lingvistică necesară) să menţină statul unitar. Din contra, partizanii separării *r deux* văd în Bruxelles un obstacol". Lorwin, „Religion, Class and Language in National Politics", pp. 172, 177.

[9] În 1960, romano-catolicii constituiau 40,4% din populaţia totală, cele două grupări protestante de bază – 37,6%, grupul „fără de Biserică – 18,4%, iar alte secte protestante, evreii şi „alţii", 3,6%. „The Netherlands: Opposition in a Segmented Society", de Daalder, tabelul anexă 6.5, p. 425.

fonă, cît şi cea francofonă din Elveţia este împărţită în catolici şi protestanţi, astfel încît nici unul din cele patru grupuri rezultate nu constituie o majoritate; acestea sînt, la rîndul lor, subdivizate pe regiuni.[10]

În India există o panoplie fantastică de subculturi diferenţiate în funcţie de limbă, castă şi regiune geografică şi fiecare constituie o minoritate relativ mică. (O astfel de minoritate dintr-o ţară de 500 milioane de locuitori este adeseori mai numeroasă decît populaţia celor mai multe ţări din lume). După cum susţine Kothari, pluralismul extrem din India nu este întotdeauna o sursă de greutăţi, căci întăreşte, în anumite privinţe, poliarhia indiană, determinîndu-i pe liderii fiecărui grup să-şi însuşească şi să practice arta concilierii şi a coalizării, eliminînd, astfel, posibilitatea ca vreunul dintre grupuri să se apropie măcar de monopolul resurselor politice.[11]

Condiţia ca nici unei subculturi să nu i se refuze la nesfîrşit şansa de a participa la guvernare poate fi întrunită în două moduri: printr-un sistem orientat către unanimitate, ca în cazul Elveţiei, în care fiecare partid important este reprezentat în guvernarea aşa-numitei *Gemeinde*, a cantonului şi a federaţiei; sau printr-un sistem de coaliţii variabile care permite fiecărui grup, în timp, să treacă din opoziţie la guvernare ca în Belgia şi în Olanda – un sistem pentru care Lorwin a scornit „scurta şi atractiva denumire" de *Allgemeinkoalitionsfähigkeit*.[12]

> A doua condiţie pentru diminuarea conflictelor într-o ţară caracterizată printr-un pluralism subcultural accentuat este o serie de înţelegeri sau angajamente, nu neapărat sub forma unor prevederi constituţionale, care să asigure diverselor subculturi un grad relativ mare de securitate.

Printre cele mai des întîlnite forme de angajamente privind securitatea mutuală se numără garanţia că principalele subculturi urmează a fi reprezentate în parlament, pe cît posibil, în funcţie de ponderea lor nume-

[10] Steiner, *Bedingungen für Gewaltlöse Konflictregulierungsmuster*, pp. 6-7, 432-33.

[11] Rajni Kothari, „India", în R.A. Dahl, ed., *Regimes and Opposition*, (New Haven: Yale University Press, 1971).

[12] Lorwin, „Religion, Class, and Language in National Polities", p. 178.

rică, garanţie ce este, de regulă, asigurată prin intermediul unuia dintre diversele tipuri de reprezentare proporţională la alegeri. Acest gen de garanţie se poate referi chiar şi la executiv, ca în cazul Consiliului Federal Elveţian, care cuprinde toate partidele sau al „proporţiei", introduse în Austria după proclamarea celei de a Doua Republici. Cînd se asigură participarea în organele executive, pentru o astfel de înţelegere este, de regulă, nevoie de unanimitate; altfel spus, i se permite fiecărei minorităţi să se opună, prin veto, hotărîrilor care afectează subculturile. Dacă subculturile sînt mai mult sau mai puţin diferenţiate după criterii geografice, securitatea mutuală poate fi asigurată prin federalism, ca în Canada, India şi Elveţia; în acest din urmă caz, subculturile beneficiază de o protecţie încă şi mai puternică, printr-o autonomie locală considerabilă.[13] Şi în sfîrşit, garanţiile mutuale pot fi asigurate prin anumite prevederi constituţionale, pacte sau înţelegeri prin care autoritatea constituţională a oricărei coaliţii parlamentare poate fi limitată, în reglementarea unor chestiuni importante pentru una sau mai multe subculturi. Ne gîndim, de exemplu, la garanţiile referitoare la limbă din Elveţia, India şi Canada sau la garanţiile şi înţelegerile din Olanda, care asigură celor trei *zuilen* un grad ridicat de autonomie nu numai în privinţa religiei, ziarelor, partidelor politice, sindicatelor şi organizaţiilor agricole, dar şi a şcolilor subvenţionate de stat, a programelor de asistenţă socială, a posturilor radiofonice de stat şi reţelei de televiziune.[14]

A treia condiţie nu numai că are un caracter mai conjunctural, dar este şi mai greu de definit cu precizie. Poliarhia are mai

[13] Steiner arată că unul din principalele motive de nemulţumire din Jura Berneză este acela că cetăţenii catolici, francofoni constituie, în aceste privinţe, o minoritate nu numai în cadrul ţării, dar şi al cantonului, majoritatea fiind reprezentată din protestanţii vorbitori de limbă germană. Astfel, din punctul de vedere al locuitorilor din Munţii Jura, majoritatea pare a fi complet dominantă. Steiner, *Bedingungen für Gewaltlöse Konflictregulierunsmuster*, pp. 433-34. Dată fiind o situaţie atît de neobişnuită, e lesne de înţeles de ce vor aceşti cetăţeni să formeze un canton separat, o soluţie ce pare (pentru outsideri) a cadra perfect cu stilul elveţian de garanţii mutuale.

[14] Pînă şi fondurile constituite din taxele percepute de stat pentru aparatele de radio şi TV sînt distribuite companiilor de radiodifuziune din cele trei *zuilen*, care au propriile studii, programe şi propriul personal.

> multe şanse într-o ţară ai cărei cetăţeni au convingerea că acest regim poate răspunde eficient cererilor de soluţionare a principalelor probleme ale ţării, aşa cum sînt definite de către populaţie sau cel puţin de către clasa politică.[15]

Dacă, după ani de zile, guvernul tot nu a găsit „soluţii" pentru principalele probleme, loialitatea oamenilor faţă de regim va lăsa loc dezamăgirii şi nemulţumirii, mai ales dacă o anumită „problemă" creează privaţiuni acute şi extinse în rîndurile unei mari părţi a populaţiei – inflaţie galopantă, de pildă, sau şomaj de proporţii, sărăcie acută, discriminări grave, mari inegalităţi în domeniul educaţiei şi altele.

Această cerinţă nu este caracteristică numai poliarhiei şi nici nu se limitează doar la ţările cu un grad mare de pluralism subcultural; este, foarte probabil, o condiţie pe care o implică toate tipurile de regim – şi, cu siguranţă, toate poliarhiile. Motivul pentru care insistăm asupra ei este, însă, acela că uneori ea vine în contradicţie cu primele două cerinţe. Un sistem politic bazat pe unanimitate şi pe veto-ul minorităţii sau pe schimbarea coaliţiilor, cu garanţia că nici o coaliţie majoritară nu va acţiona împotriva vreuneia dintre minorităţile ei subculturale, poate fi o scuză pentru imobilitatea guvernamentală, adică pentru un sistem ale cărui probleme fundamentale – aşa cum sînt ele definite de clasa politică – rămîn nerezolvate, pentru că toate soluţiile oferite sînt contestate prin veto de o minoritate ai cărei lideri îşi simt interesele ameninţate. Şi chiar dacă imobilitatea nu este inerentă, aşa cum o demonstrează experienţa Elveţiei şi cea a Olandei, ea constituie o problemă serioasă în anumite sisteme de acest gen.[16]

Sistemele cu un pluralism subcultural accentuat se pot trezi uneori în faţa unor alternative nefericite şi chiar tragice: (a) o poliarhie ce oferă garanţii mutuale minorităţilor sale, dar care nu poate satisface cererile de

---

[15] Vezi expunerea din următorul capitol, pp. 144-49.

[16] De exemplu, vezi comentariile lui Michael Hudson cu privire la Liban, *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon* (New York: Random House, 1968), pp. 11-12, 87-88, 328-31 şi Ralph E. Crow, „Religious Sectarianism in the Lebanese Political System", *Journal of Politics* 24 (august 1962): 489-520. Pentru consideraţii generale, vezi Lorwin, „Segmented Pluralism".

soluţionare a principalelor probleme într-atît încît să-şi păstreze poporul de partea sa; (b) o hegemonie care încearcă să rezolve aceste probleme constrîngîndu-i, la nevoie, pe membrii uneia sau mai multor subculturi; iar dacă subculturile sînt şi de natură regională, (c) separarea în mai multe ţări. Poliarhia nu poate supravieţui în rîndul minorităţilor disidente, decît prin ultima alternativă. Aşadar, poliarhia se poate plăti chiar cu fărîmiţarea unei ţări. Iar preţul unităţii teritoriale poate fi un regim hegemonic.

Instituţiile politice şi eficienţa guvernamentală

Una din numeroasele întrebări la care politologii nu au reuşit încă să răspundă satisfăcător este dacă instituţiile politice sînt o consecinţă a factorilor analizaţi pînă acum sau constituie ele însele, într-o anumită măsură, un factor independent. Timp de o generaţie, instituţiile politice au fost din ce în ce mai des considerate simple epifenomene, însă această perioadă de reducţionism din istoria ştiinţelor politice s-ar putea să se apropie, acum, de sfîrşit. Oricum ar fi, pentru a diseca problema eficienţei guvernamentale din regimurile concurenţiale, cred că trebuie să insistăm asupra instituţiilor politice, chiar dacă intenţionez să ocolesc categoric temerara încercare de a „explica" cum ajung ţările cu sisteme concurenţiale la aranjamentele lor guvernamentale.

Două tipuri de aranjamente instituţionale au consecinţe importante asupra „eficienţei" guvernării, în cadrul unei poliarhii. Unul din ele priveşte relaţia dintre executiv şi celelalte instituţii politice majore din ţară, inclusiv o relaţie care a creat, dintotdeauna, mari probleme regimurilor concurenţiale – aceea dintre puterea legislativă şi cea executivă. Faptul că toate regimurile concurenţiale din secolul al XIX-lea care au reuşit să supravieţuiască în secolul XX, ca poliarhii, şi-au pus la punct o putere executivă redutabilă, cu o mare capacitate de acţiune, pare adevărat. Toate ţările, inclusiv Franţa, au respins modelul clasic al guvernămîntului de adunare. Responsabilitatea coordonării politicii şi a stabilirii priorităţilor, precum şi, în mare parte, a inovaţiei, i-a revenit, pretutindeni, puterii executive, fie *de facto* sau *de jure*.

Cealaltă instituţie importantă este sistemul de partide. Putem susţine ipoteza, ce-i drept destul de vagă, a reducerii costurilor tolerării, acolo unde sistemele de partide par să conducă mai curînd la integrare şi acţiune, decît la fragmentare şi paralizie. Deşi ipoteza este greu de operaţionalizat, pare a fi destul de clar că sistemele pluripartidiste extrem de fragmentate (pluralismul „extrem" sau „polarizat" al lui Sartori)[17] pot duce la formarea unor coaliţii instabile sau slabe, care nu pot rezolva problemele majore, punînd astfel publicul şi chiar elita politică în situaţia de a exagera caracterul partizan al vieţii politice sau de a o privi doar ca pe un joc. Iar aceasta poate duce la pierderea încrederii în democraţia reprezentativă şi a toleranţei faţă de conflictele politice.[18]

Cam o treime din poliarhiile contemporane au rezolvat problema fragmentării prin instituirea unor sisteme bipartide, de diferite tipuri. O mare parte din restul de două treimi au evitat cu succes o fragmentare extremă, prin:

> Un sistem alcătuit din două partide mari, dominante şi unul sau cîteva partide mai mici, ca în Republica Federală Germania.
>
> Un sistem constituit dintr-un partid de guvernămînt, de obicei dominant, care cîştigă aproape 50% din voturi şi deci din locurile din parlament, în care opoziţia se grupează în trei sau mai multe partide, ca în India, Japonia şi ţările scandinave.

[17] În diferite lucrări, Giovanni Sartori a efectuat o amplă analiză comparativă a cauzelor şi consecinţelor sistemelor multipartidiste foarte fragmentate. Vezi „European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", în Joseph LaPalombara şi Myron Weiner, *Political Parties and Political Development*, (Princeton: Princeton University Press, 1966), pp. 137-76; apoi *Partiti e sistemi di partito* (Florenţa: Editrice Universitaria, 1965), şi „The Typology of Party Systems", în Stein Rokkan şi Erik Allardt, ed., *Cleavages, Parties and Mass Politics*, (New York: The Free Press of Glencoe, 1970).

[18] Puteţi găsi o serie de date şi argumente în sprijinul acestei interpretări în Jack Dennis, Leon Lindberg, Donald McCrone şi Rodney Stiefbold, „Political Socialization to Democratic Orientations in Four Western Systems", *Comparative Political Studies* 1 (aprilie 1968):71-101, mai ales 91-92.

O coaliție specială, formată din două partide importante, ca în Austria, pînă de curînd, și în Germania Federală, din 1966 pînă în 1969.

Un sistem orietat către unanimitate, caracterizat printr-un grad înalt de consens, ca în Elveția, unde majoritatea partidelor sînt incluse în executiv.

Dar țările care cochetează cu politica concurențială nu reușesc întotdeauna să evite fragmentarea sistemului de partide. O țară a cărei politică concurențială este însoțită de un sistem foarte fracționat de partide (care, într-un sistem parlamentar, poate duce și la slăbirea puterii executive) se poate transforma, foarte probabil, într-un regim hegemonic. Cvasipoliarhiile din Grecia și Argentina au eșuat în ultimul deceniu pentru că, printre altele, au avut regimuri cu partide extrem de fragmentate, care, din cauza incapacității de a soluționa eficient problemele țării, nu și-au putut cîștiga sau menține de partea lor o parte suficient de mare a populației, pentru a evita instaurarea dictaturii printr-o lovitură de stat. Iar cea de-a patra Republică Franceză, modelul clasic de guvernămînt de adunare, s-a prăbușit din cauza incapacității sale de a rezolva teribila problemă a Algeriei.

8

CONVINGERILE ACTIVIŞTILOR POLITICI

Factorii descrişi în capitolele anterioare, care propulsează o ţară către un regim hegemonic sau către poliarhie şi contestare publică, trebuie să opereze, cumva, prin convingerile oamenilor, şi mai ales ale acelora care sînt cel mai adînc implicaţi în viaţa politică. Aşadar, convingerile activiştilor politici constituie cel puţin o etapă esenţială în cadrul proceselor complexe prin care istoria sau, de pildă, diferenţierile subculturale vin în sprijinul unui regim sau al altuia.

Ipoteze

Relaţiile analizate în acest capitol ar putea fi reprezentate după cum urmează, săgeata simplă însemnînd „explică" sau „justifică", iar săgeata „— P →" avînd sensul afectează „probabilitatea":

I		II		III		IV
Factori ce determină convingeri	→	Convingeri politice	→	Măsuri politice	— P →	Regimuri

Vrem să aflăm, deci, măsura în care convingerile (II) determină acţiunile politice (III) întreprinse de cetăţenii unei ţări, influenţînd, astfel, şansele unui anumit tip de regim (IV), definit aici în funcţie de gradul de hegemonie, de contestare publică şi poliarhie. Dacă regimurile sînt influenţate de convingeri, vom afla şi care sînt factorii ce determină aceste convingeri (I). Paradigma de faţă implică multe probleme, dar tot ea ne ajută să ajungem la esenţa lor.

Permiteți-mi să încep prin a arăta că folosesc termenul „convingeri" în sens general. Nu am de gînd să fac distincții între convingeri și cunoștințe. Prin cunoștințe înțelegem, de obicei, convingerile ce ni se par bine fondate, pertinente, poate chiar de netăgăduit. Cei mai mulți dintre noi vor spune că suma convingerilor unui fizician despre fizică reprezintă „cunoștințele" lui despre fizică; am fi, însă, mai puțin indulgenți cu privire la convingerile lui despre politică. „Cunoștințele" unui om despre politică sînt adeseori combătute de un altul.

Din cîte știu eu, nici o persoană dotată cu rațiune nu neagă importanța pe care o au convingerile pentru acțiunile pe care le întreprindem. Convingerile călăuzesc acțiunile nu numai pentru că influențează sau reprezintă cele mai îndepărtate țeluri și valori – de exemplu, mîntuirea religioasă, siguranța unei situații materiale la o vîrstă înaintată sau independența țării – ci și pentru că însumează ceea ce credem noi despre realitate, despre trecut și prezent, ceea ce așteptăm de la viitor și ceea ce înțelegem din mecanismele acțiunii: pe scurt, „cunoștințele" noastre.

Nu trebuie să subestimăm importanța elementului pur cognitiv din convingerile noastre, fie că e vorba despre politică sau despre altceva. Cunoașterea regulilor unui joc, de exemplu, are nu numai o semnificație normativă, dar și una cognitivă: să ne gîndim la străinul care asistă, pentru prima dată, la un meci de baseball, în Statele Unite. S-ar putea să nu-i pese cîtuși de puțin dacă regulile sînt „bune" sau dacă ar trebui respectate, căci, necunoscîndu-le, el nu poate înțelege nimic din ceea ce se întîmplă. Un american care asistă la un joc de cricket este la fel de dezorientat. La fel stau lucrurile și în politică: ceea ce credem noi influențează nu numai ceea ce vrem să se întîmple, dar și ceea ce credem că se întîmplă. Se prea poate ce marxismul, care punea mai mult accent pe „este" decît pe „ar trebui", să fie o excepție, însă ea ne ajută să lămurim lucrurile. Scrierile lui Marx au, fără îndoială, o anumită atractivitate și o semnificație morală, însă conținutul lor este aproape în totalitate cognitiv, nu moral. Această operă îi explică marxistului ceea ce s-a întîmplat, ce se întîmplă și ce se va întîmpla, dar numai pe cale de consecință specifică ea și ceea ce ar trebui să se întîmple.

Faptul că convingerile indivizilor influenţează acţiunile colective, deci şi structura şi funcţionarea instituţiilor şi a sistemelor, pare, de asemenea, evident. E greu de conceput o poliarhie în care majoritatea categoriilor active din punct de vedere politic ar fi convinsă că instaurarea unui regim hegemonic este binevenită şi se poate realiza sprijinind liderii şi organizaţiile antidemocratice. Într-un regim hegemonic, este de presupus că măcar liderii preferă hegemonia oricărei alternative.

După cum s-a putut observa din aceste exemple, ponderea pe care o au diverse convingeri în rîndul populaţiei unei ţări are, şi ea, importanţa ei. Probabil că pentru a institui o poliarhie, credinţa în necesitatea sistemului trebuie să fie mai răspîndită decît în cazul unei hegemonii. Dar dacă este adevărat că, indiferent de sistem, oamenii au un impact inegal asupra politicii, atunci este important să ştiu cine împărtăşeşte anumite vederi. Desigur, convingerile lui Lenin şi mai apoi ale lui Stalin au influenţat mult mai mult evenimentele petrecute, în acest secol, în Rusia, decît cele împărtăşite, să zicem, de doi ţărani ruşi, luaţi la întîmplare. Modul în care au funcţionat instituţiile guvernului S.U.A., din anul 1787 încoace, a fost mult mai puternic influenţat de convingerile celor 55 de bărbaţi care au pus bazele Convenţiei Constituţionale din 1787, decît de cele împărtăşite de 55 de cetăţeni oarecare din Philadelphia de atunci. Îmi dau seama că teoria mea riscă să redeschidă vechea controversă privind rolul marilor oameni din istorie, problemă pe care nu vreau să o abordez aici. Sper, însă, că majoritatea cititorilor vor fi de acord cu mine. În orice caz, în acest capitol mă voi ocupa mai ales de convingerile celor ce sînt profund implicaţi în activitatea politică; de activişti, militanţi şi mai ales de cei ce deţin în cea mai mare măsură puterea, direct sau indirect, adică de lideri sau de potenţialii lideri. Aceasta nu înseamnă că acele convingeri împărtăşite de categoriile sociale mai puţin influente sînt irelevante, ci doar că demonstraţia noastră va fi mai convingătoare dacă ne axăm pe concepţiile claselor celor mai active şi mai profund implicate în politică.

Aserţiunile noastre vor fi confirmate şi de o serie de date referitoare la alte aspecte ale convingerilor politice. Cu cît mai rudimentare şi

mai neorganizate sînt concepţiile politice ale cetăţeanului, cu atît mai incertă este relaţia – în cazul în care ea există – dintre convingeri şi măsurile întreprinse. Ca să luăm nişte exemple ipotetice, este foarte probabil ca o persoană care împărtăşeşte, într-adevăr, ceea ce este esenţial în concepţia lui Mill despre libertate, să fie împotriva unui regim care prezintă pericolul cenzurii presei sau al suprimării partidelor politice. Cineva care împărtăşeşte ideile de bază ale Manifestului Partidului Comunist are toate şansele să susţină încercările organizaţiilor muncitoreşti de contestare ale unui partid sau ale unui regim burghez. Dar e foarte greu de spus ce tip de regim, de mişcare sau de partid va susţine sau va contesta cel al cărui crez politic poate fi rezumat astfel: „trăim vremuri grele şi cei ca mine o duc rău în ţara asta".[1]

Se pare că mulţi oameni au convingeri politice rudimentare. Numai o mică parte din populaţie are un sistem vast şi complex de convingeri politice. Din ceea ce am constatat pînă acum, am putea afirma, pe bună dreptate, că acest lucru este valabil pentru toate ţările şi că minoritatea care are concepţii complexe despre politică e cu atît mai restrînsă, cu cît nivelul mediu de educaţie dintr-o ţară este mai mic. În general, probabilitatea ca cineva să aibă un sistem complex de concepţii politice bine corelate creşte direct proporţional cu nivelul de educaţie, precum şi cu interesul şi implicarea persoanei respective în politică. De fapt, pare destul de clar că în cazul liderilor şi al activiştilor, elementul pur cognitiv – cunoaşterea diverselor aspecte ale vieţii politice, inclusiv a regulilor jocului – trebuie să aibă mai multă pondere decît la cetăţenii pe care nu-i interesează politica.[2]

Ca să rezumăm, ar fi logic să afirmăm că, în comparaţie cu ceilalţi activişti şi liderii au mai multe şanse:

[1] Philip E. Converse, „The Nature of Belief Systems in Mass Publics", în David E. Apter, ed., *Ideology and Discontent* (New York: The Free Press of Glencoe, 1964), de la p. 213.

[2] *Ibid.*, de la p. 218.

1. să îşi însuşească un sistem de convingeri politice destul de complex;
2. să întreprindă acţiuni determinate de convingerile lor politice;
3. şi să influenţeze în mai mare măsură evenimentele politice, inclusiv pe cele de care depind stabilitatea sau transformarea unui regim.

De aici apar cîteva întrebări:

În primul rînd, ce fel de convingeri împărtăşite de activişti afectează în mod crucial şansele contestării publice şi ale poliarhiei?

În al doilea rînd, cum apar aceste convingeri?

În al treilea rînd, explicitarea apariţiei lor este suficientă ca să ne permitem să le tratăm ca pe nişte variabile oarecare? Ca să formulăm invers întrebarea, este util să tratăm convingerile politice ale activiştilor ca pe un factor explicativ *independent*, comparabil, ca semnificaţie, cu cei descrişi în capitolele anterioare?

Cîteva convingeri cruciale

Din păcate, nimeni n-a găsit pînă acum un răspuns mulţumitor la aceste întrebări. Sigur că se poate spune cîte ceva despre modul în care cetăţenii din diverse ţări aderă, fiecare în felul lor la anumite concepţii, adică despre variaţiile de la punctul II, din paradigma prezentată cu cîteva pagini în urmă. Însă datele pe care le deţinem cu privire la variaţiile de concepţii dintre ţări (şi din interiorul lor[3]) sînt limitate la cîteva ţări, în majoritate poliarhii, după cum era de aşteptat. Avem puţine

[3] Dată fiind distribuţia rareori (sau deloc) uniformă a convingerilor în rîndul cetăţenilor unei ţări, avem de-a face cu diferenţe sau variaţii „semnificative" în ceea ce priveşte „tipurile modale". Problemele conceptuale şi metodologice pe care le ridică acestea sînt similare celor prezentate în studiul „personalităţii modale" a unei ţări sau culturi. Cf. Alex Inkeles şi Daniel J. Levinson, „National Character: The Study of Modal Personality and Sociocultural System", în Gardner Lindzey şi Elliot Aronson, ed., *The Handbook of Social Psychology*, ed. a II-a (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1969), 4: 418-506.

informaţii despre concepţiile împărtăşite de cei ce trăiesc într-un regim hegemonic; adeseori compensăm această lacună prin date provenite din Italia sau Germania, care ne pot ajuta, indirect, pentru că se referă la experienţa fascismului şi a nazismului.

Dat fiind numărul mic de ţări studiate şi accentul pus mai cu seamă pe poliarhii, este imposibil să demonstrăm fără nici un dubiu că şansele unei poliarhii sau hegemonii (IV) depind în mare măsură de variaţiile convingerilor (II). Problema se complică din cauza incertitudinilor legate de relaţia cu comportamentul (de la III).

Aşadar, aserţiunile despre impactul pe care-l au convingerile cetăţenilor asupra caracterului unui regim trebuie tratate ca nişte ipoteze ce nu pot fi, deocamdată, confirmate prin date suficient de relevante şi de sigure. Cu toate acestea, convingerile pot avea un rol mult prea mare pentru a fi ignorat, căci avem motive să credem că anumite concepţii afectează şansele de instaurare a unei hegemonii sau a unei poliarhii. Întrucît datele de care dispunem sînt atît de fragmentare, nu-mi propun decît să ofer cîteva exemple.

Legitimitatea poliarhiei

Îngăduiţi-mi să vă prezint, pentru început, trei teoreme.

> Întîi, cu cît este mai mare credinţa cetăţenilor unei ţări în legitimitatea instituţiilor poliarhiei, cu atît mai mari sînt şansele instaurării poliarhiei.

O astfel de afirmaţie pare atît de evidentă, încît nici nu mai necesită comentarii, însă cîteva explicaţii ne vor ajuta s-o înţelegem mai bine. A crede în instituţiile poliarhiei înseamnă a crede măcar în legitimitatea participării şi a contestării publice. Practic, aceste două dimensiuni ale poliarhiei sînt oarecum independente, nu numai din punct de vedere istoric, după cum arătam în primul capitol, dar şi ca convingeri. Pe vremea reformei Parlamentului Britanic din 1832, mulţi *Whig* şi liberali îşi afirmau, prin cuvinte şi fapte, credinţa în legitimitatea instituţiilor de contestare publică ce fuseseră instituite în Marea Britanie, de mai bine de un secol. Chiar dacă unele dintre aceste forme de contestare nu aveau o bază

legală atît de clară ca în prezent – libertatea presei de a critica guvernul, de pildă – posibilităţile erau destul de vaste şi aceste libertăţi de facto se bucurau de sprijinul *Whig*-ilor şi liberalilor. Însă cea mai mare deosebire dintre ei şi radicali era faptul că ultimii optau pentru un sufragiu de mare cuprindere, chiar universal. Probabil că majoritatea *Whig*-ilor şi liberalilor din anii 1830 credeau că Legea Reformei a ajuns suficient de departe; şi totuşi, din şapte adulţi de sex masculin, şase rămîneau fără dreptul de vot – ceea ce radicalii considerau inacceptabil. Deci am putea spune, fără să exagerăm, că în anii 1830, cea mai mare parte a *Whig*-ilor şi liberalilor nu credeau în legitimitatea poliarhiei. Credeau, în schimb, cu tărie, în legitimitatea a ceea ce am numit eu oligarhie concurenţială.

Poţi crede, de asemenea, în legitimitatea unui grad mare de cuprindere, dar nu şi a contestării publice. Dictatorul argentinian Peron a încercat să facă ceva fără precedent, şi anume să încorporeze clasa muncitoare în viaţa economică, socială şi politică a Argentinei. Pare paradoxal, dar din 1930 încoace, singurele alegeri corecte din Argentina, cu o participare largă din partea electoratului şi al căror rezultat nu a fost anulat de armată, au avut loc în timpul dictaturii lui Peron. Şi nu pentru că Peron ar fi crezut în poliarhie şi ar fi susţinut-o; dimpotrivă, a suprimat cît a putut opoziţia. Cu toate acestea, peronismul a însemnat şi încă mai înseamnă includerea deplină a clasei muncitoare în sistemul politic; deşi consideră dictatura ca fiind legitimă, el respinge, în schimb, orice sistem care exclude sau supune unor discriminări clasa muncitoare şi pe reprezentanţii acesteia.

Indiferent despre ce convingeri ar fi vorba, opiniile activiştilor şi ale liderilor sînt, de regulă, mai importante decît ale celorlalţi oameni. Dar avînd în vedere că, uneori, se pot mobiliza pînă şi categoriile sociale inactive sau excluse din viaţa politică, convingerile acestora nu sînt nici pe departe lipsite de importanţă. Complexitatea şi diversitatea convingerilor unei persoane cu privire la legitimitatea poliarhiei creşte, fără îndoială, odată cu nivelul de educaţie, cu interesul manifestat şi cu gradul de implicare în politică. Chiar şi în cazul unei poliarhii bine puse la punct, nu ne putem aştepta ca un copil mic să creadă în „democraţie";

acest cuvînt şi concept nu-i spune nimic unui puşti de patru ani. Statisticile arată, însă, că în Statele Unite, Italia şi Germania, la terminarea şcolii, majoritatea tinerilor sînt de părere că „democraţia este cea mai bună formă de guvernare". Şi din această concepţie nu lipsesc detaliile concrete, căci aceştia şi-au însuşit deja cîte ceva din conţinutul ei. Se pare că o mare parte din elevii americani de şcoala primară sînt de părere că un conflict politic face mai mult rău decît bine, dar numai un mic procent din elevii mai mari îşi exprimă această opinie. Mulţi copii americani cred, la început, că existenţa mai multor partide nu e necesară şi nici binevenită sau sînt dezorientaţi, dar pe măsură ce cresc, tind să-şi dea seama de oportunitatea acesteia. Copiii mici nu sînt familiarizaţi cu ideea că oamenii trebuie să aibă dreptul să ţină discursuri „împotriva tipului de guvern pe care-l avem noi" şi nici nu le surîde această idee, însă o mare parte din copiii mai mari au ajuns s-o accepte.[4]

Avînd la dipoziţie toate aceste date despre convingerile politice, n-ar fi realist din partea noastră să ne aşteptăm ca un număr mare de oameni să-şi însuşească o teorie democratică extrem de elaborată, chiar dacă este vorba de o ţară ca Statele Unite, în care ideologia democratică predomină de atîtea generaţii. Dacă luaţi la întrebări un democrat de rînd, puteţi fi siguri că nu veţi descoperi în el un Locke, un Rousseau, un Jefferson şi nici măcar un Lincoln. Oricum, probabil că legitimitatea poliarhiei sau credinţa că „democraţia este cea mai bună formă de guvernare" nu poate exista într-un vid total. De regulă, ea nu este complet izolată de alte convingeri. Deci ar fi logic să avansăm presupunerea – confirmată, după cum vom vedea îndată, de o serie de date – că individul care are anumite convingeri este mai înclinat să creadă în legitimitatea instituţiilor poliarhice. Dar înainte de a analiza acest aspect, îngăduiţi-mi să mai expun două teoreme:

> Ţările variază foarte mult în funcţie de măsura în care cred activiştii (şi alţii) în legitimitatea poliarhiei.

[4] Jack Dennis, Leon Lindberg, Donald McCrone şi Rodney Stiefbold, „Political Socialization to Democratic Orientations in Four Western Systems", *Comparative Political Studies* 1 (aprilie 1968): 78, 86, 89.

Aceste variaţii sînt, într-o anumită măsură, independente de caracteristicile sociale şi economice ale unei ţări: două ţări care se aseamănă foarte mult în privinţa ordinii sociale şi economice pot manifesta variaţii semnificative, referitoare la măsura în care cred activiştii (şi alţii) în legitimitatea poliarhiei.

Argentina: cazul nu-prea-deviant.[5] Ca să ilustrăm şi să susţinem întrucîtva aceste teoreme, mai ales pe ultima, ar fi instructiv să comparăm Argentina cu Suedia, de pildă. Privită din exterior, evoluţia politică a Argentinei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea a urmărit poliarhia pe o cale foarte asemănătoare cu cea urmată de Suedia, Marea Britanie şi o serie de alte poliarhii stabile. Sigur că istoria timpurie a Argentinei are prea puţin de-a face cu cea a Suediei; să spunem doar că Argentina a concentrat în cîteva decenii cee ce s-a petrecut în Suedia timp de cîteva secole: din 1810 pînă în 1820, un deceniu de revoluţie şi luptă pentru independenţă, apoi o decadă caracterizată prin ceea ce Germani numeşte *anarquia, caudillismo, guerras civiles*, urmată de două decenii de auto-

[5] Analiza şi informaţiile din acest capitol se bazează pe următoarele surse: „Political Oppositions in Argentina", un referat nepublicat al lui Guillermo O'Donnell, primul care mi-a sugerat coordonatele principale ale interpretării ce urmează; Carlos Alberto Floria, „El Comportamiento de la Oposicion en la Argentina"; Natalio R. Botana, „Las Crisis de Legitimidad en Argentina y el Desarollo de los Partidos Politicos"; Mariano Grondona, „Algunas observaciones sobre la evolución reciente del sistema politico argentino" şi Rafael Braun, „La representatividad de los partidos politicos y la interpretacion del interés publico por parte de las fuerzas armadas; un dilema argentino" (toate lucrările au fost prezentate la Prima Reuniune Internaţională de Ştiinţe Politice de la Buenos Aires, august 1969); Carlos Alberto Floria, „Una Explicación Politica de la Argentina", *CIAS, Revista Mensual del Centro de Investigación y Acción Social* 16 (noiembrie 1967); Mariano Grondona, *La Argentina en el Tiempo y en el Mundo* (Buenos Aires: Editorial Primera Plana, 1967); Gino Germani, *Politica y Sociedad en una Epoca de Transicion* (Buenos Aires: Paidos, n.d.); Dario Canton, „Military Interventions in Argentina, 1900-1966" (lucrare prezentată la Conferinţa Grupului de lucru Forţe Armate-Societate, Asociaţia Internaţională de Sociologie, Londra, septembrie 1967) şi „Universal Suffrage as an Agent of Mobilization" (lucrare prezentată la cel de-al şaselea Congres Internaţional de Sociologie, Evian, Franţa, septembrie 1966); şi James W. Rowe, „The Argentine Elections of 1963" (Washington, D.C.: Institutul pentru Studiul Comparativ al Sistemelor Politice, n.d.).

craţie unificatoare.[6] În următorii optzeci de ani, Argentina a avut, însă, aspectul unei poliarhii în curs de dezvoltare. Statul a funcţionat în baza prevederilor Constituţiei din 1853 (şi a continuat s-o facă, oficial, pînă în ziua de azi). Ce-i drept, participarea a fost restrînsă la o mică minoritate, însă participarea la alegeri nu pare să fi fost mai restrînsă în Argentina decît în Marea Britanie pînă la „Legea Reformei" din 1867 sau în Suedia ori Olanda, pînă spre sfîrşitul secolului. Clasa de mijloc, aflată într-o expansiune vertiginoasă, a început să-şi facă simţită prezenţa în viaţa politică de la finele secolului. S-au înfiinţat partide bine organizate, care au devenit forţe electorale puternice – mai ales cel Radical, care, ca reprezentant al clasei de mijloc, a cerut insistent să fie primit în sistem. În 1911, cam în acelaşi timp cu Suedia şi cu cîţiva ani înaintea Olandei, Argentina a acordat sufragiul universal populaţiei masculine. Ca urmare, s-a înregistrat un salt considerabil în alegeri – faţă de anul 1910, cînd doar 21% din populaţia masculină de peste 18 ani participase la alegeri, în 1912, procentul a crescut la 69%. Şi cu toate că în următorii 12 ani a scăzut, acest procent era întrucîtva comparabil cu cel din Statele Unite şi doar cu puţin mai mic decît cel înregistrat în Suedia, în anii 1920. Ba mai mult chiar, în 1928 s-a ridicat din nou la 81%, iar în 1930 a fost de 75%. Aşadar, în privinţa participării electorale, Argentina era comparabilă cu o serie de poliarhii. Iar după victoria din 1916 a candidatului Partidului Radical la preşedinţie, Argentina a parcurs, fără a recurge la violenţă, tranziţia periculoasă de la oligarhia concurenţială la o poliarhie bazată pe dreptul universal la vot.

Au mai existat, desigur, şi alţi factori favorabili poliarhiei. După criteriile atît de des folosite azi pentru a prezice şansele unei „democraţii stabile", Argentina avea motive întemeiate să fie optimistă. Avea o populaţie în mare măsură urbanizată, cu un nivel scăzut de analfabetism; o populaţie în majoritate educată; ţara era destul de prosperă (cu cel mai mare Produs Naţional Brut pe cap de locuitor din America Latină, se pare) şi avea o clasă de mijloc numeroasă. Judecînd după toate aceste

[6] *Politica y sociedad*, p. 196 şi „Hacia una Democracia de Masas", în Torcuato S. Di Tella et al., *Argentina, Sociedad de Masas* (Buenos Aires: Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1965), p. 211.

criterii, situaţia Argentinei era cel puţin la fel de bună ca a celor trei ţări în care poliarhia s-a dovedit a fi mai durabilă – Costa Rica, Chile şi Uruguay. Nici teoriile complicate despre democraţie nu ne sînt, în acest caz, de mare folos: proprietăţile funciare erau concentrate, ce-i drept, dar, cu siguranţă, mai puţin decît în Chile, poate chiar şi decît în Costa Rica şi, foarte probabil, mai puţin decît în Australia.

Debutul Marii Crize din 1929 a creat mari probleme Argentinei, ca de altfel multor altor ţări. Dar şi alte poliarhii au fost afectate de criza economică. Cîteva ţări dependente în mare măsură de comerţul internaţional, precum Suedia, şi chiar mari exportatori de produse agricole, ca Australia şi Noua Zeelandă, au ţinut piept crizei prin măsuri menite să-i facă pe cetăţenii acestora să-şi recapete şi chiar să-şi mărească încrederea în eficienţa guvernului lor. În Argentina lucrurile au stat, însă, altfel. Deşi, sub guvernele de orientare radicală, „notabilii" şi-au pierdut doar puţine dintre privilegii, numărul de voturi şi de adepţi ai partidelor acestora a scăzut simţitor. Spre sfîrşitul anilor 1920, conservatorii au început să atace insistent instituţiile poliarhiei din Argentina – sufragiul universal, partidele politice, Camera Deputaţilor, ineficienţa şi *personalismo*-ul preşedintelui. Apoi a survenit criza economică. Experimentul poliarhiei argentiniene a fost înăbuşit printr-o lovitură de stat. Din 1930, poliarhia n-a mai putut fi niciodată instaurată cu adevărat.

Este ciudat că tocmai poliarhia Argentinei s-a prăbuşit, şi nu cea din Suedia, Australia şi Noua Zeelandă sau – de ce nu – din Costa Rica, iar dacă ne gîndim la întreaga perioadă, poliarhia din Chile sau Uruguay. Nu găsesc nici o explicaţie pe deplin satisfăcătoare pentru eşecul poliarhiei din Argentina. Un lucru, însă, este cert: nu putem explica deosebirile dintre regimuri prin factorii la care recurgem de obicei – nivelul de dezvoltare socioeconomică, urbanizare, educaţie, dimensiunile clasei de mijloc, venitul pe cap de locuitor etc. Deşi s-ar impune o explicaţie completă şi, desigur, foarte complexă, există un factor crucial care iese clar în evidenţă: se pare că argentinienii nu au ajuns niciodată să creadă cu tărie în legitimitatea instituţiilor poliarhiei. Ca urmare, în momentul în care regimul s-a lovit de cîteva greutăţi serioase, a fost înlăturat cu uşurinţă de dictaturile sprijinite mai întîi de către elita conservatoare, aşa-numita oligarhie şi mai apoi de către clasa muncitoare, sub conducerea lui

Peron – nici una dintre aceste categorii nu a ajuns vreodată să fie, într-adevăr, convinsă de legitimitatea poliarhiei.

După cum ştie orice persoană care a studiat istoria Argentinei, în ciuda aparenţelor, între 1853 şi 1930, poliarhia din această ţară nu a evoluat după modelul european. Descrierea de mai înainte este corectă, însă ne induce în eroare, pentru că nu ţine cont de doi factori interdependenţi, care au contribuit la eşecul poliarhiei argentiniene de a dobîndi legitimitate: (1) în perioada în care s-au aflat la conducere, notabilii au contestat în mod deschis ideea că alegerile ar fi baza legitimă a dreptului lor de a guverna; şi (2) o mare parte a populaţiei a rămas izolată şi înstrăinată de sistemul politic. Aşadar, parcurgînd drumul de la oligarhie la poliarhie, Argentina nu a reuşit să facă ceea ce au făcut ţările europene în decursul tranziţiei: nici elita, nici clasa de mijloc şi nici cea muncitoare nu şi-au însuşit convingerea legitimităţii poliarhiei.

1. Notabilii nu şi-au putut însuşi şi transmite mai departe convingerea legitimităţii anumitor instituţii centrale ale poliarhiei. Lăsînd la o parte o serie de factori mai puţin clari[7], un lucru este cert: prin propria conduită, notabilii i-au învăţat pe argentinieni că alegerile nu trebuie neapărat să pecetluiască soarta celor care pierd sau care ar putea pierde. Ei au negat, astfel, legitimitatea unei instituţii centrale a poliarhiei, căci pe tot parcursul îndelungatei perioade a guvernului aparent „constituţional", din anii 1860 pînă la reforma electorală din 1911, oficialităţile au încălcat, în mod public, cu regularitate, prevederile legale şi constituţionale cu privire la sufragiul universal. Conform legii şi constituţiei, „votul era universal, doar pentru bărbaţi, indiferent de nivelul de alfabetizare, de avere, de proprietăţi etc."[8] Notabilii credeau, firește, şi pe bună dreptate, că poziţia lor ar fi fost ameninţată sau şi-ar fi pierdut-o dacă ar fi respectat aceste prevederi. La alegeri s-a recurs la violenţă şi trucări grosolane,

[7] Floria menţionează unele elemente moştenite din tradiţia spaniolă: „obişnuita lipsă de respect pentru lege", aplicarea conceptului de „caciquismo", adică „practicarea de ilegalităţi în virtutea sloganului «să ţii cu prietenii, chiar şi cînd greşesc şi să fii împotriva duşmanilor, chiar şi cînd fac bine»" şi recurgerea la forţă, în lipsa altor mijloace legale. El se referă, de asemenea, la o tradiţie liberală din secolul al XIX-lea, care îmbina „disprețul pentru omul de rînd cu credinţa în democraţie". „El Comportamiento", p. 6.

[8] Canton, „Universal Suffrage", p. 4.

aşa cum s-a întîmplat şi în Spania, în aceeaşi perioadă şi cu aceleaşi consecinţe. Notabilii nu numai că nu au permis participarea maselor largi la viaţa politică, dar nici măcar propriile conflicte nu au vrut să şi le rezolve prin intermediul alegerilor. Ei priveau divergenţele dintre ei înşişi (ca de pildă, măsura în care provincia trebuia dominată de către Buenos Aires) ca pe nişte conflicte „de sumă zero", cu urmări mult prea grave pentru a fi lăsate doar pe seama alegerilor.

Astfel, încă de la instaurarea regimului „constituţional", liderii au negat legitimitatea alegerilor ca mijloc de înlăturare a unui guvern: practic, n-au mai oferit nici o alternativă în afară de revoluţie.

Ce-i drept, şi liderii altor ţări în care poliarhia a căpătat, ulterior, legitimitate, au recurs la ilegalităţi, corupţie şi chiar violenţă pentru a cîştiga alegerile. Alegerile din secolul al XVIII-lea, din Marea Britanie nu au fost nici pe departe un model de corectitudine. Cele din Argentina au fost diferite, însă, din trei puncte de vedere. În primul rînd, fraudele şi violenţa au fost, într-adevăr, extraordinare ca întindere şi gravitate, aducînd aminte de celebrele alegeri din Spania secolului al XIX-lea, al căror rezultat a fost anunţat înainte de desfăşurarea acestora.[9] În al doilea rînd, încălcînd, ca şi în Spania, constituţia şi legislaţia care, cel puţin în aparenţă, legitimau regimul, autorităţile argentiniene au contribuit la subminarea legitimităţii oricărui regim bazat pe alegeri. Şi în sfîrşit, spre deosebire de Marea Britanie, în Argentina nu a existat nici o perioadă de tranziţie între dominaţia notabililor şi introducerea sufragiului universal, în cursul căreia clasele politice să ajungă să accepte legitimitatea alegerilor corecte. Deci, lecţia pe care au dat-o notabilii a fost aceasta: cînd alegerile ies prost, cei care au pierdut nu sînt obligaţi să accepte rezultatele.

Aceasta era învăţătura moştenită de clasa de mijloc şi cea muncitoare în momentul reformei din 1911, cînd li s-au deschis, în sfîrşit, porţile unei politici electorale. Prin această reformă, introdusă ca urmare a presiunilor exercitate de radicali (printre care se numără şi revoltele nereuşite din 1893 şi 1905) s-a pus, efectiv, în aplicare o prevedere constituţională deja existentă, referitoare la dreptul universal de vot al băr-

[9] Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), p. 5.

baţilor, s-a garantat votul secret şi au fost create tribunalele electorale federale, pentru supervizarea alegerilor. Poliarhia este, însă, foarte şubredă într-o ţară în care cei care pierd alegerile pot modifica rezultatele prin forţă. Şi acesta este cazul Argentinei. Scurta perioadă dintre 1955 şi 1966, în care nu a fost dictatură, dovedeşte cît se poate de clar că, din 1930 încoace, nu s-au schimbat prea multe. În 1962, cînd li s-a permis adepţilor lui Peron să-şi prezinte candidaţii pentru Congres şi pentru unele municipalităţi, aceştia au cîştigat cele mai multe voturi. Apoi, preşedintele Frondizi a anulat alegerile. Cu toate acestea, forţele anti-peroniste, nemulţumite de rezultatul alegerilor şi temîndu-se de o revenire a peronismului, l-au arestat şi înlăturat pe acesta din funcţie. La alegerile programate pentru 1963, în scopul numirii unui nou preşedinte, candidaţii peronişti nu au mai avut voie să participe. Dar în 1966, cînd a început să se întrevadă posibilitatea ca, la apropiatele alegeri, peroniştii să cîştige mai multe municipalităţi, armata, în loc să aştepte rezultatul alegerilor, pentru a le anula, a preluat puterea - evident, cu un sprijin considerabil din partea notabililor şi a clasei de mijloc, care se temeau de o revenire a peronismului şi se săturaseră de fragmentarea partidelor. Noua dictatură a generalului Onganía a căutat să pună capăt acestor neajunsuri, desfiinţînd toate partidele politice, abolind alegerile şi guvernînd prin decrete.

2. Exclusă din politică de către notabilii care sfidau pe faţă alegerile, marea majoritate a populaţiei a rămas izolată şi înstrăinată de sistemul politic – prea puţin dispusă să se repeadă în apărarea lui, ca să prevină un regim militar. Izolarea şi înstrăinarea au fost amplificate, însă, de un alt factor: numărul enorm de non-cetăţeni rămaşi, din punct de vedere psihologic şi juridic, în afara procesului electoral. Rata imigrării în Argentina o depăşea cu mult pe cea din Statele Unite.[10] Dar în vreme ce imigranţii din S.U.A. aveau garanţia – dată de sufragiul cvasi-universal şi de concurenţa partidelor – că aveau să obţină, în scurt timp, cetăţenia, pentru a putea vota, imigranţii din Argentina nu aveau prea multe şanse să devină cetăţeni, din mai multe motive: de exemplu, pînă

[10] Germani, *Politica y Sociedad*, pp. 247, 265.

în 1911, chiar dacă urmau să capete cetățenia, tot erau excluși din politică. În orice caz, dat fiind că majoritatea imigranților nu au căpătat cetățenia, o mare parte a populației a rămas, din punct de vedere juridic și psihologic, în afara poliarhiei argentiniene. În 1914, străinii constituiau aproape o treime din locuitorii Argentinei, iar în Buenos Aires, care domina viața politică a țării, aceștia reprezentau jumătate din populație. Dacă luăm în discuție numai adulții, procentul este și mai mare: 72% în Buenos Aires, 51% în cinci dintre cele mai aglomerate provincii și 20% în rest. Procentajul este chiar mai ridicat în cazul adulților de sex masculin (care, în calitate de cetățeni, ar fi avut dreptul să voteze): se pare că în Buenos Aires, patru din cinci bărbați adulți nu erau cetățeni și erau astfel excluși automat din viața politică a țării, Imigranții erau, desigur, concentrați, în mod disproporționat, în rîndul clasei muncitoare. Deci, Argentina avea un proletariat numeros și o clasă de mijloc bine dezvoltată, însă prea puțin atașate de sistemul politic al țării.

Așadar, evenimentele politice din Argentina au determinat mai ales elita, dar și poporul, în general, să-și piardă încrederea în legitimitatea instituțiilor poliarhiei – și mai cu seamă în caracterul obligatoriu al alegerilor. De exemplu, segmente-cheie ale populației cred prea puțin în alegerile libere pentru ca țara să organizeze în mod regulat alegeri și să respecte rezultatele acestora. Foarte relevant în acest sens este un sondaj efectuat în Buenos Aires în martie 1966, la scurt timp înainte ca armata să preia puterea (Tabelul 8.1). Nu trebuie să uităm că era de așteptat ca peroniștii să cîștige cel puțin o treime din voturi: a nu-i lăsa să participe la alegeri însemna să interzici celui mai mare grup de alegători din Argentina să aibă propriii candidați. Aproape o cincime din populația capitalei se declara pentru interzicerea acestui drept, iar încă o cincime nu se declara împotriva acestei idei. Dar ceea ce este interesant, deși nu prea surprinzător, este măsura în care problema excluderii peroniștilor era una de clasă. Din tabel rezultă că ideea excluderii candidaților peroniști avea mai mulți adepți în rîndul claselor superioare, care manifestau o opoziție mai puternică față de peronism, și mai puțini susținători în rîndul claselor de jos, care sprijineau peronismul.

Tabelul 8.1. „Considerați că ar fi bine sau rău dacă guvernul ar interzice participarea peroniștilor la următoarele alegeri?"

	Rău	Bine	Nu știu, nu răspund
	64%	19%	17%
Educație			
Populație analfabetă sau cu școală primară	65%	16%	19%
Gimnaziu, liceu	63%	24%	13%
Educație academică	50%	35%	15%
N = 1 004			

Sursă: Encuestas Gallup de la Argentina, martie 1966, publicat în *Polls* 2 (primăvara 1967), p. 22.

Numai o jumătate din populația mai educată era împotriva acestei interdicții; de altfel, clasa educată este segmentul ce avea să sprijine preluarea puterii de către armată. Faptul că populația mai puțin educată se opunea interdicției, cu greu ar putea fi interpretat ca o dovadă de aderare la conceptul de alegeri libere; ar fi fost interesant de știut cîte persoane ar fi optat pentru interzicerea totală a oricărui fel de alegeri, în cazul unui regim peronist.

Iată deci o formulare oarecum cinică, dar nu prea exagerată a unei norme de bază din politica argentiniană: cred în alegeri, atîta timp cît sînt sigur că nu vor cîștiga adversarii mei.

Autoritatea

O serie de autori au scos în evidență importanța convingerilor legate de autoritate sau a atitudinii față de aceasta.[11] Astfel, prin teoria pe care a început s-o prezinte acum cîțiva ani, Eckstein atribuie o importanță capitală tipului de autoritate care există într-o țară sau alta. Conform ipotezei lui, democrația ar fi mai stabilă dacă modelul de autoritate ales de guvern ar fi „în concordanță" cu modelele aplicate pentru alte instituții și

[11] Inkeles și Levinson, „National Character", de la p. 448.

asociaţii din ţară.[12] Probabil că modelele „adecvate" de autoritate ar înlesni şi menţinerea regimurilor hegemonice.

Desigur, o idee foarte plauzibilă ar fi că instaurarea diverselor tipuri de regimuri depinde în mod fundamental de convingerile cu privire la natura relaţiei de autoritate instituită între guvern şi cei guvernaţi. Ca să folosim o formulare extremă, dacă majoritatea locuitorilor unei ţări este de părere că singura relaţie adecvată dintre popor şi guvern este una ierarhică prin excelenţă, adică aceea dintre conducător şi conduşi, dintre cei ce comandă şi cei ce se supun, atunci există, desigur, mari şanse ca regimul să fie unul hegemonic. Cu asemenea concepţii, nu prea se mai poate pune problema contestării publice. La fel de adevărată s-ar putea să fie şi o altă afirmaţie a lui Eckstein: aceea că oamenilor le vine greu să împace nişte concepţii foarte diferite despre autoritate; este stresant să ţi se ceară să crezi în validitatea unei autorităţi hegemonice în cazul unei anumite relaţii şi în autoritatea democratică, într-un alt tip de relaţie. Eckstein, care a ales cazul Norvegiei pentru a-şi testa teoria, susţine că norvegienii sînt singurii care au reuşit să găsească soluţia pentru conflictele şi diferenţierile survenite tocmai pentru că ei cred, aproape toţi, în relaţiile democratice cu autorităţile (şi aderă la ele).

> „Atîta vreme cît normele democratice sînt prezente în viaţa norvegienilor, în familie, în şcoală, în cadrul asociaţiilor economice şi al celor de întrajutorare, al partidelor şi grupurilor de presiune, al autorităţilor locale şi naţionale, nu e de mirare că norvegienii le consideră fireşti şi morale; pentru ei, acestea sînt un «mod de viaţă» în general, nu doar o formă bună pentru guvernămîntul naţional."[13]

Norvegia s-ar putea să reprezinte un capăt al unei scale. Şi totuşi, poliarhia nu este străină de o mulţime de variaţii în ceea ce priveşte convingerile despre autoritate.[14] De fapt, întrucît poliarhia implică şi un conflict deschis între organizaţii, dar şi capacitatea de a inventa şi a accepta soluţii de compromis, se poate spune că această combinaţie între

[12] Harry Eckestein, *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway* (Princeton: Princeton University Press, 1966), anexa B (1961) şi passim.

[13] *Ibid.*, p. 173.

[14] *Ibid.*, p. 189.

conflict şi conciliere poate fi favorizată dacă autoritatea ierarhică este în mare măsură acceptată, în interiorul organizaţiilor. Lijphart a subliniat tendinţa vădită a olandezilor „de a fi supuşi şi receptivi – indiferent de circumstanţe", o calitate fără de care scindările acute din Olanda ar fi distrus poliarhia.[15] Eckstein spune chiar şi despre democraţii norvegieni că pun la mare preţ „specializarea în funcţie", ceea ce „duce la o deosebită apreciere a experţilor şi specialiştilor".[16] Cel puţin de la Bagehot încoace, englezii au fost caracterizaţi ca avînd un respect deosebit faţă de cei „sus-puşi pe scara socială" şi faţă de autorităţile guvernamentale.[17] Despre americani se crede că respectă mai puţin decît englezii guvernul şi elita societăţii[18] şi că au mai puţină consideraţie pentru experţi decît norvegienii.

Cu toate acestea, este foarte improbabil ca poliarhia să se împace la fel de bine cu toate convingerile despre autoritate. Anumite tipuri extreme de autoritate sînt, desigur, mult mai propice hegemoniei. Să luăm ca exemplu convingerile grupului tribal Amhara, aflat la conducere în Etiopia. După părerea lui Levine:

> „Complexul de credinţe, simboluri şi valori legate de autoritate constituie o componentă de bază a culturii politice Amhara. Cultura populaţiei Amhara este profund marcată de convingerea că autoritatea, în sine, este un lucru bun: este indispensabilă pentru bunăstarea societăţii şi trebuie apreciată necondiţionat, respectată şi slăvită... Supunerea este principalul obiectiv

[15] Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley şi Los Angeles: University of California Press, 1968), de la pp. 144. Vezi şi comentariile lui Hans Daalder, „The Netherlands: Opposition in a Segmented Society", în Robert A. Dahl, ed., *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven: Yale University Press, 1966), p. 197.

[16] *Ibid.*, p. 166.

[17] *Ibid.*, pp. 156, 183. Vezi şi Richard Rose, *Politics in England* (Boston: Little, Brown, 1964), pp. 38-41.

[18] Cîteva date izolate, dar interesente, despre tendinţa copiilor englezi de a vedea lumea mai ierarhizată decît o văd copiii americani, puteţi găsi în Fred I. Greenstein şi Sidney Tarrow, „An Approach to the Study of Comparative Political Socialization: the Use of a Semi-Projective Technique" (lucrare prezentată la reuniunea Asociaţiei Americane de Ştiinţe Politice, septembrie 1969).

în educarea copiilor... Cadrul familial este o prelungire a culturii Amhara şi este în perfectă concordanţă cu aceasta... Bătrînul familiei, căpetenia locală, proprietarul bogat, demnitarul ecleziastic, demnitarul politic, ofiţerul – toţi aceştia sînt percepuţi în cadrul unui imaginar al paternităţii; toţi constituie obiectul unor atitudini comparabile, în ceea ce priveşte supunerea ce li se cuvine şi avantajele ce se aşteaptă de la ei... Cînd e vorba despre cel mai înalt reprezentant al autorităţii, împăratul, toate aceste teme apar în forma lor completă şi la o scară mult mai mare. Faţă de cel ce joacă acest rol, lumea adoptă forme extreme de supunere. De exemplu, în prezenţa lui, supuşii etiopeni au obiceiul de a se prosterna şi a nu-şi ridica privirea."

Convingerile de acest gen nu prea sînt de natură să ducă la fenomenul de contestare publică.

„În cultura Amhara este interzis să critici în mod public, deschis şi onest orice autoritate. În cazul unor relaţii autoritariste – toate interacţiunile politice la populaţia Amhara se limitează la relaţiile autoritariste – nu există secît trei alternative: deferenţă maximă, acceptare şi linguşire; critica prin mijloace mascate şi şiretenia; revolta."

În aceste condiţii, nu e de mirare că ideile ce favorizează apariţia instituţiilor poliarhiei nu prind deloc:

„În ciuda eforturilor unor indivizi care, avînd la bază o educaţie occidentală, au promovat de mai bine de şaizeci de ani ideea reprezentării parlamentare în Etiopia, aceasta contravine atît de mult filonului autoritarist al culturii politice, încît procedurile electorale pur şi simplu nu sînt luate în serios."[19]

[19] Donald H. Levine, „Ethiopia: Identity, Authority, and Realism", în Lucian W. Pye şi Sidney Verba, ed., *Political Culture and Political Development* (Princeton: Princeton University Press, 1965), pp. 250-51, 253.

Eficienţa

După cum sugeram în capitolul trecut, o altă serie de convingeri importante se referă la aşteptările oamenilor privind eficienţa diferitelor regimuri, în raport cu problemele critice.[20] Şi întrucît vorbim în primul rînd de convingerile activiştilor şi ale liderilor, problema „există" şi este „critică" dacă aşa o consideră o mare parte dintre activişti şi dintre lideri. (Firește că, într-un alt context, acest mod de a defini o „problemă critică" ar putea lăsa de dorit.)

Aşteptările privind eficienţa guvernului pot constitui un element mai mult sau mai puţin fix în cultura politică a unei ţări: tinerii pot fi educaţi astfel încît să creadă că guvernul lor este, în ansamblu, foarte eficient sau de o ineficienţă cronică. Astfel, o mare parte din elevii americani albi au, în clasa a opta (sau cel puţin aveau pînă nu demult) convingerea că guvernul lor este eficient. Rezultatele unui studiu amplu arată că doar 25% din elevii de clasa a VIII-a erau de părere că guvernul american face adeseori greşeli; aproape 60% considerau că acesta greşeşte rareori sau aproape niciodată. Aproape trei sferturi din elevi au fost de părere că guvernul „ştie mai mult decît oricine" sau „ştie mai multe decît aproape oricine".[21] Avînd în vedere impactul enorm al acestui proces de socializare, nu e de mirare că la întrebarea pusă de Almond şi Verba, în sondajul efectuat în cinci ţări, şi anume: „în general vorbind, care sînt lucrurile care vă fac să vă mîndriţi cel mai mult cu această ţară?", 85% dintre americani au răspuns că guvernul şi instituţiile lor politice. Nu numai că au fost mai mîndri de instituţiile lor politice decît de orice altceva, dar procentul acestor răspunsuri a fost mult mai mare comparativ cu celelalte ţări.[22] Şi e foarte probabil ca activiştii politici din S.U.A. să fi fost şi mai mîndri de instituţiile lor politice decît restul populaţiei.[23]

---

[20] Cf. Seymour Martin Lipset, *Political Man* (Garden City: Doubleday, 1960), p. 78.

[21] David Easton şi Jack Dennis, *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy* (New York: McGraw-Hill, 1969), p. 133. Vezi şi articolul lor intitulat „The Child's Image of Government", în *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 361 (septembrie 1965): tabelul 6, p. 54.

[22] Iată procentele: S.U.A., 85%, Marea Britanie, 46%, Germania, 7%; Italia, 3%; Mexic, 30%. Gabriel A. Almond şi Sidney Verba, *The Civic Culture*, (Boston: Little, Brown, 1965), tabelul III.1, p. 64.

[23] Chiar dacă variabila „educaţie" este controlată, s-a constatat că cei clasificaţi ca avînd un grad ridicat sau mediu de „competenţă subiectivă" se mîndresc mai mult cu

Deşi nu am putut găsi date din mai multe ţări, referitoare la aşteptările privind eficienţa guvernamentală, date care să poată fi comparate, nu este nici o îndoială că o mare parte din populaţia unor ţări, inclusiv activiştii, nu manifestă prea multă încredere în capacitatea guvernului de a rezolva eficient problemele.[24] Şi la fel cum copiii americani sînt învăţaţi să creadă în eficienţa guvernului lor, în alte ţări, copiii învaţă exact contrariul.[25]

---

instituţiile lor politice decît cei cu un grad inferior. *Ibid.*, tabelul VIII.4, p. 199. La rîndul ei, „competenţa subiectivă" depinde foarte mult de activitatea şi implicarea politică. Cf. tabelele VI.2, p. 144; VIII.1, p. 189 şi VIII.2, p. 193; şi cap. X, passim.

[24] De exemplu, între 1964-65 au fost intervievaţi „167 membri ai elitei politice iraniene, selectaţi printr-o analiză reputaţională în două etape". La întrebarea „în general, credeţi că sistemul politic iranian funcţionează foarte bine, nu prea bine sau prost?", răspunsurile au fost:

Foarte bine	15,6%
Destul de bine	31,7%
Nu prea bine	26,3%
Rău	15,0%
Nu ştiu etc.	11,4%

Marvin Zonis, „Political Elites and Political Cynicism in Iran", *Comparative Political Studies* 1, octombrie 1968, 363.

Într-un sondaj efectuat de DOXA în Italia, în 1967, ca răspuns la întrebarea „Credeţi că în Italia lucrurile merg bine sau rău, în ceea ce priveşte activitatea Guvernului (ministere, funcţionari publici etc.), răspunsurile au fost:

Foarte bine	2%
Destul de bine	19%
Nici bine, nici rău	22%
Destul de rău	26%
Foarte rău	8%
Nu ştiu	22%

În comparaţie cu alte ţări, 16% din populaţie a apreciat activitatea administraţiei ca fiind „mai bună decît în alte ţări", 34% – „mai proastă" şi 49% – „nu ştiu". Un răspuns similar s-a înregistrat, de asemenea, referitor la onestitatea şi devotamentul oamenilor de stat italieni. *Polls* 3, nr. 4 (1968): 62, # 13, # 15, # 18.

[25] În satul provensal studiat de Wylie, copiii „îi aud mereu pe adulţi vorbind despre guvern ca despre ceva rău şi despre cei aflaţi la conducerea lui ca despre uneltele răului. Nu există nimic personal în această convingere. Ei nu se referă la vreun guvern anume, alcătuit din anumiţi oameni. E vorba despre guvernele de pretutindeni şi

Însă, chiar dacă adeseori convingerile privind eficienţa guvernului se dobîndesc de timpuriu, printr-un proces de socializare, nu înseamnă că ele nu se mai schimbă. Pînă şi prestaţia guvernului se poate schimba – sau poate fi percepută ca schimbîndu-se. Scepticismul ţăranilor din Italia, Franţa sau India este rezultatul experienţei de cîteva secole cu propriile guverne. Însă, odată cu prestaţia guvernului, se schimbă şi ţăranii din sudul Franţei sau din India: astfel, ei ajung să creadă că guvernul nu e neapărat o forţă neputincioasă sau nefastă şi că poate contribui la rezolvarea unor probleme.[26] Sau se poate întîmpla ca aşteptările optimiste, precum cele ale americanilor, să fie înşelate. Şi avînd în vedere incredibila încredere a tineretului american în guvern, încredere despre care pomeneam mai înainte, nu e de mirare că o parte dintre cei ce s-au lovit de neputinţa guvernului de a rezolva probleme cruciale legate de rasă, sărăcie şi război şi-au pierdut încrederea în „sistem", înstrăinîndu-se de el, devenind cinici sau radicali.

În cazul în care oamenii nu prea cred în eficienţa guvernului sau sînt nesiguri de ea, ceea ce se întîmplă adeseori în regimurile nou instaurate, ineficacitatea guvernului este şi mai periculoasă. Astfel, incapacitatea noilor poliarhii din Italia, Germania şi Spania de a face faţă cu succes unor probleme concrete – chiar şi de a menţine ordinea publică – a generat îndoieli cu privire la eficienţa poliarhiei, deschizînd porţile dictaturii. În biografiile pe care Abel le-a adunat din Germania, în 1934, acesta a găsit multe dovezi ce arătau că, după 1929, opoziţia faţă de republică a fost „întărită de convingerea că problemele din ce în ce mai numeroase şi mai grave cu care se confrunta naţiunea germană se datorau, în mare parte, ineficienţei guvernului."[27]

Convingerile cu privire la eficienţa guvernului pot fi influenţate nu numai de activitatea acestuia, dar şi de modul în care sînt percepute succesele sau eşecurile altor guverne, din trecut sau prezent. Filosofii, publicişti,

---

dintotdeauna." Laurence Wylie, *Village in the Vaucluse*, ed. rev. (New York: Harper and Row, 1964), p. 208.

[26] Aceasta se poate să se fi întîmplat, într-o anumită măsură, în satul lui Wylie. Vezi comentariile sale despre „Peyrane Ten Years Later", în *ibid.*, pp. 364-65. Vezi, de asemenea, schimbările sesizate de către d-na Wiser în satul Karimpur, din India, în William şi Charlotte Wiser, *Behind Mud Walls, 1930-1960* (Berkeley: University of California Press, 1963), p. 224.

[27] Theodore Abel, *The Nazi Movement* (New York: Atherton Press, 1966 [1938]), p. 121.

propagandiştii, ideologii şi mulţi alţii se folosesc, cu toţii, de experienţa altor guverne pentru a-şi convinge concetăţenii de relativa eficacitate a diferitelor tipuri de regimuri. Machiavelli şi Rousseau, iar, după ei, mulţi alţi autori, au luat drept standard Roma republicană. Montesquieu a luat ca model Marea Britanie şi i-a influenţat pe americani. Aşa cum s-a întîmplat în secolul al XVIII-lea cu Marea Britanie şi în secolul al XIX-lea cu Statele Unite, activitatea unor guverne din secolul nostru a influenţat modul în care este percepută – mai cu seamă în rîndul intelectualilor – relativa eficienţă a diferitelor tipuri de regimuri. În anii 1930, succesele dictaturilor din Italia, Germania şi U.R.S.S. rivalizau cu cele repurtate de Suedia şi Statele Unite, prin New Deal. Şi modelele autoritare din America Latină au avut o influenţă considerabilă: Partidul Revoluţionar Instituţional în Mexic, Peron în Argentina, Castro în Cuba şi mai recent, junta militară reformistă în Peru.

Aşadar, datele relevă că convingerile despre eficienţa guvernului sînt în mare măsură influenţate nu numai de socializarea politică, dar şi de modul în care este percepută activitatea diferitelor regiuni.

Convingerile privind eficacitatea guvernului pot accentua, diminua sau schimba întrucîtva concepţiile predominante despre autoritate.[28] Dacă un guvern oarecare este considerat eficient, succesul său are şanse să mărească prestigiul tipului de guvernămînt pe care-l reprezintă; reciproca este, de asemenea, valabilă. (Figura 8.1)

[28] Formularea lui Eckstein este diferită de aceasta, dar nu şi discordantă. El susţine că „concordanţa dintre modelul de autoritate [guvernamentală] şi modelele de autoritate din cadrul altor unităţi din societate" este o condiţie necesară, dar nu şi suficientă pentru „ca un guvern să dea randament". Conceptul de randament folosit de Eckstein are un sens mai larg decît cel de eficienţă, folosit de noi; nu se referă numai la eficienţa rezultatelor şi evitarea conflictelor – la care se rezumă, în principiu, conceptul nostru – ci şi la durabilitate, legitimitate şi permeabilitate, definită „capacitatea unei anumite forme de guvernare de a-şi găsi resurse şi de a-şi aplica directivele în diverse segmente ale spaţiului său social." Harry Eckstein, „Authority Relations and Governmental Performance. A Theoretical Framework", *Comparative Political Studies* 2 (octombrie 1969): 283-87.

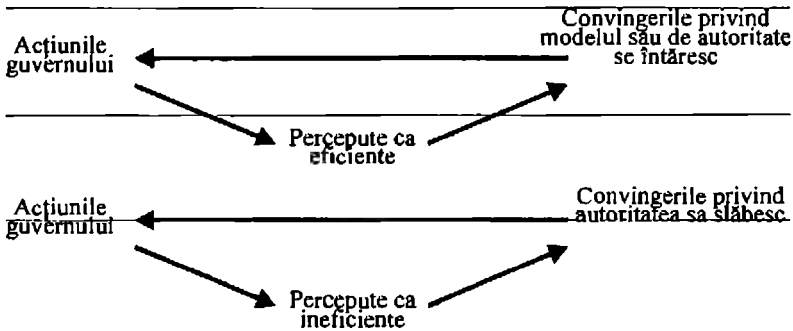

Figura 8.1

Dat fiind că toate guvernele mai dau greş din cînd în cînd, prin procesul de socializare se construieşte un adevărat rezervor de aşteptări optime, care asigură rezervele pentru perioadele nefaste. În cazul regimurilor nou instaurate, aceste rezervoare sînt goale sau aproape goale. În cazul regimurilor cu mai multă experienţă şi realizări la activ, rezervoarele au toate şansele să fie pline. Noile poliarhii din Italia, din perioada 1919-1923, din Republica Germană de la Weimar şi Republica Spaniolă aveau prea puţine rezerve, în vreme ce poliarhiile din Marea Britanie şi Statele Unite, care beneficiau de un adevărat rezervor de încredere în capacitatea guvernului de a rezolva problemele, au făcut mai uşor faţă greutăţilor determinate de şomajul în masă, din anii 1930.[29]

[29] Deşi era doar o ipoteză, datele sînt extrem de convingătoare. N-am putut găsi un sondaj de opinie relevant mai vechi decît cel efectuat în martie 1940, în S.U.A. Pe atunci, cam 15 procente din forţa de muncă, adică peste opt milioane de persoane erau încă în şomaj. Se punea următoarea întrebare:

„Care din următoarele răspunsuri se apropie cel mai mult de opinia dumneavoastră despre forma de guvernămînt din S.U.A.: 1) Forma noastră de guvernămînt, bazată pe Constituţie, este cît se poate de perfectă şi nu necesită nici o schimbare importantă; 2) Constituţia şi-a atins scopul, dar nu a ţinut pasul cu vremurile şi ar trebui temeinic revizuită pentru a o adapta la necesităţile actuale; 3) Sistemul capitalismului privat şi al democraţiei se destramă şi s-ar putea să ne trezim în situaţia de a accepta faptul că, mai devreme sau mai tîrziu, va trebui să avem o nouă formă de guvernămînt."

Încrederea

Un alt aspect important, referitor la convingeri, este „măsura în care membrii sistemului politic au încredere în actorii politici."[30] Astfel, La Palombara a subliniat importanţa lipsei de încredere în cultura politică italiană: „atmosfera generală este una de frică, suspiciune, neîncredere şi ostilitate." „Datele pe care le am la dispoziţie", scrie el,

> „mă determină să afirm că atitudinea adoptată de italieni rămîne, în esenţă, de factură hobbesiană şi că istoria ţării arată că atunci cînd se ajunge la o situaţie insuportabilă, soluţia la care recurg italienii cu privire la guvernămînt este tot de factură hobbesiană. Dacă guvernămîntul republican se menţine relativ intact... [nu înseamnă] că Republica mai poate supravieţui mulţi ani pe o temelie atît de şubredă şi nesigură din punct de vedere cultural."[31]

Levine atrăgea, de asemenea, atenţia asupra gradului ridicat de neîncredere manifestat de populaţia Amhara, din Etiopia:

Oricît ar părea de ciudat, chiar şi săracii au preferat prima variantă, respingînd-o categoric pe ultima:

	VARIANTA #1	VARIANTA #2	VARIANTA #3	NU ŞTIU
Total pe ţară	64,2%	19,2%	5,2%	11,4%
Populaţia înstărită	79,9%	14,2%	2,4%	3,5%
Clasa de mijloc – partea superioară	71,4%	19,8%	3,7%	5,1%
Clasa de mijloc – partea inferioară	64,1%	20,5%	5,2%	10,2%
Populaţia săracă	58,4%	18,6%	7,6%	15,4%

Hadley Cantril şi Mildred Strunk, *Public Opinion, 1935-1946* (Princeton: Princeton University Press, 1951), p. 980.

[30] Sidney Verba, „Conclusion: Comparative Political Culture", în Pye şi Verba, *Political Culture*, p. 535.

[31] Joseph LaPalombara, „Italy: Fragmentation, Isolation, and Alienation", *ibid.*, pp. 290, 297.

„Trăsăturile specifice care domină imaginea pe care o are populaţia Amhara despre natura umană, în general, sînt agresivitatea şi nevrednicia omului... Ideea că omul este nedemn de încredere se încadrează şi ea în această concepţie a ostilităţii puternice, latente, caracteristice omului."[32]

Există cel puţin trei aspecte prin care încrederea reciprocă favorizează poliarhia şi contestarea publică, în timp ce neîncrederea categorică este propice hegemoniei. În primul rînd, poliarhia presupune o comunicare bilaterală sau reciprocă, şi aceasta întîmpină dificultăţi dacă oamenii nu au încredere unii în ceilalţi. Astfel, Almond şi Verba au constatat că americanii şi britanicii manifestă un grad mai mare de încredere decît germanii şi italienii. Probabil că regimurile autoritare din Germania şi Italia au destrămat încrederea mutuală; după cum s-a putut observa şi din comentariile mai sus citate ale lui La Palombara, e posibil ca la transformarea poliarhiei în hegemonie să fi contribuit şi un nivel relativ redus de încredere reciprocă. Cert este că Almond şi Verba au mai constatat că procentul celor care au declarat că nu au curaj să discute politică cu nimeni este mult mai mare în Germania (32%) şi Italia (34%) decît în Marea Britanie (12%) şi Statele Unite (18%).[33]

În al doilea rînd, pentru ca oamenii să se asocieze în mod liber, în scopul de a-şi atinge obiectivele, este, de asemenea, necesară o anumită încredere reciprocă. Organizaţiile bazate pe comandă, pe o conducere strict ierarhizată pot exista (dar nu sînt neapărat şi eficiente) în condiţiile unei neîncrederi reciproce; organizaţiile ce au la bază influenţa reciprocă se pot înfiinţa şi pot funcţiona mai greu atunci cînd nu există încredere. Levine arată că neîncrederea extremă pe care o manifestă etiopenii explică „lipsa organizaţiilor necesare articulării şi punerii în mişcare a intereselor în Etiopia."

[32] „Ethiopia", pp. 257, 258.

[33] *The Civic Culture*, tabelul III.8, p. 83. Răspunsuri privind încrederea şi neîncrederea găsiţi în tabelul IX.2, p. 213. Datele despre Mexic se explică mai greu, ca şi în cazul altor tabele. Mexicanii au declarat că nu au curaj să discute politică, în proporţie de 21% – doar puţin mai mult decît în S.U.A.

„Această lipsă", arată el, „nu este numai o consecință a caracterului autoritar al regimului, la care contribuie atitudinea tradițională a populației Amhara față de autoritate. Ea provine și din faptul că etiopienilor le vine foarte greu să întreprindă orice fel de acțiuni concertate, mai ales în sfera politică. Iată cum concepția acestei populații despre natura umană se dovedește, încă o dată, a fi de o importanță mai mult decît științifică. Neîncrederea reciprocă și lipsa de cooperare ce domină climatul politic al țării sînt strîns legate de un nivel foarte redus de considerație pentru capacitatea omului de a fi solidar și de a ajunge la consens... Ideea că atmosfera predominantă de neliniște și suspiciune se poate depăși prin încredere reciprocă... s-a lăsat mult așteptată și apare extrem de rar."[34]

Și, în sfîrșit, conflictele sînt mai puternice atunci cînd oamenii nu au încredere unul în celălalt. Fenomenul de contestare publică presupune destul de multă încredere în oponenți: rivali, dar nu dușmani implacabili. Referindu-se la Marea Britanie, Richard Rose arată că „în cultura politică există o atmosferă de încredere... Încrederea dintre colegi și oponenți este importantă la nivel de guvern, pentru că le oferă tuturor garanția că grupul care se află la conducere nu va profita de lipsa restricțiilor constituționale asupra puterilor guvernamentale. Dacă ar profita, ar însemna că violeze nu legea, ci încrederea acordată, iar liderii politici țin la reputația lor de oameni de încredere."[35]

Cooperarea

După cum s-a putut observa, încrederea depinde, cu siguranță, de capacitatea oamenilor de a se implica de bunăvoie și cu ușurință în

[34] „Ethiopia", pp. 227-88.

[35] *Politics in England*, p. 43. Tot Rose arăta: „cît de profundă este această încredere se vede și din faptul că s-a menținut timp de secole un sistem guvernamental stabil, fără a exista o constituție scrisă." „England, The Traditionally Modern Political Culture", în Pye și Verba, *Political Culture*, p. 96.

acţiuni de cooperare.[36] Convingerile legate de posibilitatea şi oportunitatea cooperării variază în mare măsură, ca şi încrederea, şi, după cum sugerează Levine în comentariile sale, avem motive întemeiate să credem că incapacitatea de a coopera reduce şansele poliarhiei.

Părţile implicate în acţiunile de cooperare sau în conflicte nu trebuie să fie neapărat indivizi; pot fi şi facţiuni, partide, clase sociale, regiuni etc. Deci ceea ce ne interesează pe noi sînt convingerile oamenilor despre posibilităţile de cooperare şi conflict pe care le prezintă protagoniştii de bază ai vieţii politice, fie că e vorba despre persoane, organizaţii etc. Avînd în vedere acest lucru, ar fi util să facem distincţia dintre cele trei moduri în care pot fi privite cooperarea şi conflictele iscate între actorii politici de bază. La una din extreme, relaţiile dintre aceştia pot fi considerate un joc strict concurenţial, a cărui regulă de bază este: ceea ce cîştigi tu, pierd eu, iar ceea ce pierd eu, cîştigi tu. De vreme ce prin cooperare nu avem nimic de cîştigat, ci numai de pierdut, credem că pentru un actor politic, cea mai bună strategie este concurenţa: nu încerca niciodată să cooperezi sau să recurgi la compromisuri, ci fă tot posibilul să cîştigi fiecare punct. Iată cum tind italienii să privească politica, în viziunea lui La Palombara:

> „Problema este că italianul de rînd are senzaţia că alegerile sînt nişte întreceri între grupuri esenţialmente antagonice – între «noi» şi «inamic». Se presupune de la început că cei ce cîştigă vor profita de situaţie, exploatîndu-i pe cei ce pierd. Pentru mulţi, alegerile reprezintă, în esenţă, o luptă pe viaţă şi pe moarte între nişte moduri de viaţă opuse şi ireconciliabile."[37]

[36] Fapt demonstrat de o serie de psihologi sociali. Astfel, un sondaj de opinie efectuat la un colegiu a relevat că persoanele care au mai multă încredere în oameni sînt mai înclinate să creadă că un conflict internaţional poate fi atenuat sau rezolvat prin cooperare şi înţelegere reciprocă; cei ce nu au încredere sînt de părere că treburile internaţionale se pot rezolva numai prin constrîngere, forţă şi putere. Morris Rosenberg, „Misanthropy and Attitudes Toward International Affairs", *Journal of Conflict Resolution* 1, nr. 4 (decembrie 1957):340.

[37] „Italy", pp. 290-91.

Probabil că în cazul activiştilor politici din cele două partide dominante, această convingere este şi mai puternică decît la cei mai puţin implicaţi în politică. Un studiu recent efectuat, cu privire la activiştii partidelor Comunist şi Democrat-Creştin, arată că majoritatea acestora privesc lumea în termeni maniheişti, ca pe un conflict între forţele dihotomice ale binelui şi răului – binele fiind, desigur, reprezentat de propriul lor partid, iar răul, de către celălalt.[38]

La cealaltă extremă, relaţiile dintre actori pot fi privite ca fiind strict de cooperare. Aici, regula de bază este următoarea: nu numai că între noi nu există nici un conflict, dar interesele noastre sînt identice sau se întrepătrund atît de bine, încît nu putem decît să cîştigăm sau să pierdem împreună. Deci cea mai indicată strategie este cooperarea deplină şi evitarea oricăror conflicte. Weiner arată că această perspectivă joacă un rol important în convingerile elitei indiene:

> „Din motive care trebuie să fie, probabil, adînc înrădăcinate în psihologia indienilor, liderii partidelor naţionale, intelectualii şi birocraţii din India consideră indezirabil orice conflict în societate. Pentru viaţa politică americană, concurenţa şi conflictul sînt noţiuni centrale, însă gîndirea indiană se bazează pe noţiunile de cooperare, armonie şi «sinteză», ca să folosim termenul lor preferat. Aceasta nu înseamnă că în India există mai multă

[38] Francesco Alberoni, Vittorio Capecchi, Agopik Manoukian, Franca Olivetti şi Antonio Tosi, *L'attivista di partito* (Bologna: Il Mulino, 1967), pp. 381-87. Cei 108 activişti ai partidelor Democrat-Creştin (DC) şi Comunist (PCI) au fost clasificaţi după propria „viziune asupra lumii".

	DC	PCI	Total
Absolut dihotomică	3	17	20
Predominant dihotomică	14	21	35
Concepe realitatea ca pe o luptă între părţi, dar are o sensibilitate mai articulată asupra alternativelor	28	14	42
Deloc dihotomică	9	2	11
Total	54	54	108

cooperare şi mai puţine conflicte decît în Statele Unite, ci pur şi simplu că, în general, americanii se adaptează mai uşor unor situaţii conflictuale, pe cînd elita indiană le consideră intolerabile.

... Scrierile istorice indiene tind să scoată în evidenţă mai mult ceea ce a avut unitar trecutul şi să minimalizeze conflictele şi luptele pentru putere. Intelectualii indieni privesc, în general, satul din perioada precolonialistă ca pe o unitate socială şi politică armonioasă. Iar scrierile istorice contemporane despre lupta pentru independenţă au tendinţa să păstreze în umbră marile disensiuni interne care au existat.

Majoritatea liderilor naţiunii cred că trebuie întreprinse toate eforturile pentru eliminarea conflictelor din regiunile rurale ale Indiei. Aceştia susţin că la sate nu se poate realiza nici un progres fără să existe armonie şi cooperare. La fel, conflictele trebuie reduse sau eliminate la toate nivelurile societăţii, căci ţara nu poate progresa decît dacă este unită."[39]

Dintr-un al treilea punct de vedere, relaţiile pot fi considerate de concurenţă şi cooperare. Conflictul, concurenţa şi cooperarea sînt luate drept aspecte firești ale relaţiilor sociale, care contribuie la menţinerea unei societăţi sănătoase, viguroase, ce progresează. Cooperarea oferă multe avantaje, însă, întrucît nu poţi fi de acord cu oricine, în privinţa oricărei chestiuni, anumite conflicte sînt inevitabile. Conflictul nu este neapărat nefast; el face adeseori parte dintr-un proces mai amplu, ai cărui protagonişti au, în cele din urmă, de cîştigat. Strategia cea mai importantă este căutarea soluţiilor reciproc avantajoase. Departe de a trăda un principiu, compromisul este, în esenţă, un lucru bun, iar spiritul concesiv este vital.

Credinţa în virtuţile şi posibilităţile relaţiilor de cooperare şi concurenţă este un element central al gîndirii liberale din Anglia. Pe aceasta s-a bazat concepţia revoluţionară a lui Adam Smith privind rezultatele

[39] Myron Weiner, „India: Two Political Cultures", în Pye şi Verba, *Political Culture*, pp. 235-36.

benefice ale concurenței și apologia avantajelor libertății de exprimare a părerilor opuse, pe care a făcut-o J.S. Mill.

Ce concluzie am putea trage cu privire la consecințele pe care le au aceste convingeri pentru hegemonie și poliarhie? Ar fi de mirare ca prima din cele trei perspective să nu îngreuneze serios cooperarea între diverșii actori ai vieții politice. Iar experimentele efectuate de către psihologii sociali au demonstrat că exact așa se întîmplă, de fapt.[40] Aceasta

[40] Unul din jocurile bine-cunoscute folosite în aceste experimente este „Dilema prizonierului". Participă doi jucători, care pot ajunge la patru situații: (1) cea mai bună alternativă pentru A, care e și cea mai proastă pentru B; (2) cea mai bună alternativă pentru B, care e și cea mai proastă pentru A; (3) cea mai proastă alternativă pentru ambii; (4) o alternativă satisfacătoare, care este pentru ambii mai bună decît cea mai proastă soluție, dar ceva mai puțin mulțumitoare decît cea mai bună alternativă. Iată un exemplu:

		B alege alternativa	
		x	*y*
		(4)	(1)
	p	A cîștigă 9 $	A cîștigă 10 $
A alege		B cîștigă 9 $	B pierde 10 $
alternativa		(2)	(3)
	q	A pierde 10 $	A pierde 9 $
		B cîștigă 10 $	B pierde 9 $

Jucătorii nu au voie să comunice. E limpede că, dacă A are încredere în B și încearcă să coopereze alegînd *p*, B l-ar putea trăda, alegînd *y*, ca în (1). La fel și B, dacă se bazează pe A și alege *x*, ar putea fi trădat de A, ca în (2). Deci dacă nici unul nu are încredere în celălalt și refuză să coopereze, ambii sfîrșesc prin a pierde, ca în (3). Ei pot evita, ambii, pierderea și pot cîștiga, ca în (4), numai dacă au încredere unul în celălalt și dacă încearcă să coopereze. În urma unui experiment cu un astfel de joc, Morton Deutsch a constatat că jucătorii cărora li se spusese să joace ținînd cont că nu numai cîștigul lor este important, ci și cel al adversarului și care fuseseră informați că și adversarul a primit aceeași instrucțiune, și-au asumat mai ușor riscul de a avea încredere în oponent și de a coopera cu el pentru a ajunge la situația (4), chiar dacă nu au putut comunica și nici nu știau nimic despre adversar. Cei cărora li s-a spus să se descurce cît mai bine în propriul interes și să-și depășească adversarul au obținut cele mai proaste rezultate, situația (3). Morton Deutsch, „Trust and Suspicion", *Journal of Conflict Resolution* 2, nr. 4 (decembrie 1958):265. Într-un experiment efectuat ulterior de Scodel et al., din cele 22 de perechi de jucători care au fost îndemnați să cîștige cît mai mult posibil într-o serie de 50 de teste, doar două perechi au colaborat, și colaborarea nu s-a aprofundat pe măsura derulării jocului. Faptul că mulți jucători au privit jocul prin prisma concurenței i-a împiedicat să-i dea adversarului ocazia de a-i bate, prin instituirea vreunei relații de

este, bineînţeles, şi concluzia analiştilor politici italieni. La Palombara, de pildă, conchide:

> „la nivelul participării organizaţionale, una dintre consecinţe este polarizarea extremă a sentimentelor, care se reflectă, parţial, şi în proliferarea partidelor politice... Fragmentarea ce apare din acest antagonism şi această suspiciune reciprocă este foarte plastic ilustrată prin asociaţiile secundare ale Italiei. De exemplu, în domeniul muncii, [organizaţiile muncitoreşti]... reproduc şi intensifică, în sfera muncii organizate, sentimentele intense ce caracterizează relaţiile dintre partidele politice... [fie că] este vorba despre organizaţii agricole, asociaţii profesionale, cluburi sportive, grupări ale tineretului, federaţii ale femeilor, mişcări studenţeşti – practic, toată gama asociaţiilor voluntare – avem toate şansele să constatăm că sînt fragmentate măcar în facţiuni comuniste, socialiste, catolice şi fasciste."[41]

Dacă perspectiva strict concurenţială dăunează nivelului de cooperare şi încredere necesar poliarhiei, atunci nici opinia opusă, conform căreia toate relaţiile sînt sau ar trebui să fie numai de cooperare, nu este ferită de dificultăţile pe care le presupune o poliarhie, căci ea subminează legitimitatea anumitor instituţii cheie din societate, mai ales a partidelor politice. Partidele politice sînt, inevitabil, antrenate într-o dispută, iar aceasta se poate amplifica pînă la exacerbare. Dar dacă disputa politică este un rău, atunci fireşte că şi partidele politice constituie şi ele tot un rău. De fapt, aceasta este ideologia publică din multe ţări guvernate de regimuri hegemonice; în ţările comuniste, anumite aspecte ale filosofiei marxiste au constituit o bază logică şi convingătoare, pe care Lenin şi succesorii săi aveau să-şi întemeieze o justificare teoretică şi practică

cooperare. Alvin Scodel et al., „Some Descriptive Aspects of Two-Person, Non-Zero-Sum Games", *Journal of Conflict Resolution* 3, nr. 2 (iunie 1959):114.

[41] „Italy", pp. 291-93.

pentru reprimarea tuturor partidelor, cu excepţia unuia singur, a celui aflat la conducere.[42]

Credinţa oarbă în virtuţile cooperării şi în caracterul nefast al conflictului are toate şansele să submineze legitimitatea partidelor politice, chiar şi în cazul celor ce cred cu tărie în democraţie. Date fiind convingerile indienilor despre cooperare şi conflict, nu este de mirare că o serie de intelectuali din India, mai ales cei de sorginte gandhiană, susţin conceptul de democraţie fără partide. Cel mai de seamă apărător al acestei concepţii este Jayaprakash Narayan, „un vajnic exponent a ceea ce numeşte el societate «comunitară», o societate din care politica de partid trebuie eliminată, iar alegerile populare trebuie înlocuite cu un sistem de alegeri indirecte, începînd de la consiliile comunale pînă la parlamentul naţional."

> „În ultimii ani [scria Myron Weiner în 1965], Jayaprakash şi mulţi dintre adepţii săi şi-au făcut publice criticile la adresa democraţiei parlamentare în multe părţi ale Indiei. Democraţia parlamentară, spunea el, cu sistemul ei de partide politice, a amplificat conflictele la toate nivelurile societăţii indiene, a scindat satele Indiei, a agravat tensiunile comunale şi de castă, încurajîndu-i pe oameni să caute putere de dragul puterii. El crede cu fervoare că puterea conducerii locale poate creşte (situaţie pentru care militează cu tărie) fără a se amplifica şi conflictele la nivel local, numai dacă partidele politice se abţin de bunăvoie să se implice în viaţa satului...
>
> Pînă şi cei care resping soluţia lui Jayaprakash, considerînd-o utopică, sînt dispuşi să-i accepte critica la adresa sistemului parlamentar şi teoria lui fundamentală, conform căreia armonia este o condiţie esenţială a dezvoltării economice... Unii intelectuali şi lideri naţionali susţin cîteva aspecte ale acestei opinii. Unul dintre ele este acela că sistemul actual de guvernare a partidelor ar trebui înlocuit cu un guvern «naţio-

[42] Cf. Robert A. Dahl, „Marxism and Free Parties", *Journal of Politics*, 10, nr. 4 (noiembrie 1948):787-813.

nal», alcătuit din toate partidele politice ale Indiei. La faptul că... astfel, conflictul politic din afara guvernului ar ajunge în interiorul guvernului, se poate argumenta că în cadrul unui guvern «național», toate partidele politice trebuie să renunțe la propriile ambiții politice pentru a veni în întîmpinarea obiectivului comun al unității și dezvoltării naționale."[43]

Evident că astfel de opinii nu ar putea fi considerate antidemocratice, dar la fel de evident este că ele sînt ostile poliarhiei. Ipotetic vorbind, dacă acest gen de concepții ar fi transpuse în practică, ar putea crea un sistem mai democratic decît poliarhia (deși cred că e foarte improbabil); dar, deocamdată, ele subminează legitimitatea poliarhiei.

Firește, unii indieni ar putea împărtăși ambele vederi: ar putea considera politica strict concurențială, dată fiind situația de față, dorindu-și, totodată, cu ardoare, ca politica să implice numai relații de cooperare. Că și italienii văd cam la fel lucrurile o demonstrează faptul că din 54 de activiști ai Partidului Creștin Democrat, 30 văd societatea ca pe un cumul de forțe care ar trebui să conlucreze armonios.[44] O trăsătură interesantă a leninismului este tocmai modul în care îmbină ambele concepții: în societățile burgheze, politica, în cel mai elementar aspect al său, este un joc strict concurențial, de sumă zero, dintre burghezie și proletariat, dar din momentul în care clasele sociale sînt eliminate prin revoluția proletariatului, politica trebuie să devină neapărat una de cooperare. Deci nu e de mirare că activiștii italieni din PCI, în marea lor majoritate, percep realitatea socială ca pe o ciocnire între „grupuri și interese antagonice, o luptă de clasă între burghezie și proletariat, o opoziție între capital și muncă."[45] Ar fi chiar și mai surprinzător dacă mulți dintre ei, mai ales militanții mai bătrîni și mai pronunțat ortodocși, nu ar fi convinși, ca și Lenin, că o revoluție victorioasă a proletariatului ar instaura o societate dominată de relații armonioase de cooperare, în care concurența partidelor ar fi inutilă.

[43] „India", pp. 236-37.
[44] Alberoni et al., *L'attivista di partito*, p. 356.
[45] *Ibid.*, p. 347.

Încrederea oarbă într-o concurenţă acerbă sau într-o cooperare deplină creează, se pare, un mediu care nu este propice poliarhiei, însă convingerile despre cooperare şi conflict, compatibile cu un regim poliarhic, sînt foarte variate. Poliarhia şi contestarea publică au nevoie şi de cooperare şi de conflict, în instituţii extrem de vizibile, precum alegerile, partidele şi parlamentele. Deci ar fi de aşteptat ca poliarhia să aibă mai multe şanse acolo unde predomină credinţa în posibilitatea şi oportunitatea îmbinării conflictului cu relaţiile de cooperare şi mai ales acolo unde conflictul politic este privit ca făcînd parte dintr-o ordine superioară a cooperării, care-l şi limitează, totodată.

Nu ştiu să existe nici o statistică internaţională care să vizeze exact această chestiune, însă datele izolate despre atitudinea oamenilor faţă de compromis, pe care le avem, sînt relevante. În sensul general al cuvîntului, compromisul este o consecinţă firească şi benefică a conflictelor temperate prin cooperare. Deşi nu avem informaţii suficiente, se pare că există diferenţe semnificative între ţări în ceea ce priveşte concepţiile despre compromis. Desigur, în ţările cu o tradiţie îndelungată şi fermă a poliarhiei şi contestării publice, compromisul este onorabil şi în teorie şi în practică. De exemplu, „compromisul este dintotdeauna considerat o tehnică tradiţională în politica suedeză şi cuvîntul «compromis» este, evident, agreat de alegătorii suedezi."[46] Sau să ne gîndim la Olanda:

> „Politica olandeză este una de acomodare. Acesta este secretul succesului ei. Termenul de acomodare este folosit aici în sensul soluţionării divergenţelor şi conflictelor, acolo unde există doar un consens minim."[47]

---

[46] Nils Stjernquist, „Sweden: Stability or Deadlock?", în Robert A. Dahl, ed., *Political Oppositions in Western Democracies*, p. 139. Merită să menţionăm că binecunoscuta carte despre Suedia a lui Dankwart A. Rustow este intitulată *Sweden: The Politics of Compromise* (Princeton: Princeton University Press, 1955). Rustow comentează: „În Suedia, poate mai mult decît în oricare altă parte, tehnica compromisului a constituit un ingredient esenţial al artei de a propune condiţiile în care oamenii să poată conviețui. Mulţi dintre cei mai de seamă politicieni... au fost adevăraţi maeştri ai acestei tehnici." (pp. 230-31).

[47] Lijphart, *The Politics of Accomodation*, pp. 103, 124, 125.

Olandezii, şi în special liderii lor, consideră că „diferenţele ideologice sînt realităţi fundamentale, care nu pot şi nici nu trebuie să fie schimbate." Aceasta presupune obligaţia liderilor de a căuta (şi a celorlalţi de a accepta) acele compromisuri care pot fi acceptate de către toate categoriile.[48]

Faptul că, în multe poliarhii, predomină credinţa în virtuţile şi posibilităţile compromisului pare evident. Această convingere a stat la baza politicii americane. Nici sistemul elveţian nu se poate dispensa de ea. Şi în Marea Britanie, ale cărei partide aplică strategii strict concurenţiale în alegeri şi la formarea cabinetului, cooperarea este, de asemenea, facilitată de un anumit spirit concesiv.[49]

Ar fi interesant să dispunem de mai multe date despre ţările care dezaprobă sau desconsideră compromisul. De exemplu, termenul spaniol *compromiso* are o multitudine de sensuri care diferă simţitor de cele ale cuvîntului englezesc şi se spune că înţelesul cel mai apropiat de cel englezesc are o conotaţie oarecum peiorativă (ca în „a fi compromis"). Şi dacă aceste diferenţe de limbaj pot reflecta deosebiri ideologice – ceea ce pare a fi adevărat – atunci partidele şi politicienii din Suedia pot fi respectaţi pentru compromisurile lor, pe cînd cei din Spania şi America Latină nu vor avea parte decît de dispreţ. Cooperarea este mai dificilă şi conflictele au mai puţine şanse să-şi găsească rezolvarea acolo unde compromisul este desconsiderat. Şi atunci cînd conflictul devine de nesuportat, hegemonia poate fi considerată cea mai bună cale de a impune cooperarea.

Explicitarea convingerilor: o paradigmă amăgitoare

După cum am avertizat cititorul, convingerile pe care le-am descris nu sînt altceva decît nişte ilustrări. Nu am pomenit nimic despre con-

[48] *Ibid.*, p. 124.

[49] „Practica rezolvării paşnice a disensiunilor politice este atît de veche, încît a ajuns să se regăsească în normele culturale fundamentale privind compromisul, auto-limitarea şi primatul datoriei faţă de ţară în raport cu cea faţă de partid." Rose, *Politics in England*, p. 157.

secinţele pe care le-ar putea avea un ansamblu coerent de convingeri, care să reunească toate concepţiile prezentate într-o orientare, o teorie sau o ideologie mai complexă şi unitară. Dacă datele pe care le avem la dispoziţie sînt insuficiente pentru a demonstra ipotezele cu privire la variaţiile convingerilor izolate, de tipul celor pe care le-am prezentat, şi consecinţele pe care le au acestea pentru diversele regimuri, încercarea de a stabili corelaţii între sistemele conceptuale sau ideologii şi diferitele regimuri ar fi şi mai hazardată.

S-ar putea obiecta că este zadarnic să încerci să izolezi convingerile ca un factor care să explice deosebirile dintre regimuri, de vreme ce convingerile trebuie luate ca nişte simple variabile. La urma urmei, dacă putem explica modul în care apar convingerile, iar acestea ne ajută să ne explicăm apariţia regimurilor, putem pune variaţiile de regim pe seama unor factori mai „de bază" decît convingerile. Chestiunea poate fi clarificată prin paradigma pe care v-am propus-o.

Dacă este adevărat că:

A. Factorii care determină convingerile → Convingeri politice → Acţiuni politice — P → Regimuri

atunci este logic să afirmăm că:

B. Factorii care determină convingerile ——— P ———→ Regimuri

Paradigma simplificată B este, într-adevăr, înşelătoare. În primul rînd, se presupune că ştim mult mai mult decît în realitate. De fapt, cu datele teoretice şi practice existente, nu putem demonstra validitatea şi nici măcar plauzibilitatea paradigmei B. Aşadar, aceasta reprezintă un fel de comprimare care nu este confirmată de o bază ştiinţifică.

Fără îndoială că cel mai uşor ar fi să punem convingerile pe seama intereselor proprii. Problema pe care o ridică această explicaţie simplistă este nu atît faptul că este greşită, ci că e aproape lipsită de sens. E foarte probabil să fie rare convingerile complet altruiste, căci cu greu ne-am putea imagina că cineva şi-ar putea însuşi nişte concepţii contrare propri-

ilor „interese" din toate punctele de vedere, fie conştient sau inconştient. Dar tocmai aceasta este problema: cînd spui „interes propriu", de fapt, nu spui prea multe, în ciuda impresiei de exactitate.[50] Ceea ce numim „sine" variază de la un om la altul, de la o situaţie sau de la un rol la altul şi de la o cultură sau subcultură la alta. În cultura „familismului amoral" din sudul Italiei, pe care o prezintă Banfield, „sinele" este familia, în relaţiile din afara familiei, iar ţăranii se poartă ca şi cum ar urma această regulă:

> Acţionează în aşa fel încît să maximizezi avantajul pe termen scurt al familiei, organizată în jurul nucleului; presupune că toţi ceilalţi vor face la fel.

Ţăranii se comportă şi în funcţie de anumite implicaţii ale acestei reguli:

> 1. *Într-o societate de familişti amorali, nimeni nu va promova interesele grupului sau ale comunităţii decît dacă o face în propriul avantaj...*
>
> 2. ... *Numai oficialităţile se ocupă de treburile publice, căci numai ele sînt plătite s-o facă. Dacă un cetăţean particular se interesează în mod serios de o problemă publică, acest lucru este considerat anormal şi chiar nelalocul lui.*[51]

„Familismul amoral" nu este, însă, general valabil. De exemplu, în chibuţul israelian studiat de Spiro, identificarea unui familist cu familia sa este atenuată prin identificarea cu chibuţul ca întreg, iar pentru un *sabra* care a crescut în chibuţ, cu grupul de şaisprezece copii din care a făcut parte de la grădiniţă pînă la terminarea liceului, grup numit *kevutza*. Forţa acestor legături emoţionale reiese şi din faptul că, pentru sabra, tabu-ul incestului se aplică pentru kevutza şi chiar pentru întregul chibuţ şi există o

[50] Sinele include toate persoanele şi lucrurile de valoare care au importanţă în viaţa unui om, aşa încît termenul *egoist* îşi pierde sensul original, iar afirmaţia că omul este egoist devine o propoziţie circulară: pe oameni îi interesează lucrurile care îi interesează." Gardner Murphy, „Social Motivation", în G. Lindzey, ed., *Handbook of Social Psychology* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1954), 2:625.

[51] Edward C. Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society* (Glencoe: The Free Press, 1958), pp. 85-87. Italice în original.

multitudine de dovezi în sprijinul ideii că sabra au un simţ al responsabilităţii foarte dezvoltat, cînd este vorba despre chibuţ şi membrii săi.[52]

Dacă conceptul de „sine" este oarecum elastic, „interesul propriu, ceea ce trebuie să faci ca să-ţi serveşti sinele" este şi mai flexibil. În primul rînd, concepţiile despre interes depind de cele cognitive, iar acestea sînt modelate de mai mulţi factori: de exemplu, o persoană cu apendicită ar putea, din cauza influenţelor culturale, să-şi frece burta cu grăsime de oaie sau să cheme un doctor. În consecinţă, concepţiile despre propriul interes sau interesul de grup variază foarte mult. De aceea nu ne este de prea mare ajutor să considerăm convingerile ca expresii ale interesului propriu, căci ceea ce este privit ca interes propriu depinde de propriile convingeri.[53]

Cea mai răspîndită explicaţie legată de interesul propriu este aceea conform căreia convingerile sînt o reflecţie a poziţiei individului în contextul social şi economic. Aceste condiţii sînt relevate de nenumărate studii, fie sistematice sau izolate, însă ele arată faptul că şi legătura dintre concepţiile individului şi caracteristicile lui socioeconomice este întotdeauna foarte slabă. Important nu e faptul că există o relaţie, ci cît de slabă şi nesigură se dovedeşte a fi această relaţie.[54]

Am fi tentaţi să credem că dacă „interesul propriu" şi poziţia socioeconomică constituie, din punct de vedere psihologic, o explicaţie

---

[52] „Niciodată nu s-a întîmplat ca un sabra [din chibuţul studiat de Spiro] să se căsătorească cu o altă sabra sau, din cîte ştim noi, să aibă relaţii sexuale cu ea... Nu există nici un caz în care doi sabra din acelaşi kevutza să fi avut vreun contact sexual. Motivul oferit de sabra pentru a-şi justifica exogamia este interesant: ei se consideră rude." Melford E. Spiro, *Children of the Kibbutz* (New York: Schocken Books, 1965), p. 347. Vezi şi lucrarea sa *Kibbutz, Venture in Utopia* (New York: Schocken Books, 1963), p. 219. Cu toate că Spiro are o atitudine critică faţă de multe aspecte ale chibuţului şi faţă de discrepanţa dintre ideal şi realitate, el nu pune la îndoială tăria fidelităţii unui sabra faţă de kevutza şi chibuţ. Vezi, de exemplu, *Children of the Kibbutz*, p. 365.

[53] Cf. părerii lui Clifford Geertz despre „teoria interesului" ca factor determinant al ideologiei: „Principalele defecte ale teoriei interesului sînt acelea că are o psihologie prea anemică şi o sociologie prea stufoasă." „Ideology as a Cultural System", în Apter, ed., *Ideology and Discontent*, p. 53.

[54] Vezi, de exemplu, Donald D. Searing, „The Comparative Study of Elite Socialization", *Comparative Political Studies* 1 (ianuarie 1969): 471-500, mai ales 488-89.

prea naivă, ar fi de ajuns una mai sofisticată. Oare convingerile unui activist politic pot fi reflecţia structurii personalităţii sale? Unul dintre cei mai importanţi cercetători ai relaţiei dintre politică şi personalitate ne avertizează cu privire la simplificările de acest gen, arătînd că:

> Structuri de personalitate ≠ convingeri politice ≠ activitate politică individuală ≠ structuri şi procese politice agregate

unde semnul ≠ înseamnă „nu duce neapărat la". El continuă cu următoarele consideraţii:

> „Nu vreau să sugerez că lipseşte o legătură empirică de natură să coreleze toate aceste verigi... Ceea ce trebuie subliniat este mai curînd faptul că legăturile sînt empirice... şi că relaţiile nu sînt neapărat puternice şi nici pozitive, mai ales cele care se referă la mai multe legături."

Punctul slab al primei corelaţii este acela că

> „După cum s-a arătat adeseori, indivizi cu personalităţi asemănătoare pot împărtăşi convingeri politice diferite, iar cei care au convingeri asemănătoare pot avea personalităţi diferite. Elementele psihice ale personalităţii şi convingerilor pot varia în mod independent."[55]

Cultura politică – o explicaţie

Dacă spiritul reducţionist i-a făcut, pentru un timp, pe cercetătorii sociali să minimalizeze efectele convingerilor asupra naturii şi modului de funcţionare a diferitelor tipuri de regimuri, atenţia acordată, în ultima vreme, importanţei culturii politice a adus din nou în prim plan rolul convingerilor politice.

Cultura politică a fost definită ca „sistemul de credinţe empirice, simboluri expresive şi valori care defineşte situaţia în care se desfăşoară

[55] Fred I. Greenstein, *Personality and Politics* (Chicago: Markham, 1969), pp. 124-26.

activitatea politică. Acesta dă orientarea subiectivă a politicii."[56] Faptul că deosebirile dintre culturile politice din diferite ţări ne ajută să explicăm diferenţele dintre sistemele lor politice este deja general recunoscut.

Relaţia dintre cultura politică şi convingeri, în sensul folosit aici de mine, este neclară. Sigur că multe dintre convingerile activiştilor politici pot fi privite ca făcînd parte sau fiind produsul culturii politice a unei ţări. Dar accentul pe care l-am pus în acest capitol pe convingerile activiştilor politici se deosebeşte, în cel puţin două privinţe, de atenţia acordată în ultima vreme culturii politice. În primul rînd, studiile de cultură politică tind să se axeze numai pe acele concepţii stabile şi durabile, care apar prin procesul de socializare, în cadrul unui sistem de convingeri dat; tocmai de aceea, în cercetările întreprinse asupra culturii politice, factorii ce induc schimbarea convingerilor pot fi foarte uşor neglijaţi. Întrucît convingerile care, la un moment dat, par străine, ezoterice sau neortodoxe pot ajunge mai tîrziu să facă parte din cultura politică, procesele ce duc la schimbarea convingerilor sînt la fel de importante ca şi cele care asigură stabilitatea lor, ca de pildă socializarea. În al doilea rînd, deşi cei ce studiază cultura politică atrag atenţia asupra deosebirilor dintre cultura politică a elitei şi cea a maselor, ei s-au axat mai mult pe aspectele cele mai răspîndite şi mai difuze ale culturii politice a unei ţări; pînă acum, au acordat mult mai puţină atenţie convingerilor activiştilor şi elitei politice. În consecinţă, ştim foarte puţin despre deosebirile dintre cunoştinţele şi concepţiile activiştilor din diferite ţări.

Totuşi, profitînd de ideile şi dovezile furnizate graţie interesului, recent regăsit, faţă de cultura politică, ar fi posibilă o mai bună înţelegere a unora dintre cauzele posibile ale stabilităţii şi schimbărilor în convingerile activiştilor politici.

Însuşirea convingerilor politice

Teoretic, educaţia morală şi religioasă se bazează – în mod real, cred – pe cîteva premise cu privire la intelect:

[56] Sidney Verba, în Pye şi Verba, *Political Culture*, p. 513.

> Majoritatea oamenilor își formează concepțiile într-o perioadă în care sînt mai receptivi. De regulă, omul este foarte receptiv numai în primii douăzeci de ani de viață. La sfîrșitul acestei perioade, concepțiile sale sînt deja fixate sau cristalizate. După aceea, ele rămîn, de regulă, stabile.

Acordînd o atenție atît de mare socializării omului de la o vîrstă fragedă, acei experți ai științelor sociale preocupați de cultura politică păşesc, de fapt, pe urmele cercetărilor lui Aristotel asupra eticii şi ale Bisericilor, în ceea ce privește religia.[57]

Desigur, ar fi o greşeală să presupunem că toate convingerile politice sînt pe deplin formate şi cristalizate după ce s-a încheiat prima perioadă de socializare şi că ele nu se mai pot schimba. Dimpotrivă, pot interveni mai tîrziu modificări treptate sau, în cazuri mai rare, schimbări bruşte. Se pare că de obicei, schimbările apărute mai tîrziu sînt treptate, ca în cazul transformării clasice a radicalului din tinerețe în conservatorul de vîrstă mijlocie. O astfel de modificare gradată nu presupune neapărat genul de criză asociată cu „o pierdere a credinței". Din contra, am putea spune că golul creat prin renunțarea la vechile concepții este umplut de altele noi. Cînd o persoană matură își schimbă, însă, brusc convingerile, între renunțarea la cele vechi şi adoptarea celor noi există, de regulă, un interval în aceasta are senzația dureroasă că şi-a pierdut credința. Deci, se pare că dezicerea de anumite concepții presupune o suferință prea neplăcută pentru a fi îndurată. Tocmai de aceea, această perioadă va coincide, probabil, cu una de maximă receptivitate – mergînd pînă la căutarea susținută a unor noi convingeri care să le înlocuiască pe cele vechi. Caracterul imperativ al acestei căutări face ca perioada de receptivitate să fie scurtă. De obicei, în scurt timp se adoptă noi convingeri, care pot fi susținute cu şi mai multă fermitate, tocmai din cauza perspectivei de a le pierde.

---

[57] „Virtuțile nu le dobîndim nici prin natură şi nici în pofida naturii; natura ne înzestrează cu capacitatea de a ni le însuşi şi de a ni le cultiva prin exerciții... Aşadar, dacă ne-am deprins cu una sau cu alta încă din copilărie, nu-i un lucru lipsit de importanță, ba aş spune chiar că e cel mai important." Aristotel, *Etica* (London: Dent, 1911), pp. 26-27.

Şi o persoană tînără se poate dezice brusc de convingerile pe care le are, însă, de regulă, perioada receptivă din tinereţe pare a fi un proces treptat sau intermitent de dobîndire, testare practică, reînvăţare şi cristalizare, care se desfăşoară pe măsură ce tînărul se familiarizează cu acele concepţii ce predomină în majoritatea instituţiilor de socializare din societate sau subcultură – familie, şcoală, biserică, locul de muncă, grupul de prieteni. „Copiii britanici învaţă, mai întîi, la o vîrstă foarte fragedă, s-o considere pe regină adevăratul conducător al Marii Britanii... Pentru copiii mici, primul ministru nu este decît un ajutor al reginei... Acest mod de a privi relaţia dintre regină şi prim-ministru se schimbă odată cu vîrsta, dar aceasta se întîmplă mult mai rapid în cazul copiilor din clasa de mijloc decît al celor din clasa muncitoare." Englezul adult de condiţie medie şi-a însuşit, deci, convingerea cognitivă că regina domneşte, dar nu conduce, precum şi pe cea normativă că, după cum se exprima un copil de doisprezece ani, „primul ministru este o persoană care guvernează, într-un fel, ţara – aşa trebuie să se întîmple – şi care are oameni în subordine"; şi se prea poate să fi adoptat chiar o atitudine de simpatie sau afecţiune faţă de monarhie şi de neutralitate faţă de primul ministru.[58]

Aşadar, ar fi util să distingem două perioade distincte de receptivitate relativ mare faţă de însuşirea unor convingeri: perioada firească de socializare din tinereţe şi situaţia mai deosebită în care individul renunţă la o convingere deja adoptată şi are senzaţia unei pierderi. Care sînt factorii ce influenţează substanţa convingerilor politice însuşite de individ în aceste perioade de receptivitate?

Expunerea

Unul dintre factorii determinanţi este, evident, măsura în care individul este expus la o anumită concepţie politică, ceea ce depinde de mai multe lucruri. Şansele de a veni în contact cu o anumită idee depind, desigur, de prezenţa sau de absenţa acesteia din mediul în care trăieşte

[58] Fred I. Greenstein, V.M. Herman, Robert Stradling şi Elia Zurick, „Queen and Prime Minister – The Child's Eye View", *New Society* 14 (23 octombrie 1969):365-68.

acea persoană. Condiţiile necesare sînt, fireşte, ca ideea să fi fost formulată şi difuzată în mediul respectiv. Pînă acum, totul se înţelege de la sine.

Ideile odată formulate şi difuzate, individul are la îndemînă modele. De exemplu, scheme de reprezentare existau cu mult înainte de secolul al XVIII-lea, dar nu şi modelul guvernămîntului reprezentativ. Acesta a trebuit să fie construit, inventat, dacă vreţi. După ce a fost formulat, în secolul al XVIII-lea, mulţi observatori politici – Jefferson şi Madison în America, James Mill în Anglia – au văzut în el o descoperire extraodinară, de natură să rezolve o problemă nerezolvabilă: aceea a instituirii democraţiei într-un stat mare. Ca să luăm un alt exemplu, după cum observa Palmer, ideea unei convenţii constituţionale era cu totul nouă pînă în momentul în care, sub imboldul Revoluţiei Americane, s-a solicitat convocarea unor convenţii pentru formularea sau reformularea constituţiilor diferitelor state şi, desigur, pînă la Convenţia constituţională din 1787, de la Philadelphia.

> „Ceea ce i-a impresionat cel mai mult pe francezi a fost chiar actul formulării constituţiei, constituirea sau reconstituirea guvernului pe baza principiului că poporul este o putere constituantă. Ceea ce au învăţat din exemplul Americii a fost posibilitatea de a avea o adunare sau o convenţie constituantă. Chiar şi cuvîntul „convenţie", cu acest sens... a ajuns în limba franceză prin traducerea constituţiilor statelor americane. Repudierea şi dizolvarea guvernelor de către cei guvernaţi, întoarcerea la „natură" şi constituirea, după un plan deliberat, a unor noi guverne, crearea şi delimitarea unor noi organisme şi numirea de noi autorităţi învestite prin împuternicire scrisă, toate acestea constituiau, cel puţin în sens juridic, esenţa însăşi a revoluţiei, pu-

nerea în practică a contractului social şi afirmarea suveranităţii poporului."[59]

Măsura în care individul are şanse să fie mai expus la o anumită concepţie în tinereţe, perioada firească de maximă receptivitate, depinde de influenţa pe care o au cei ce transmit această concepţie asupra procesului de socializare, mai ales în familie, biserică, şcoală şi facultate.[60] Un exemplu ilustrativ este influenţa extraordinară pe care au avut-o şcolile, colegiile şi universităţile engleze sau de factură englezească asupra perspectivelor politice ale multor intelectuali, eruditi, jurnalişti, profesori, administratori şi lideri politici indieni, care au contribuit la afirmarea şi recunoaşterea ideilor şi instituţiilor democratice liberale înainte şi după cîştigarea indepedenţei.[61] Impactul universităţilor engleze a fost amplificat prin influenţa lor indirectă asupra universităţilor indiene. Date fiind trăsăturile specifice şi influenţa reală ale Indiei, nu prea se întrevedea perspectiva occidentalizării sau anglicizării Indiei. Dacă ne este imposibil să stabilim cu precizie care a fost impactul educaţiei englezeşti asupra evoluţiei politice a Indiei, nu am exagera deloc dacă am afirma că şansele instaurării poliarhiei în această ţară ar fi fost cu mult mai mici dacă intelectualii şi liderii indieni ar fi venit în contact, în facultate, cu idei antidemocratice sau neliberale.

Prestigiul

După cum se vede din acest exemplu, convingerile pe care le adoptă individul în perioadele în care manifestă mai multă receptivitate, în tinereţe sau mai tîrziu, nu depind numai de gradul de expunere, ci şi de

---

[59] R.R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800, The Challenge* (Princeton: Princeton University Press, 1959), p. 267.

[60] „*Persoana* care transmite cunoştinţele în procesul de educaţie este la fel de importantă pentru socializare ca şi *ceea ce* transmite. Sondajul Bonilla-Silvert privind cadrele didactice de şcoală primară şi medie din Chile relevă că profesorii cu mobilitate în sens descendent sînt mai numeroşi decît cei mai mobili în sens ascendent şi că sînt mai înclinaţi către valorile *tradiţionale*." Alfred Stepan, „Political Development Theory: The Latin American Experience", *Journal of International Affairs* 20, nr. 2 (1966):232.

[61] Weiner, „India", pp. 239-40.

prestigiul ideilor şi al concepţiilor cu care vine în contact. Se pare că prestigiul unei anumite concepţii politice deprinde, printre altele, de prestigiul adepţilor şi al opozanţilor şi de succesele şi eşecurile persoanelor, organizaţiilor şi instituţiilor care simbolizează acea concepţie. Ca şi Benjamin Franklin în Paris, cel ce aduce o concepţie într-un alt spaţiu (în acest caz, credinţa în virtuţile şi posibilităţile guvernămîntului reprezentativ şi ale egalităţii politice) poate cîştiga stimă, ca reprezentant al unei noi idei, mărind, totodată, gradul de consideraţie faţă de acea idee, prin chiar propriul său prestigiu – în cazul lui Franklin, acela de savant, de geniu al ştiinţelor naturii, de om de spirit, aflat de partea a tot ceea ce este măreţ, celebru şi la modă. În ultima vreme, Gandhi a fost stimat pentru multe alte lucruri în afară de pledoariile lui pentru lupta nonviolentă, însă prestigiul acestei concepţii a avut, fără îndoială, de cîştigat din faptul că a fost asociată cu aproape–sfîntul Gandhi. La fel şi în cazul urmaşului lui martirizat, Martin Luther King.

În ceea ce priveşte creşterea sau scăderea prestigiului unei concepţii, intelectualii şi erudiţii au, din nou, un rol strategic; omul de ştiinţă, intelectualul, eruditul sau alţi specialişti le oferă adeseori o certificare celor ce nu cercetează ei înşişi validitatea unei concepţii. Şi bineînţeles că tocmai prestigiul scriitorilor şi al erudiţilor din cadrul sistemului de învăţămînt al unei ţări este cel care îi face să aibă o influenţă destul de mare asupra socializării politice. De exemplu, în Statele Unite, atît criticii de stînga, cît şi cei de dreapta ai „*establishment*-ului liberal" susţin că programa şcolară, începînd de la grădiniţă, pînă la facultate este mult mai „liberală" decît este ţara, în general. Şi acuzaţia este, foarte probabil, îndreptăţită, căci intelectualii şi erudiţii americani nu numai că sînt mai „liberali" decît restul populaţiei, dar au mai multă influenţă asupra programului şi practicilor instituţiilor de învăţămînt, deşi mult mai puţină decît şi-ar dori cei mai mulţi dintre ei.

Prestigiul relativ al unei idei depinde şi de realizările care i se atribuie. Acestea se referă la oameni, instituţii sau organizaţii. Deşi nu există informaţii sistematice cu privire la prestigiul sistemelor de concepţii, cîteva impresii bine fondate sînt de ajuns de ilustrative. Iată ce serie

Palmer despre impactul pe care l-a avut Revoluţia Americană asupra europenilor:

> „În Europa, ca şi în America, au fost mulţi care au luat Revoluţia Americană ca pe o lecţie şi o încurajare pentru omenire. Aceasta a dovedit că ideile liberale ale Iluminismului pot fi puse în practică. A arătat, sau cel puţin aşa s-a presupus, că ideile despre drepturile omului şi contractul social, despre libertate şi egalitate, despre responsabilitatea cetăţeanului şi suveranitatea populară, despre libertatea religioasă, cea de opinie şi de exprimare, despre separarea puterilor şi întocmirea deliberată a unor constituţii scrise nu trebuie să rămînă nişte simple speculaţii vehiculate de cei ce scriu cărţi, şi că oamenii obişnuiţi îşi pot făuri viaţa publică în virtutea lor, în această lume, acum.
>
> Aşa a apărut un mit, un miraj sau un vis american, «prima din aceste mari mişcări ale unui misticism secular», ca să citez dintr-un autor al timpurilor noastre, «pe care omul modern le tot încearcă de două sute de ani».”[62]

Ulterior, după cum arăta şi Tocqueville, simplul fapt că democraţia avea succes în Statele Unite a făcut ca argumentele antidemocraţilor să pălească; în secolul al XIX-lea, se pare că vederile democratice s-au bucurat de un mare prestigiu în toată Europa şi pe întregul continent american.

Dat fiind că instituţiile poliarhiei au fost dintotdeauna asociate cu capitalismul, Marea Criză a redus, fără îndoială, prestigiul de care se bucurau nu numai capitalismul, dar şi poliarhia. Deşi realizările unor guverne reformiste din cîteva ţări cu regim poliarhic – *New Deal* în Statele Unite, reformele guvernelor laburiste din Suedia şi din alte state – au reabilitat întrucîtva poliarhia, aparentul succes al regimurilor hegemonice cu partid unic din URSS, Italia şi Germania, din anii ‘30, a mărit, fără îndo-

[62] *Age of the Democratic Revolution*, pp. 239-40.

ială, prestigiul acestor regimuri şi al ideologiilor pe care le vehiculau.[63] Deşi pare incredibil, unii intelectuali şi scriitori de seamă, de orientare liberală, socialistă şi de stînga, vedeau în Uniunea Sovietică, sub conducerea lui Stalin, imaginea a ceea ce Sidney şi Beatrice Webb au denumit în mod nefericit o Nouă Civilizaţie.[64] Dacă înfrîngerea puterilor Axei în cel de-al doilea război mondial a constituit o lovitură puternică pentru prestigiul fascismului şi nazismului, prin victoriile şi sacrificiile sale militare, Uniunea Sovietică s-a ales cu o aură de eroism şi credibilitate, iar participarea reală şi susţinută a comuniştilor din Italia şi Franţa la mişcarea de rezistenţă a adus şi mai multă faimă partidelor, mai ales celui italian. Incapacitatea sistemelor politice concurenţiale din America Latină de a se menţine sau de a introduce reforme structurale, realizările importante ale PRI din Mexic, revoluţia lui Castro din Cuba, juntele reformiste precum cea din Peru – toate acestea au avut un anumit impact asupra prestigiului poliarhiei şi al hegemoniei. Şi ca un ultim exemplu, implicarea Statelor Unite în războiul din Vietnam pare să fi diminuat considerabil prestigiul poliarhiei (dar nu neapărat şi pe cel al convingerilor democratice) în rîndul tineretului din Statele Unite şi probabil şi din alte părţi.[65] De fapt, acest exemplu ar putea ilustra ideea de bază: nu numai că un tînăr care a crescut în Statele Unite în jurul anilor 1960 vine în contact cu alte idei decît cele ale unui tînăr din generaţia anilor 1950 sau 1900, dar poliarhia, mai ales aşa cum este ea reprezentată de instituţiile americane, nu mai este atît de preţuită. Aşa se explică faptul că numărul celor care credeau în altceva decît în poliarhie, sau cel puţin în altceva decît în poliarhia din Statele Unite, era, probabil, mai mare decît în alte perioade.

---

[63] În legătură cu Argentina, vezi Mariano Grandona, *La Argentina en el Tiempo y en el Mundo* (Buenos Aires: Primera Plana, 1967), pp. 146-47.

[64] Sidney şi Beatrice Webb, *Soviet Communism: A New Civilization?* (Londra: Longmans, Green, 1935).

[65] Kenneth Keniston, *Young Radicals* (New York: Harcourt, Brace and World, 1968), p. 123. Jean-Marie Domenach, „L'ideólogie du Mouvement", *Esprit*, 36e Année (august-septembrie 1968), de la p. 39.

Compatibilitatea cu alte convingeri anterioare

Al treilea factor care influenţează şansele ca cineva să-şi însuşească o anumită convingere politică este măsura în care acea persoană o percepe ca fiind în concordanţă cu vederile pe care le are.[66] Chiar dacă o idee nouă este în discordanţă cu o concepţie deja adoptată, în cazul în care ţi se pare tentantă, s-ar putea să renunţi la cea veche sau să ajungi la concluzia că cele două concepţii nu sînt chiar incompatibile. Însă, dacă există convingerea că noua concepţie contrazice vederile împărtăşite în prezent, evident că sînt mai puţine şanse ca aceasta să fie adoptată. Aceasta se întîmplă, de fapt, cînd se sfîrşeşte o perioadă de receptivitate maximă şi începe alta, cînd anumite convingeri s-au cristalizat deja, mai mult sau mai puţin. Apoi, noile concepţii sînt testate, conştient sau nu, din punct de vedere al concordanţei cu cele mai vechi şi, de regulă, sînt respinse dacă se simte că sînt discordante. Atunci cînd ideile noi vin în contradicţie cu nişte convingeri mai vechi şi foarte ferme, nu ne putem dezice de acestea din urmă decît mînaţi de o mulţime de percepţii contradictorii; iar, uneori, e ca şi cum vechile convingeri ar fi ca un baraj ce zăgăzuieşte un torent de contradicţii, care se ridică fără de ştire şi mătură totul în cale, inclusiv barajul, pînă nu mai rămîne decît neîncrederea. De asemenea, este lesne de înţeles de ce cultura generală şi cea politică însuşite prin educaţie sînt atît de importante, atunci cînd vrem să explicăm viaţa politică, fapt pe care specialiştii în ştiinţe sociale au început să-l scoată din nou în evidenţă. Şi aceasta, deoarece cultura constă tocmai în acele concepţii, vederi şi idei care le sînt transmise tinerilor, alcătuind astfel teoriile conştiente şi inconştiente, în raport cu care se testează noile convingeri – teorii despre care se constată, de regulă, că lasă de dorit.

Tocmai această nevoie de concordanţă între concepţii face ca ideile să capete o anumită viaţă a lor, un anumit grad de autonomie faţă de interesele sociale, fără să mai fie controlate sau manipulate în totalitate de către acestea. Cu toate că vederile sociale şi politice se caracterizează

[66] Robert E. Lane şi David O. Sears, *Public Opinion* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1964), de la p. 44.

printr-un determinism mult mai pronunţat decît sistemele teoretice extrem de abstracte precum matematica şi fizica, o dată ce un principiu social sau politic se fixează bine în cultura politică, el poate juca efectiv rolul unei axiome, din care pot rezulta concluzii neprevăzute şi inevitabile.

Concepţiile despre egalitatea şi inegalitatea politică ajung, adeseori, să aibă acest caracter de axiomă. Atunci cînd reprezentanţii clasei de mijloc s-au folosit de principiile egalităţii politice pentru a intra în sistemul politic, liderii grupărilor excluse au dus mai departe raţionamentul, arătînd că excluderea lor a fost nejustificată şi au cerut guvernelor ce reprezentau clasa de mijloc să-şi onoreze principiile sacre, în cazul în care nu voiau să-şi piardă legitimitatea. De fapt, anumite sisteme de concepţii politice apar cu atîta regularitate în anumite circumstanţe, încît aproape că reflectă iminenţa cu care anumite concluzii rezultă din anumite premise. A crede în egalitatea politică în rîndul unei colectivităţi mari de oameni implică, se pare, în mod necesar, o serie de principii; ca să ne exprimăm cu mai multă precauţie, încercarea de a formula principii compatibile cu egalitatea politică restrînge foarte mult domeniul opţiunilor.[67]

Compatibilitatea cu experienţa

Desigur, compatibilitatea „internă", judecată fie în funcţie de principiile logice obişnuite, fie după criterii mai subiective şi mai personale, nu este singura care se impune. Al patrulea factor care influenţează şansele ca un individ să-şi însuşească o anumită concepţie politică este măsura în care el simte că acea idee este în concordanţă cu propria ex-

[67] E greu de crezut, de exemplu, că ideile democratice au fost, pur şi simplu, inventate la un moment dat şi într-un anumit loc şi că repetarea lor nu este decît rezultatul difuzării lor. Să ne gîndim la următorul caz: în 1781, „un comitet de reformă de la Westminster ... a întocmit un raport care depăşeşte constituţiile tuturor statelor americane, în ceea ce priveşte teoria democratică a reprezentării. Raportul, conceput de John Jebb, punea problema sufragiului universal pentru bărbaţi, a folosirii votului secret în locul celui oral, a alegerii anuale a Parlamentului, a reprezentării proporţional cu numărul de alegători, în circumscripţii electorale egale, a remunerării reprezentanţilor aleşi şi a renunţării la criteriul deţinerii de proprietăţi pentru alegerea cuiva în Camera Comunelor. Acestea sînt cele şase puncte ale Cartei Poporului, care aveau să fie celebre în Anglia, cincizeci de ani mai tîrziu." Palmer, *Age of the Democratic Revolution*, pp. 208-09.

perienţă. Experienţa este deosebit de importantă pentru credibilitatea aspectelor cognitive ale concepţiei, căci, dacă propriile percepţii asupra realităţii sînt în contradicţie cu cele susţinute de noua concepţie la care eşti expus, pentru a detensiona conflictul trebuie să respingi fie propriile percepţii, fie existenţa discrepanţei, fie validitatea noii idei. Oricare dintre aceste situaţii poate surveni, însă ultima este, fără îndoială, cea mai des întîlnită. Aici se vede încă o dată cît de importantă este cultura în spiritul căreia este educat individul, căci aceasta îl condiţionează să interpreteze într-un anumit mod evenimentele din viaţa sa. Experienţa individului este determinată, în parte, de cultura din care provine; astfel, persoane provenind din culturi diferite pot trăi „acelaşi" eveniment în moduri total diferite. La fel, cele cu vederi politice diferite – fie că e vorba despre sisteme conceptuale fragmentate, insuficient organizate sau de ideologii concrete – pot percepe în mod diferit aceeaşi întîmplare, fiecare persoană acumulînd astfel experienţe care îi confirmă convingerile.[68]

Cu toate acestea, percepţia selectivă este limitată de realitate, cu excepţia celor alienaţi mental şi, într-o mai mică măsură, a copiilor mici.[69] Dintre concepţiile cu care vine în contact, tînărul le alege pe cele care i se par lui mai apropiate de propria experienţă. În ciuda percepţiei selective, acest proces durează toată viaţa, iar discrepanţele grave dintre experienţa şi concepţiile personale pot duce la o schimbare a convingerilor. Experienţele personale au dus uneori la înfrîngerea unei întregi armate:

---

[68] Psihanaliştii, psihiatrii şi psihologii cunosc, desigur, acest fenomen. „În mod inconştient, percepem întotdeauna *selectiv* lumea înconjurătoare. Omul poate evita percepţiile neplăcute dozîndu-şi atenţia şi reglîndu-şi percepţia şi gîndirea după propriile dorinţe... Cea mai simplă formă de negare este să blochezi percepţia fără a mai acorda atenţie subiectului... De multe ori, oamenii «*completează spaţiile libere*» cu percepţii de împlinire a dorinţelor." Irving L. Janis, George F. Mahl, Jerome Kagan şi Robert R. Holt, *Personality Dynamics, Development, and Assessment* (New York: Harcourt, Brace and World, 1969), p. 35. Italice în original.

[69] „Preţul acestui cîştig defensiv [negarea] poate fi mare: incapacitatea de a trăi în lumea reală. Însă negarea nu merge, de regulă, pînă la limita halucinatorie a psihozei: la adulţi, gîndurile inspirate de dorinţe şi chiar tendinţa către ele sînt, de obicei, îngrădite prin raportarea lor la realitate. Lucrul nu este valabil, însă, şi pentru copii, al căror comportament este mai curînd în funcţie de principiul plăcerii decît de cel al realităţii." *Ibid.*, p. 354.

cea rusă în 1917, cea franceză în 1940 sau cea germană în 1945. Soldaţii germani de pe frontul de vest au depus armele individual, apoi în grupuri mici şi în cele din urmă, în aprilie 1945, mase mari, răzleţe de soldaţi au nesocotit îndemnurile propagandistice disperate la luptă, venite de la Berlin, căci experienţa de pe cîmpul de luptă îi convinsese că era inutil să mai opună rezistenţă. Şi aceşti soldaţi luptaseră cu dîrzenie, cu numai cîteva luni în urmă. Prin anii 1960, un număr considerabil de tineri din Statele Unite şi-au pierdut încrederea în politica reformistă liberală şi au adoptat vederi mai radicale, după ce au trecut prin ceea ce numea Keniston o „confruntare cu inechitatea":

> „Fie era vorba despre şomerii din oraş, de înregistrarea alegătorilor din Sud, de familiile negrilor din mahalale sau de un studiu amănunţit privind politica americană din Vietnam, aceşti tineri radicali au ajuns să se confrunte în mod direct şi personal cu nedreptăţile vieţii şi politicii americane."[70]

Unele experienţe au fost împărtăşite de multă lume, altele sînt izolate. Una din cauzele acestei celebre discrepanţe dintre generaţii o constituie deosebirile privind experienţa istorică, de vreme ce acelora ale căror vederi au fost modelate de o experienţă istorică deosebită li se pare din ce în ce mai greu să transmită noilor generaţii sensul şi „realitatea" acelor experienţe. Chiar dacă „soldaţii bătrîni nu mor niciodată", ei îşi pierd adeseori auditoriul. Mulţi au remarcat că pe la sfîrşitul anilor '60 „sensul" şi riscul guvernării totalitare au început să fie percepute cu totul altfel de către oameni foarte diferiţi, sub treizeci de ani, din Europa Occidentală şi America de Nord, în comparaţie cu persoanele mai în vîrstă, mai ales din Europa, care cunoscuseră perioada de glorie a totalitarismului, din anii 1930 şi care se temeau de riscurile întoarcerii la un despotism barbar. Multora dintre aceşti oameni mai în vîrstă, poliarhia li se părea mai fragilă şi mai preţioasă decît celor mai tineri, care nu cunoscuseră acest despotism, ci doar poliarhia - care, raportată la idealurile democratice, are o mulţime de neajunsuri.

[70] Keniston, *Young Radicals*, p. 127.

Şi experienţele accidentale sau cu totul particulare pot juca un rol decisiv. Pe vremea cînd Lenin avea şaptesprezece ani, Alexandru, fratele său mai mare, a fost spînzurat pentru că se făcuse vinovat, împreună cu alţi studenţi, de un complot împotriva ţarului. După spusele surorii sale, executarea acestuia l-a „întărit" pe Lenin şi acesta a început să se gîndească în mod serios la revoluţie.[71] Încercînd să explice evoluţia lui Gandhi şi a doctrinei lui, numită Satyagraha (în traducere literală, „forţa adevărului", dar tradusă şi ca rezistenţă nonviolentă sau nonviolenţă militantă), Erikson pune un accent deosebit pe experienţele lui Gandhi din Africa de Sud şi pe o grevă din Ahmedabad, din 1918.[72] Modul în care se descurcă un preşedinte american – „stilul" său – „reflectă", după părerea lui Barber, „performanţele care i-au adus succes în perioada – de obicei spre sfîrşitul adolescenţei sau debutul maturităţii – în care s-a afirmat ca personalitate, distingîndu-se de cadrul familial, avînd un rol ce implică o participare destul de semnificativă într-un cadru social organizat". „Succesul" iniţial, care determină evoluţia stilului de mai tîrziu (şi a carierei care duce la preşedinţie) este de multe ori accidental.[73] Keniston a găsit de cuviinţă ca în interviurile luate tinerilor ce participaseră la „Vara vietnameză" din 1967, să insiste nu numai asupra „logicii psihologice a evoluţiei radicalilor", ci şi asupra „importanţei a ceea ce par a fi, din punct de vedere psihologic, «accidente»":

> „Evoluţia acestor tineri radicali a fost de multe ori profund marcată de lucruri care s-au «întîmplat», fără să fi fost planificate sau provocate de ei înşişi: o boală gravă în familie; probleme psihologice ale fraţilor sau surorilor; şansa de a se muta la altă şcoală, în alt oraş. Nimeni nu poate aprecia exact impactul unor astfel de evenimente asupra evoluţiei unui individ: aceasta depinde în mare măsură de etapa în care a ajuns şi de gradul de

[71] Edmund Wilson, *To the Finland Station* (New York: Harcourt, Brace, 1940), p. 361.

[72] Erik H. Erikson, *Gandhi's Truth* (New York: W.W. Norton, 1969).

[73] James David Barber, „Classifying and Predicting Presidential Styles: Two Weak Presidents", *Journal of Social Issues* 24 (iulie 1958):52 şi passim.

receptivitate manifestată în acea perioadă. Există, de exemplu, cazuri în care, din cauza unor mari greutăţi familiale, tinerii radicali au fost privaţi, la începutul adolescenţei, de grija părintească şi forţaţi să se descurce singuri la o vîrstă mult mai mică decît cea la care-şi cîştigă independenţa majoritatea adolescenţilor. Există apoi cazuri în care «accidentul» prin care tînărul nimereşte la o şcoală particulară îi dezvoltă acele înclinaţii psihologice care, probabil, n-ar mai fi fost stimulate altminteri."[74]

O altă paradigmă

Am insistat asupra cîtorva factori – gradul de expunere, prestigiul, compatibilitatea faţă de convingerile anterioare şi experienţa – care ne ajută să stabilim dacă un anume individ va adopta o anumită concepţie într-o anumită perioadă (sau perioade) de maximă receptivitate. Însă despre aceiaşi factori se poate spune că influenţează mai mulţi oameni în aceeaşi perioadă; deci ei contribuie la acele schimbări ample şi decisive de concepţie, la care se referă istoricii atunci cînd scriu despre Renaştere, Iluminism sau dezvoltarea ideilor democratice.

Nu exagerăm deloc dacă afirmăm, referitor la acest subiect, că sîntem pe un teren şubred. Dacă este greu să explicăm însuşirea unor convingeri personale, cu atît mai dificil este să explicăm schimbările de concepţie la scară istorică. Teoriile despre concepţiile personale explică, în cel mai bun caz, de ce unii oameni adoptă uneori anumite convingeri, dar nu se referă nicidecum la *toţi* indivizii sau la *toate* convingerile. Şi explicaţiile istorice păcătuiesc, prin şi mai multe necunoscute. Dacă nu avem suficiente informaţii pentru a verifica teoriile cu privire la modul în care oamenii îşi însuşesc convingerile, stăm încă şi mai prost cu datele şi chiar conceptele de care avem nevoie pentru a explica schimbările istorice. Putem identifica un individ, despre care putem spune, de pildă: „în adolescenţă, Robinson şi-a însuşit convingeri democratice". Care este, însă, echivalentul lui Robinson cînd ne referim la schimbări istorice?

[74] *Young Radicals*, p. 226.

Concepte precum „societatea europeană" sau „poporul american" sînt mult prea amplu sau impropriu definite. Este clar că ne referim la o sumă de persoane, dar aceasta este extrem de greu de definit cu precizie. De regulă, se pare că ne gîndim la acele persoane dintr-o țară sau dintr-un grup de țări care reprezintă ceea ce am putea numi elita ideatică, creatorii și transmițătorii de idei – intelectuali de diverse genuri, filosofi, poeți, ideologi, pamfletari, publiciști, jurnaliști, oameni de știință etc. Ne-am mai putea gîndi și la elita politică, ale cărei convingeri sînt extrem de importante pentru viața politică, dată fiind influența extraordinară a celor ce le împărtășesc. Însă liniile de demarcație ale acestor elite sînt neclare și nu avem suficiente informații despre membrii lor. Așadar, nu e de mirare că majoritatea sociologilor nu mai sînt interesați de mișcările ideologice din istorie, tocmai din cauza respectului lor pentru rigoare și a nemulțumirii față de „moliciunea" descrierilor, generalizărilor și explicațiilor istorice. Și chiar propriile lor teorii, oricît ar fi ele de „riguroase", omit să precizeze vreun factor determinant și ajung adeseori la un schematism naiv, ca și cum cineva ar încerca să explice comportamentul colectiv al jucătorilor dintr-un meci de fotbal punîndu-l pe seama deprinderii însușite de fiecare fotbalist, în copilărie, de a se cere la toaletă.

În principiu, elementele discutate în capitolul anterior ne pot ajuta să explicăm schimbările de intensitate sau de frecvență ale unei anumite convingeri manifestate de un grup de activiști politici. Perioadele de relativă stabilitate a unor convingeri politice dintr-o țară sau chiar continent, precum Europa, sînt urmate de perioade de instabilitate, de abandonare ce devin, la rîndul lor, relativ stabile. Iată ce scria Paulson despre satul italian din vecinătatea Romei, numit Castelfuoco:

> „La sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, lumea din Castelfuoco a cunoscut o perioadă de frămîntări fără precedent. Mulți sperau că războiul a distrus, în sfîrșit, vechea ordine. Aristocrații se confruntau cu dispariția pe plan politic și cu o apropiată prăbușire economică. Vechea civilizație rurală ... era pe cale de dispariție. Cruzimea și violența fascismului fuseseră demascate în fața întregii lumi.

În acest moment de căutare febrilă a unei societăți mai drepte, mai curate, cînd viitorul era mult mai important decît trecutul, comuniștii au făcut pași hotărîți...

Comuniștii le ofereau celor care, după al doilea război mondial, s-au confruntat cu șocul unei profunde crize spirituale, nu numai o nouă *classe dirigente*, dar și angajarea față de o cauză. Criza se agravase timp de o generație, cînd, dintr-odată, după prăbușirea fascismului și căutarea unei noi ordini, oamenii n-au mai avut spre ce să se mai îndrepte...

Comuniștii... s-au dedicat cauzei unei societăți mai bune. Această angajare este contagioasă și cei care se implică devin, inevitabil, „misionari"... În vidul spiritual și politic postbelic, în care se confruntă cu o opoziție mai mult sau mai puțin legată de *status quo*, aceștia au o capacitate imensă de a penetra mințile maselor."[75]

Oricum, ar fi o eroare să insistăm prea mult asupra analogiei cu cazurile individuale. Chiar dacă, din anumite rațiuni, ne putem gîndi la un grup de indivizi ca la un singur actor, trebuie să ținem cont de cîteva deosebiri importante. Unii activiști și membri ai elitei intelectuale sînt receptivi față de ideile noi, chiar și în perioadele de relativă stabilitate ideologică. Și invers, în perioadele de receptivitate crescută, nu toți activiștii sînt deschiși față de noile concepții – și în nici un caz toată populația. Pînă și în Castelfuoco, una din localitățile italiene cu cele mai mari procente de voturi procomuniste, numai o jumătate din alegători votează cu Partidul Comunist; o zecime cu socialiștii, iar restul cu celelalte partide.[76] Deci cristalizarea convingerilor nu duce neapărat la o singură vedere dominantă, așa cum ar fi de așteptat în cazul unui singur individ. Dimpotrivă, se pot cristaliza convingeri contradictorii, așa cum s-a întîmplat cu religia în timpul Reformei și cu scindările politice dintre comuniști și non-comuniști, care s-au acutizat în Italia și Franța, după

[75] Belden Paulson și Athos Ricci, *The Searchers: Conflict and Communism in an Italian Town* (Chicago: Quadrangle Books, 1966), pp. 321-26.

[76] *Ibid.*, p. 112.

1945. O perioadă de „stabilitate" a convingerilor nu înseamnă neapărat stabilitate sau acalmie politică; ea poate presupune războaie religioase, conflicte ideologice, violenţă.

Mai mult decît atît, convingerile individuale se pot schimba fără să afecteze distribuţia de ansamblu, ceea ce pare să se întîmple în anumite ţări cu loialitatea faţă de partidele politice, cel puţin pe termen scurt. De fapt, e posibil ca indivizii să moară şi să fie înlocuiţi. Dat fiind procesul de socializare în care concepţiile sînt întruchipate de o instituţie precum biserica sau un partid politic, distribuţia şi chiar intensitatea convingerilor pot rămîne aproape neschimbate, în pofida schimbărilor de la nivel individual. După cum arată Rokkan şi Lipset,

> *Sistemele de partide din anii 1960 reflectă, cu excepţii puţine, dar semnificative, scindările din anii 1920. Aceasta este o trăsătură fundamentală a politicii concurenţiale din Occident, în epoca „consumului în masă": alternativele partizane şi, în extraordinar de multe cazuri, organizaţiile de partid au o vîrstă mai mare decît majoritatea electoratelor naţionale. Pentru cei mai mulţi cetăţeni din Occident, partidele active în prezent făceau parte din peisajul politic încă de pe vremea copilăriei lor.*[77]

Această cristalizare a unor concepţii care, cu timpul, se îndepărtează din ce în ce mai mult de percepţiile pe care le avem asupra realităţii îi face, în cele din urmă, pe adulţi să-şi piardă credinţa şi pe tineri să fie receptivi faţă de noile alternative.

Şi, în sfîrşit, modul în care sînt distribuite concepţiile în rîndul elitei politice active sau al celei intelectuale se poate schimba, chiar dacă fiecare individ îşi păstrează convingerile adoptate în tinereţe, pentru că cei care mor sînt înlocuiţi de tineri care pot avea concepţii diferite. De fapt, poate chiar acest proces de înlocuire explică majoritatea schimbărilor de concepţie la scară istorică. Se pare că procesul înregistrat în

[77] Seymour M. Lipset şi Stein Rokkan, „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", în Lipset şi Rokkan, ed., *Party Sytems and Voter Alignments*, (New York: The Free Press of Glencoe, 1967), p. 50. Italice în original.

Statele Unite, în anii 1930, de transformare a unei majorități republicane într-una democrată a fost o schimbare de această factură.[78] Iar dacă tineretul vine cu noi concepții și în același timp populația vîrstnică se dezice de vechile convingeri, cum s-a întîmplat în Castelfuoco, atunci schimbarea este, desigur și mai profundă. Iar acești doi factori se potențează reciproc: slăbirea convingerilor împărtășite de cei în vîrstă îi stimulează pe tineri să adopte noi convingeri, ceea ce-i face pe primii să renunțe la vechile concepții... În ciuda părerii romantice și general răspîndite că acest proces presupune întotdeauna o reîntinerire sănătoasă, el este, de fapt, neutru din punct de vedere moral și politic. Dacă în S.U.A., pe vremea lui Jefferson, fenomenul a dus la o înflorire a concepțiilor democratice, în detrimentul celor aristocratice, s-ar putea ca același proces să fi dus la slăbirea credinței în democrație, în Atena, în perioada dintre Demostene și Pericle. Și este foarte probabil ca același fenomen să se fi petrecut și în Germania, între primul război mondial și preluarea puterii de către Hitler.[79]

Așadar, chiar dacă noțiunile de receptivitate, cristalizare și stabilitate a concepțiilor pot fi aplicate cu referire la mase, trebuie să fim foarte precauți în ceea ce privește analogia cu indivizii. Oricum, fie că e vorba despre o persoană sau un grup de oameni, se pare că șansa adoptării unei anumite concepții, într-o perioadă de maximă receptivitate, depinde de:

1. Măsura în care subiectul este expus la concepția respectivă, care, la rîndul ei
   a. presupune ca aceasta să fi fost formulată și difuzată în mediul în care trăiește subiectul
   b. depinde de influența pe care o au cei ce transmit acea concepție asupra procesului de socializare.
2. Prestigiul concepției, care depinde de
   a. prestigiul personal al adepților și opozanților ei

[78] Angus Camphell, Philip E. Converse, Warren E. Miller și Donald E. Stokes, *The American Voter* (New York: Wiley, 1960), pp. 153-54.

[79] Abel, *The Nazi Movement*, pp. 172-74.

b. succesele şi eşecurile oamenilor, organizaţiilor şi instituţiilor care susţin acea idee.

3. Cît de compatibilă este noua concepţie cu percepţiile subiectului asupra realităţii, care sînt influenţate de
   a. convingerile pe care le împărtăşeşte în prezent
   b. experienţa subiectului.

Pe marginea acestei paradigme se pot face cîteva observaţii.

În primul rînd, toate condiţiile descrise în capitolele anterioare influenţează şansele apariţiei hegemoniei, ale contestării publice şi ale poliarhiei, modelînd concepţiile oamenilor prin verigile pe care le-am descris. Astfel, calea pe care a urmat-o o ţară oarecare pînă în prezent ne ajută să stabilim succesele şi eşecurile repurtate în numele unei concepţii, prestigiul acesteia şi, în cele din urmă, şansa însuşirii ei de către o persoană care vine în contact cu ea, într-o perioadă de maximă receptivitate. În cazul unei ţări cu mai multe subculturi distincte, membrii fiecăreia îşi însuşesc convingeri şi acumulează experienţe care îi fac să perceapă într-un anumit mod realitatea şi să accepte sau nu concepţiile cu care vin în contact.

În al doilea rînd, deşi condiţiile discutate în capitolele anterioare determină, parţial, receptivitatea activiştilor faţă de concepţiile legate de oportunitatea contestării publice, ele nu determină întrutotul conţinutul unor asemenea concepţii. De exemplu, nu putem oferi o explicaţie satisfăcătoare pentru poliarhia din India, dacă nu ţinem cont şi de impactul pe care l-au avut ideile politice anglo-americane asupra elitei politice indiene, în acea perioadă critică de dezvoltare a ţării, înainte şi după cîştigarea independenţei, impact determinat, în parte, de rolul pregnant al normelor englezeşti impuse în procesul de socializare politică a liderilor importanţi. La fel, triumful nazismului în Germania este greu de explicat fără a ţine seama de efectul pe care l-a avut ideologia nazistă. Evident că au intervenit mai mulţi factori, însă Theodore Abel este convingător cînd susţine că ideologia, „ca factor determinant, este cel puţin la fel de importantă ca şi nemulţumirea generală care se făcea simţită pe vremea aceea."[80]

[80] *Ibid.*, p. 174.

În al treilea rînd, însuşirea unor convingeri şi accederea la putere sînt însoţite uneori de incertitudini şi accidente, care, toate laolaltă, îngreunează enorm sarcina explicării fenomenului. În analiza precedentă am prezentat cîteva dintre motivele aflate la baza incertitudinilor ce intervin în procesul de însuşire a *convingerilor*. Cît despre accederea la *putere*, acest proces abundă, evident, în elemente accidentale şi nesigure.

Dacă vorbim despre un „accident", acesta nu înseamnă neapărat că evenimentul la care ne referim nu are o cauză. Înseamnă doar că teoria cu care operăm nu ne permite să prezicem sau să explicăm astfel de fenomene. Prin această teorie, le luăm în calcul numai după ce acestea se produc; nu le putem alinia la o lege, o teorie generală sau într-un context. Bineînţeles că anumite tipuri de accidente pot constitui subiectul unei prognoze statistice destul de exacte; ele sînt, în acest sens, „supuse unei legi". Dar multe nu sînt: de pildă, asasinatele. Şi totuşi, chiar dacă anticipările statistice sînt destul de corecte, s-ar putea ca ele să fie de prea puţin folos sau deloc, pentru o teorie ce încearcă să explice anumite tipuri de întîmplări istorice, în care „accidentul" joacă un rol pregnant.

Să ne gîndim din nou la cazul lui Lenin. Nu putem spune că istoria a fost consecinţa hazardului, decît dacă susţinem că sosirea lui în Rusia, în aprilie 1917, nu a avut nici un efect asupra istoriei. Dacă guvernul german n-ar fi dorit ca el să se întoarcă? Dacă trenul în care era ar fi sărit în aer? Aceste evenimente accidentale – pentru că nu există nici o teorie care să le facă previzibile, să le încadreze într-o lege – ar fi schimbat cursul istoriei în aceeaşi măsură în care a schimbat-o prezenţa lui Lenin în Rusia, începînd cu luna aprilie a anului 1917. Cred că trebuie să fii un determinist fanatic ca să susţii că în procesul preluării puterii de către Lenin nu a existat nici un element accidental.

Pe lîngă accidentele (sau non-accidentele) care afectează şansele unui anumit individ de a accede la putere, mai există şi o multitudine de evenimente ce influenţează şansele întregului regim. Ce s-ar fi întîmplat dacă puterile Axei ar fi cîştigat războiul? Sau dacă ar fi reuşit o pace negociată? Sau dacă armata sovietică nu ar fi ocupat Cehoslovacia?

Dacă încerc să iau în calcul dificultăţile, nesiguranţa şi lacunele cu care ne confruntăm cînd vrem să înţelegem procesele prin care perso-

nalităţile politice îşi însuşesc convingerile şi acced la putere, ajung la două concluzii. Nici una din ele nu-i va surprinde cîtuşi de puţin pe cei ce cunosc importanţa „ideilor" în istorie. Ambele sînt, însă, absolut incompatibile cu schematismul ce şi-a pus, în mare măsură, amprenta asupra ştiinţelor politice contemporane.

> În momentul de faţă, nu există nici o teorie care să explice în mod satisfăcător concepţiile activiştilor şi liderilor politici şi nici nu va exista, pentru o perioadă nedeterminată de timp.

Ca urmare, dacă o teorie care încearcă să justifice deosebirile dintre regimurile din diferite ţări trebuie să ţină cont de nivelul de dezvoltare socio-economică, de natura şi amploarea inegalităţilor, de gradul de diferenţiere între subculturi şi de ceilalţi factori discutaţi în capitolele anterioare ca de nişte variabile independente majore, atunci ea trebuie să trateze, practic, şi convingerile şi „ideile" activiştilor politici ca pe o variabilă independentă importantă.

9

CONTROLUL EXTERN

Destinul unei ţări nu se află niciodată pe deplin în mîinile acelui popor. În unele cazuri, dominaţia impusă de cei din afara ţării poate fi atît de hotărîtoare, încît să prevaleze asupra tuturor condiţiilor pe care le-am discutat pînă acum.

Fiecare ţară se află într-o anumită vecinătate. Indiferent de regim, organele puterii trebuie să ţină seama de posibilele măsuri şi reacţii ale autorităţilor politice din celelalte state. În acest sens, pînă şi cele mai puternice state sînt, într-o anumită măsură, condiţionate de influenţa, controlul sau puterea altora. Mai mult decît atît, majoritatea ţărilor fac, oarecum, parte dintr-o economie multinaţională; tocmai de aceea, politicienii iau, de regulă, în calcul acele acţiuni şi reacţii din afara ţării, care pot afecta economia locală. Ţările care depind în mare măsură de comerţul internaţional sau de investiţiile străine – de obicei, ţările mici – sînt cel mai mult expuse la acţiunile forţelor externe.

Întrucît influenţa contextului mondial asupra dezvoltării hegemoniei sau poliarhiei este extrem de complexă, voi trata în cartea de faţă o singură formă de influenţă externă: dominaţia. Ca să o distingem mai bine, îngăduiţi-mi să specific trei moduri prin care acţiunile, reacţiile sau măsurile preconizate ale străinilor pot afecta şansele poliarhiei sau ale hegemoniei dintr-o anumită ţară.

În primul rînd, acţiunile celor din exterior pot şi au aproape sigur o înrîurire asupra uneia sau mai multora dintre condiţiile pe care le-am dezbătut în celelalte capitale. Convingerile activiştilor politici, căile urmate pînă în prezent, nivelul de dezvoltare socioeconomică, gradul de

concentrare sau de dispersie economică, inegalitățile și chiar diferențierile subculturale – toate acestea pot fi influențate de factori externi.

În al doilea rînd, acțiunile străinilor pot afecta drastic opțiunile pe care le are la dispoziție un anumit regim, fără a schimba numaidecît forma acestuia. După cum am mai spus, contextul internațional în care se află o țară sau alta modifică și reduce alternativele aflate la îndemîna regimului respectiv. Oricît de mare ar fi forța unor puteri mondiale precum Statele Unite și Uniunea Sovietică, nici una din ele nu se poate sustrage consecințelor pe care le pot avea acțiunile celeilalte. Și mai mult chiar, fiecare din ele nu este limitată numai de cealaltă, ci și de mulți alți actori ai scenei mondiale. Știrile cotidiene ne oferă mereu alte exemple: incapacitatea Statelor Unite de a învinge forțele Frontului Național de Eliberare din Vietnam sau cea a Uniunii Sovietice de a scoate puterile occidentale din Berlin, dificultățile întîmpinate de marile puteri în încercarea de a stabili, de comun acord, un plan de a ține armele nucleare sub control etc.

Iar consecințele acțiunilor întreprinse de străini nu se limitează doar la afacerile externe ale unei țări. În ceea ce privește hotărîrile din politica economică internă, de pildă, politicienii americani au trebuit să țină cont de deficitul balanței de plăți, de rolul dolarului ca valută forte, de impactul economiei americane asupra inflației deja resimțite sau doar preconizate din alte țări etc.

Dacă opțiunile marilor puteri sînt uneori limitate de acțiunile celor din afară, asupra cărora acestea au prea puțin control sau nu-l au deloc, cu atît mai gravă este situația țărilor care nu au atîta putere, cum sînt cele mai mici sau slab dezvoltate și mai ales cele care sînt și mici și slab dezvoltate. Astfel, în vreme ce în perioada postbelică, guvernul laburist britanic nu s-a sfiit să naționalizeze cîteva ramuri industriale de bază, conștient fiind de impactul naționalizării asupra investițiilor externe, guvernul creștin-democrat din Chile, aflat sub conducerea președintelui Frei a fost nevoit să se gîndească la posibilitatea foarte reală ca naționalizarea industriei cuprului să reducă drastic investițiile străine și accesul pe piața mondială.

Cu cît acțiunile străinilor reduc mai mult opțiunile aflate la îndemîna unei țări, cu atît mai mult își pierde poporul respectiv capacitatea de a se autoguverna. Cu toate acestea, poliarhia poate exista și într-o țară ale

cărei alternative sînt drastic îngrădite de acţiunile celor din exterior. Politica ei internă poate fi într-adevăr „democratică", conform criteriilor obişnuite: egalitate, consens, participare masivă, protecţia reală a drepturilor personale şi politice. Şi totuşi, orizontul acestei „democraţii" poate fi extrem de limitat, pur şi simplu pentru că i-au rămas atît de puţine alternative. Să ne gîndim la diferenţa dintre un guvern local din cadrul unei poliarhii şi oraşul-stat autonom, în concepţia grecească: sistemul politic al unui mic oraş dintr-o ţară modernă cu un regim poliarhic poate constitui el însuşi o poliarhie; poate fi extrem de „democratic", însă oraşul are o autonomie foarte redusă. Poliarhia are aceeaşi formă, însă conţinutul ei este mult schimbat.

În al treilea rînd, un anumit popor poate încerca în mod deliberat să impună un anume tip de regim politic într-o altă ţară, ceea ce înseamnă dominaţie externă. El va afecta, probabil, şi conţinutul politicii, însă ceea ce vreau să subliniez aici este că străinii pot influenţa masiv şansele instaurării unei hegemonii sau poliarhii, aproape independent de oricare dintre condiţiile discutate în capitolele precedente.

Fiecare din aceste tipuri de influenţă externă ar putea constitui subiectul unui întreg volum. Să ne gîndim la primul dintre ele. Încercarea de a analiza toate modurile prin care contextul internaţional influenţează condiţiile descrise pînă acum estre una temerară şi nu-mi propun să fac acest lucru, în cele ce urmează. Al doilea tip de influenţă internaţională este deosebit de important pentru lumea contemporană şi mai ales pentru ţările mici. De exemplu, ţările scandinave îşi pierd autonomia pe măsură ce se integrează pe plan internaţional. Putem chiar întrevedea ziua în care acestea nu vor mai fi decît nişte guverne locale sau regionale, în cadrul unui sistem politic mai amplu. Dar şi acest subiect este prea complex ca să-l tratăm cum se cuvine, în această carte.

Se pare că al treilea tip de influenţă este cel mai relevant pentru ceea ce-şi propune lucrarea de faţă. Evident că, dacă vrem să estimăm şansele unei hegemonii sau ale unei poliarhii, este foarte important să ştim dacă puterile externe au încercat sau au intenţionat să impună un anumit regim. În perioada ce a urmat imediat după cel de-al doilea război mondial, au fost, într-o anumită măsură, impuse un mare număr de regimuri: hegemonii în Europa de est, poliarhii în Germania, Austria şi Italia.

În Cehoslovacia nu s-a putut ajunge la o adevărată autonomie politică, autonomie care să se mențină mai mult timp; dominația externă a prevalat de prea multe ori asupra condițiilor interne, favorabile unui regim politic concurențial. Cam același lucru s-a întîmplat și în Polonia.

Între condițiile locale și dominația externă există o interacțiune complexă. Cum se face că Finlanda este o poliarhie? Această țară a fost dominată de Suedia timp de cîteva secole, a făcut parte din Imperiul Țarist (Marele Ducat al Finlandei) de la războaiele napoleoniene pînă la Revoluția Rusă, a avut două războaie cu Uniunea Sovietică, primul între 1939–1940, iar al doilea din 1941 pînă în 1944, a fost de două ori învinsă, a participat alături de Germania la cel de-al doilea război mondial; cum se face că o țărișoară de cinci milioane de locuitori este o poliarhie, în timp ce o superputere cu o populație de cincizeci de ori mai mare este guvernată de un regim hegemonic? Nu e nici o îndoială că rușii ar fi putut impune un regim hegemonic în Finlanda, în 1944-1945, dacă ar fi fost pregătiți să suporte costurile inerente. Dacă, în opinia sovieticilor, acestea depășeau avantajele preconizate, aceasta nu se explică numai prin faptul că erau de așteptat mai puține avantaje decît în cazul Poloniei sau al Cehoslovaciei, ci poate și prin aceea că finlandezii, de mult obișnuiți să trăiască într-un regim liberalizat, ar fi putut mări costurile, între timp.

Aceste exemple demonstrează că anumite observații istorice concrete sau predicții bazate pe configurația pe care o au forțele internaționale, la un moment dat, pot fi mai utile decît niște generalități teoretice despre interacțiunea dintre poliarhie și dominația externă. Însă, dacă ne concentrăm mai mult asupra dominației fățișe decît a celei mascate și ne îndreptăm atenția numai asupra consecințelor directe pe care le are aceasta asupra poliarhiei (excluzînd din start urmări importante din alte puncte de vedere), am putea face cîteva observații generale pe care datele existente par să le confirme.

În primul rînd, o mare parte din țările care, în 1970, erau poliarhii, au fost sub ocupație sau au constituit, într-un fel sau altul, obiectul unei intervenții militare externe, cel puțin o dată, din momentul în care și-au cîștigat independența. După cum reiese din tabelul 9.1, dintre țările mai vechi, mai multe poliarhii decît non-poliarhii au fost supuse unei dominații militare externe nemijlocite. După cum putem observa cu ușurință

din tabelul 9.2, motivul este, desigur, acela că majoritatea ţărilor europene care în 1970 erau poliarhii fuseseră învinse şi ocupate în urma celui de-al doilea război mondial (una dintre ele – Belgia – avusese parte de aceeaşi soartă şi în primul război mondial). Oricum, nu trebuie să uităm că patru din aceste ţări, deşi guvernate de poliarhii în 1970, în momentul capitulării fuseseră conduse de un regim hegemonic.

În al doilea rînd, se pare că nu este adevărat – aşa cum se crede uneori – că dacă o poliarhie este dominată făţiş, pentru un timp, de o putere hegemonică, acest lucru are repercusiuni iremediabile asupra ţării respective. După cum reiese din tabelele 9.1 şi 9.2, consecinţele nu sînt neapărat fatale. De fapt, o perioadă de dominaţie externă poate chiar să întărească unitatea naţională, să încurajeze un climat de reconciliere între grupurile ostile şi să accelereze încorporarea acelor categorii sociale care militează pentru o mai mare recunoaştere şi putere.

Tabelul 9.1. Ocupaţia şi intervenţia militară. Poliarhii şi non-poliarhii

	Regimul politic din 1970			
Cîştigarea independenţei	Poliarhie	Cvasi-poliarhie	Non-poliarhie	Total
Înainte de 1900				
Au fost ocupate sau au constituit obiectul unei intervenţii militare cel puţin o dată după cîştigarea independenţei	8	1	6	15
Nu au fost niciodată ocupate şi nu au suferit nici o intervenţie militară după cîştigarea independenţei	7	3	22	32
1900–1945				
Ocupate etc.	3	–	5	8
Niciodată ocupate etc.	5	–	7	12
După 1945				
Ocupate etc.	1	1	51	53
Niciodată ocupate etc.	5	1		
Nr. total				126

Notă: Principalele date despre independenţă şi ocupaţii sînt preluate de Bruce M. Russett, J. David Singer şi Melvin Small, „National Political Units in the Twen-

tieth Century: A Standardized List", *American Political Science Review* 62 (septembrie 1968):932-51. La rubrica „Dependente", aceştia omit cîteva intervenţii militare făţişe de scurtă durată (de exemplu, cea a U.R.S.S. asupra României, din 1944, a S.U.A. asupra Libanului, din 1958 şi asupra Republicii Dominicane, din 1965) şi cîteva cazuri speciale (de exemplu cel din Italia, 1943-46), pe care nu le includ în categoria ocupaţie sau intervenţie militară. Clasificarea poliarhiilor, a cvasi-poliarhiilor şi a non-poliarhiilor este luată din anexa A-3. Sînt omise cîteva state foarte mici.

Invazia şi ocupaţia germană a Belgiei, în primul război mondial i-a adus, pentru prima dată, pe socialişti în guvern, unde au rămas şi după încheierea războiului. Tot războiul a avut ca o consecinţă directă introducerea sufragiului universal în Belgia. După cum observă Lorwin, în vechiul sistem de votare plurală,

> „muncitorii şi ţăranii care suferiseră în tranşee sau fuseseră deportaţi aveau dreptul la un singur buletin de vot, în timp ce aceia care profitaseră de pe urma războiului aveau dreptul la două sau trei. Regele şi guvernul au renunţat la acest sistem, cerîndu-le alegătorilor ca fiecare să depună un singur vot. Parlamentul pe care l-au ales a legiferat schimbarea, printr-un amendament constituţional."

Tabelul 9.2. Independenţa în poliarhiile şi cvasi-poliarhiile actuale

	Poliarhii depline	Cvasi-poliarhii
I. *Independente înainte de 1900*		
A. Nu au fost supuse unei intervenţii militare sau ocupaţii	Chile Costa Rica Suedia Elveţia Regatul Unit Statele Unite Uruguay	Columbia Turcia Venezuela

	Poliarhii depline	Cvasi-poliarhii
B. Supuse ocupației sau intervenției militare	Belgia Danemarca Franța Germania federală Italia Japonia Luxemburg Olanda	Republica Dominicană
II. *Independența cîștigată între 1900-1945*		
A. Nu au fost supuse ocupației sau intervenției militare	Australia Canada Islanda Irlanda Noua Zeelandă	
B. Supuse ocupației sau intervenției militare	Austria Finlanda Norvegia	
III. *Independența cîștigată după 1945*		
A. Nu au fost supuse ocupației sau intervenției militare	Jamaica Trinidad Israel India Filipine	Malaezia
B. Intervenție militară...	Liban*	Cipru

* La cererea propriului guvern.

Lorwin descrie apoi impactul celui de-al doilea război mondial:

„Dacă primul război a marcat acceptarea deplină a Partidului Socialist, cel de-al doilea a marcat-o pe cea a sindicatelor muncitorești. În perioada ocupației naziste, contactele personale clandestine dintre liderii industriei și uniunile sindicale catolică, socialistă și liberală au dus la încheierea unui «pact de solidaritate socială» de o importanță simbolică și practică. Pactul a fost implementat după Eliberare, grație unor mari progrese

> înregistrate de legislaţia socială şi a unor înţelegeri colective... Reprezentanţii sindicatelor şi ai industriei au ajuns să exercite o putere administrativă într-o serie de agenţii cvasi-publice de asistenţă socială."[1]

În Olanda, primii miniştri socialişti au fost cooptaţi în guvern în 1939, sub ameninţarea nazismului, iar în Belgia şi Norvegia, invazia şi ocupaţia s-au soldat, de asemenea, cu guverne în exil multipartite.

Se înţelege de la sine că ar fi absurd să tragem concluzia că o intervenţie străină făţişă este de bun augur pentru o poliarhie. Chiar lăsînd deoparte toate celelalte dezavantaje, care în unele cazuri au fost enorme, nu numai că poliarhia este temporar înăbuşită de regimul hegemonic, dar consecinţele pe termen lung nu sînt, toate, benefice. Unele diferenţieri se pot acutiza. Lorwin arată că în Belgia, în timpul celui de-al doilea război mondial, „germanii încurajau separatismul flamand, lăsîndu-i naţiunii belgiene un noian de probleme politice pentru perioada postbelică."[2] Dacă reconcilierea şi unitatea naţională par uneori să înlesnească acceptarea claselor politice care au fost excluse şi să stimuleze generozitatea faţă de cererile acestora, liderii opoziţiei pot fi atît de preocupaţi de construirea coaliţiei, încît îşi atenuează, în mod nejustificat, o mare parte din revendicări, lăsînd ca moştenire o serie de inegalităţi şi resentimente ce vor declanşa crize ulterioare.

Ţinînd cont de aceste observaţii, nu trebuie să uităm, totuşi, de acea afirmaţie simplă, că o intervenţie externă făţişă nu este neapărat fatală pentru o poliarhie deja existentă şi, în anumite privinţe, chiar o poate întări.

În al treilea rînd, se ştie faptul că poliarhia nu s-a instaurat numai printr-o serie de evenimente strict autonome, care se petrec într-o ţară deja independentă. După cum se poate observa din tabelul 9.3, din cele 29 de ţări care aveau un regim poliarhic în 1970, numai 12 şi-au instaurat

---

[1] Val R. Lorwin, „Belgium: Religion, Class, and Language in National Politics", în Robert A. Dahl, ed., *Political Oppositions in Western Democracies*, (New Haven: Yale University Press, 1966), pp. 158, 165.

[2] *Ibid.*, p. 161.

poliarhia după cîştigarea independenţei şi nu sub dominaţie externă. În patru cazuri, poliarhia s-a instaurat în timpul unei intervenţii sau ocupaţii militare, după al doilea război mondial. Mai mult, într-un număr de 10 ţări, dintre care unele au acum o poliarhie cu rădăcini foarte adînci, au început să se facă eforturi substanţiale în vederea constituirii unei poliarhii de pe vremea cînd statul era condus, cel puţin teoretic, de o putere străină.

Tabelul 9.3. Poliarhia, dependenţa şi independenţa: 29 de poliarhii actuale

Poliarhie sau cvasi-poliarhie instaurată înainte de cîştigarea independenţei	Poliarhie instaurată după cîştigarea independenţei, dar în timpul unei dominaţii externe făţişe	Poliarhie inaugurată „autonom": după cîştigarea independenţei şi nu sub dominaţie externă făţişă	Cazuri speciale
Australia	Austria	Belgia	Finlanda
Canada	Germania federală	Costa Rica	Irlanda
Islanda	Italia	Chile	Statele Unite
India	Japonia	Danemarca	
Jamaica		Franţa	
Liban		Israel	
Noua Zeelandă		Luxemburg	
Norvegia		Olanda	
Trinidad - Tobago		Suedia	
Filipine		Elveţia	
		Regatul Unit	
		Uruguay	

În al patrulea rînd, dominaţia externă are adeseori efectul unui bumerang. Nu e nici o îndoială că, în ţările în care poliarhia a fost temporar blocată de către forţele de ocupaţie, o consecinţă importantă a nazismului a fost tocmai o aderare mai puternică la ideile democratice şi o mai mare ostilitate faţă de ideologia antidemocratică nazistă. Avem toate motivele să credem că ocupaţia sovietică din Cehoslovacia i-a determinat pe cehi să fie ostili faţă de marxismul sovietic ortodox şi a făcut ca unele aspecte ale poliarhiei – mai ales cele care pun accentul pe libertate –să fie mai atractive. Raza de acţiune a efectului de bumerang poate depăşi cu mult zona victimelor intervenţiei respective. Probabil că în multe părţi ale lumii, acţiunile întreprinse de Statele Unite în Guatemala, Cuba, Vietnam

şi Republica Dominicană, precum şi imaginea destul de răspîndită a S.U.A. ca forţă economică agresivă şi dominatoare, au contribuit la discreditarea instituţiilor poliarhiei şi la scăderea încrederii în capacitatea acesteia de a asigura dreptate socială.

În al cincilea rînd, condiţiile ce au făcut posibilă instaurarea poliarhiei în timpul unei perioade de dominaţie făţişă (sau conservarea ei, în vederea unei renaşteri ulterioare) au fost neobişnuite din punct de vedere istoric şi este foarte puţin probabil ca ele să mai apară în viitor. Pentru a înţelege motivul, să ne gîndim la seria schematică de posibilităţi din tabelul 9.4.

Tabelul 9.4. Cîteva condiţii legate de dominaţia externă

În ţara supusă dominaţiei:		
Regimul anterior era:	Condiţiile sînt propice:	Ţara dominatoare caută să instaureze:
1. Poliarhie	Poliarhiei	Hegemonia
2. Poliarhie	Hegemoniei	Hegemonia
3. Hegemonie	Poliarhiei	Poliarhia
4. Hegemonie	Hegemoniei	Poliarhia

Prima situaţie este, în linii mari, cea a Belgiei, Danemarcei, Olandei, Norvegiei şi Franţei aflate sub dominaţie nazistă. Această dominaţie a avut, însă, o durată comparativ redusă şi un cîmp de acţiune limitat, ceea ce constituie un aspect important. Cea mai mare parte a clasei politice a supravieţuit. În rîndul populaţiei, efectul de bumerang s-a resimţit puternic: mulţi au ajuns să deteste nazismul; hegemonia era sistemul impus de inamic, de forţa de ocupaţie, cauza înfrîngerii, a privaţiunilor, umilinţelor şi suferinţei.

Dacă avem motive să credem că, după o dominaţie străină relativ scurtă, poliarhia are şanse să fie restabilită în scurt timp într-o ţară în care ea existase un timp, iar condiţiile îi sînt favorabile, în schimb situaţia nu mai este atît de sigură dacă intervalul este mai lung şi puterea externă îi reduce în mod sistematic la tăcere pe cei cu vederi democratice.

Reinstaurarea poliarhiei are mult mai puţine şanse în cea de-a doua situaţie prezentată în tabelul 9.4. Forţei externe i-ar fi mult mai uşor nu numai să impună un regim hegemonic, dar şi să renunţe, la momentul

oportun, la dominația declarată, lăsînd în urmă un aliat hegemonic. Fiind adoptată în țara respectivă, hegemonia s-ar adapta la spiritul național. Nu există exemple foarte clare, însă cel al Poloniei este măcar parțial ilustrativ. Fiind o țară cu intervale foarte scurte de cvasi-poliarhie în timpul Revoluției Franceze și după terminarea acesteia, fiind apoi dominată și fărîmițată timp de un secol de către Rusia și Prusia, Polonia a mai cochetat o dată cu poliarhia, experiență care a eșuat într-un absolutism[3] prezidențial, înainte ca statul să fie cucerit de către armata germană și cea rusă. Situația din Polonia este diferită de cea din țările vest-europene aflate sub dominație: nu se poate spune că poliarhia este pe cale să renască acolo, iar condițiile sînt departe de a fi favorabile instaurării unui nou regim poliarhic.

Revenind la situația în care puterea dominantă încearcă să instaureze poliarhia într-o țară care a avut un regim hegemonic, al treilea caz din tabelul 9.4 ridică mai puține dificultăți decît al patrulea.

Deși la finele celui de-al doilea război mondial, condițiile din Austria, Germania, Italia și Japonia nu erau nicidecum pe deplin favorabile instaurării poliarhiei, comparativ vorbind, fiecare din aceste țări era un candidat serios la poliarhie. Nu era greu să instituie poliarhia în aceste state. De fapt, probabil că tocmai ușurința cu care s-a reinstaurat poliarhia în aceste state i-a determinat pe politicienii americani să facă presupuneri simpliste și exagerat de optimiste în legătură cu perspectivele instaurării poliarhiei în alte țări, o iluzie întărită de aparentul succes al ajutorului acordat de către americani Greciei și Turciei, începînd din 1947.

Comparativ vorbind, practic, toate țările care și-au cîștigat independența după 1945 au condiții cît se poate de improprii instaurării poliarhiei. Cu toate acestea, Jamaica, Trinidad, India, Filipine și Liban erau, în 1970, guvernate de regimuri poliarhice, iar Malaezia și Cipru, de cvasi-poliarhii. Deși ar fi o eroare să sperăm că aceste regimuri vor fi foarte stabile, existența lor ne face să ne întrebăm care este contextul în care o intervenție externă poate facilita dezvoltarea poliarhiei într-o țară care prezintă condiții extrem de nefavorabile.

[3] Termenul este preluat din Gordon Skilling: *The Governments of Communist East Europe* (New York: Crowell, 1966), p. 28.

Se pare că există cîţiva factori care au contribuit la dezvoltarea poliarhiei în aceste ţări. În primul rînd, o mare parte din activiştii politici din aceste ţări erau predispuşi să opteze pentru instituţiile poliarhiei. De exemplu, cu cîţiva ani înainte ca India să-şi cîştige independenţa, în rîndul liderilor şi activiştilor politici exista un grad uimitor de consens cu privire la necesitatea ca în această ţară să se instaureze democraţia, în sens occidental. După cum am arătat în ultimul capitol, este foarte greu să explici de ce au activiştii politici dintr-o ţară anumite concepţii, într-o anumită perioadă istorică. Procesul prin care aceştia îşi însuşesc convingerile este atît de complex, încît o putere externă, mai ales o poliarhie, nu poate avea decît un succes limitat în privinţa susţinerii unei anumite ideologii; acea putere este prinsă într-o reţea deasă de forţe istorice şi culturale, pe care îi vine foarte greu să le manipuleze.

Mai mult chiar, puterea externă nu a recurs la mijloace coercitive acute şi de durată împotriva populaţiei din aceste ţări. Astfel s-a evitat, într-o anumită măsură, efectul bumerang. În orice caz, poliarhia nu a fost discreditată prin asocierea cu brutalităţile unei forţe externe detestate. Aşa se explică faptul că în aceste ţări s-au putut constitui instituţii rudimentare ale poliarhiei sau cvasi-poliarhiei şi au putut funcţiona îndeajuns de mult pentru ca activiştii politici să-şi însuşească deprinderea de a opera cu ele şi interesul să le menţină.

Aceste condiţii au fost neobişnuite din punct de vedere istoric şi se pare că acum nu le mai întîlnim, în majoritatea ţărilor care au un climat nefavorabil poliarhiei. Odată sfîrşit colonialismul formal, acum forţa externă are de-a face cu o ţară teoretic independentă, în care naţionalismul este, probabil, bine reprezentat, iar efectul de bumerang are toate şansele să fie puternic. O mare parte dintre activiştii politici au tendinţa să opteze pentru un tip sau altul de regim hegemonic. Contestarea publică, prin care duşmanii de moarte îşi pot atinge scopul, va părea în cel mai bun caz un lux şi în cel mai rău, un lucru extrem de dăunător. Chiar dacă puterea externă intervine la cererea guvernului, ea nu-şi poate învinge oponenţii, fără să fie ajutată. Astfel, puterea externă ajunge să recurgă, pe scară largă, la mijloace coercitive...

10

TEORIA: SUMAR ŞI COMENTARII

Dacă cele expuse în capitolele anterioare sînt corecte, atunci şansa ca o ţară să fie guvernată, la nivel naţional, pentru o perioadă considerabilă de timp, de către un regim în care marea majoritate a populaţiei are dreptul la contestare publică (adică de o poliarhie) depinde de cel puţin şapte serii de condiţii complexe. Acestea sînt enumerate în tabelul 10.1, fără subtilităţile şi consideraţiile din analiza expusă pînă acum.

Tabelul 10.1. Condiţii favorabile poliarhiei

	Cele mai favorabile poliarhiei	Cele mai puţin favorabile poliarhiei
I. Etape istorice	Concurenţa precede cuprinderea	Cuprinderea precede concurenţa Scurtătură: de la o hegemonie închisă la o poliarhie cuprinzătoare
II. Ordinea socioeconomică:		
A. Accesul la		
1. Violenţă	Dispersat sau neutralizat	Monopolizat
2. Sancţiuni socio-economice	Dispersat sau neutralizat	Monopolizat
B. Tipul de economie		
1. Agrară	A fermierilor liberi	Tradiţională ţărănească
2. Comercial-industrială	Conducere descentralizată	Conducere centralizată
III. Nivelul de dezvoltare socio-economică	Ridicat: PNB pe cap de locuitor peste cca.	Redus: PNB pe cap de locuitor sub cca.

	Cele mai favorabile poliarhiei	Cele mai puţin favorabile poliarhiei
	700-800 $	100-200 $
IV. Egalităţi şi inegalităţi		
1. Obiective	Inegalităţi reduse sau echitate şi inegalităţi dispersate	Mari: cumulative şi extreme
2. Subiective: defavorizări relative	Reduse sau în scădere	Mari sau în creştere
V. Pluralism subcultural		
1. Nivel	Redus	Accentuat
2. Dacă este marcant sau accentuat	Nici o majoritate	O majoritate
	Nici una regională	Unele regionale
	Nici una exclusă din guvern pe timp nelimitat	Unele aflate permanent în opoziţie
	Garanţii mutuale	Nici o garanţie mutuală
VI. Dominaţia exercitată de o putere externă	Slabă sau temporară	Puternică şi persistentă
VII. Convingerile activiştilor politici		
1. Instituţiile poliarhiei sînt legitime	da	nu
2. Numai autoritatea unilaterală e legitimă	nu	da
3. Poliarhia rezolvă cu succes problemele majore	da	nu
4. Încrederea în ceilalţi	mare	redusă
5. Relaţiile politice sînt:		
- strict concurenţiale	nu	da
- strict de cooperare	nu	da
- de concurenţă şi cooperare	da	nu
6. Compromisul e necesar şi oportun	da	nu

În principiu, am putea – şi, cum apar din ce în ce mai multe informaţii, fără îndoială că vom putea – să clasificăm ţările lumii în funcţie de aceşti factori. Pentru o mai bună sistematizare, să presupunem că ţările ar fi clasificate după note. Dacă una din cinci ţări este o poliarhie, ar trebui ca în anii 1960 şi 1970, o parte foarte mare a ţărilor din decilele superioare şi un număr neglijabil de ţări cu note între 1 şi 3 să fie poliarhii. Deci o ţară în genul celor notate cu A în figura 10.1 ar trebui să fie aproape sigur o poliarhie, iar o poliarhie tipică ar avea, probabil, un profil asemănător cu cel notat A. Şi am putea spune cu toată încrederea că, dimpotrivă, o ţară de tip B nu ar fi o poliarhie şi că ar avea toate şansele să fie o hegemonie. Fără îndoială că majoritatea ţărilor de tip C, tip prezentat în figura 10.2, ar trebui să fie poliarhii şi cele mai multe

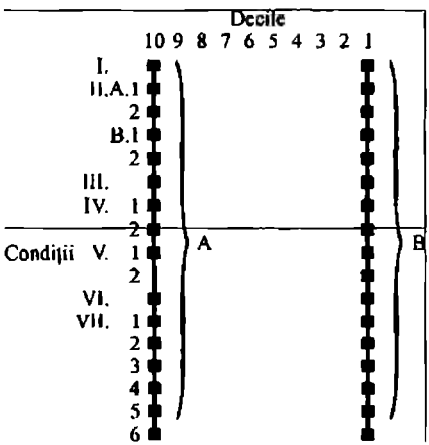

Figura 10.1

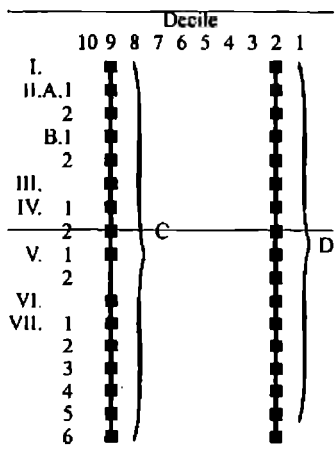

Figura 10.2

poliarhii ar avea profilul A sau C sau ar fi o combinaţie între aceste tipuri. O ţară de tip D nu ar fi, aproape sigur, o poliarhie şi probabil că multe din ţările de tip B şi D sau combinaţiile între B şi D ar trebui să fie hegemonii.

Cu toate acestea, din analiza prezentată în capitolele precedente, putem trage concluzia că există o serie de ţări care fac excepţie de la re-

gulă, avînd profiluri foarte diferite de acestea. Cea mai importantă excepţie ar fi, desigur, India, care ar avea, probabil, note mici la condiţiile IV şi V şi relativ mici la condiţia III (din cauza societăţii ţărăneşti tradiţionale în care trăiesc aproximativ 80% dintre indieni). Profilul Indiei ar putea arăta ca cel din figura 10.3. Mai mult decît atît, unele hegemonii ar avea note foarte mari la una sau mai multe caracteristici: de pildă, Germania răsăriteană ar avea note mari la IV şi VI şi probabil destul de mari la V; ar putea arăta aproximativ ca în figura 10.4.

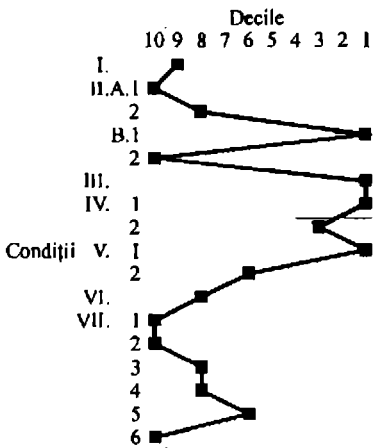

Figura 10.3

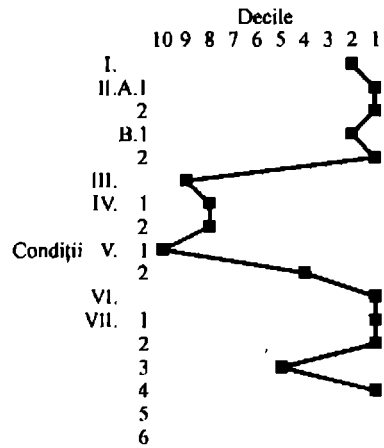

Figura 10.4

Danemarca ar putea fi caracterizată prin figura 10.5; trecerea bruscă de la hegemonia tradiţională la poliarhie trebuie să fi ridicat o serie de probleme, însă toţi ceilalţi factori sînt foarte favorabili. Argentina ar arăta, probabil, ca în figura 10.6.

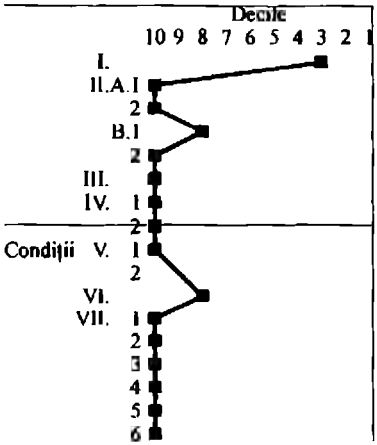

Figura 10.5

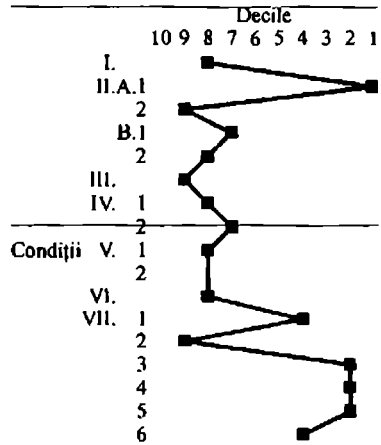

Figura 10.6

Cîteva limite

Cititorul s-ar putea întreba de ce am recurs la aceste profiluri, care constituie nişte reprezentări ipotetice şi ne dau doar o idee generală asupra datelor existente. De ce nu am verificat teoria prin clasificări care să prezinte profilul real al fiecărei ţări sau măcar al unui număr suficient de mare de state, cît să-mi demonstrez destul de bine teoria? Răspunsul ne duce direct la unul dintre marile lipsuri ale teoriei: n-am făcut acest lucru pentru că, date fiind tipurile de informaţii disponibile la această oră, cred că rezultatele la care aş ajunge ar fi incorecte şi amăgitoare. Sigur că am putea găsi informaţii satisfăcătoare despre unii dintre factori – mai ales despre nivelul de dezvoltare socioeconomică. Unul dintre motivele pentru care am acordat atîta atenţie relaţiei dintre regim şi nivelul socioeconomic este, fără îndoială, acela că avem la îndemînă date „de rezistenţă" acceptabile din punct de vedere logic (chiar dacă nu pe deplin satisfăcătoare) pe baza cărora să formulăm indicatori. Este un exemplu perfect pentru modul în care relevanţa unei teorii poate fi deturnată din cauza informaţiilor aflate la dispoziţie. După cum am arătat în capitolul 5, dacă am acorda mai multă atenţie nivelului de dezvoltare economică, am exa-

gera importanţa acestui factor, în detrimentul celorlalţi. Nu avem decît foarte puţine date despre inegalităţile obiective şi subiective; de asemenea, după cum arătam şi în capitolul 8, despre convingerile activiştilor politici din diferite ţări, mai ales din cele cu regim hegemonic, nu avem decît informaţii comparative extrem de fragmentare. Se prea poate ca în următorii ani să nu mai existe acest deficit de date, ca urmare a încheierii studiilor la care se lucrează acum. Dar a descrie acum profilul unui număr mare de ţări, ar însemna să ne aventurăm într-o explorare teoretică de o validitate îndoielnică, bazată pe date destul de modeste.

Tot sărăcia informaţiilor impune încă o limitare serioasă, care priveşte însăşi formularea teoriei: nu m-am încumetat să stabilesc care dintre factori sînt mai importanţi. Aceasta este, fără îndoială, o chestiune foarte importantă din punct de vedere teoretic (şi practic) şi nu putem nega că defectul este unul grav. Este posibil, chiar foarte uşor să recurgi la o mască prin care să faci o teorie incorectă să stea în picioare. Ar fi tentant, de exemplu, să interpretăm teoria ca pe o ecuaţie cu regresie multiplă. Dar fără o bază suficientă de date de la care să pornim pentru a formula variabilele independente, valorile constantelor ar fi fictive. Cititorul versat şi-ar da seama că am ajuns de unde am plecat, iar pe cel mai naiv l-am putea face să creadă că teoria este mai exactă decît este, în realitate.

11

POST-SCRIPTUM
CÎTEVA IMPLICAȚII ASUPRA STRATEGIILOR DE SCHIMBARE

În măsura în care am reușit să ofer un răspuns, ultimul capitol completează răspunsul la întrebarea pusă la sfîrșitul primului capitol. De fapt, cartea se încheie aici.

Cu toate acestea, mi se pare că argumentul ei are anumite implicații asupra strategiilor de schimbare. Deși problema modului în care se pot transforma hegemoniile în poliarhii este ea însăși un subiect de volum, ar putea fi util să extragem, din argumentul general, cîteva concluzii, fie ele și vagi, care să aibă o mai mare relevanță pentru acțiune.

E greu să reflectăm asupra condițiilor ce par să determine diferențele între regimuri, fără a concluziona că o țară total lipsită sau cu o experiență redusă în ceea ce privește instituțiile contestării publice și concurenței politice, și căreia îi lipsește o tradiție a toleranței față de opozițiile din spațiul politic, are puține șanse să se transforme într-o poliarhie stabilă, într-un interval de cîțiva ani. La fel de adevărat este că statele cu o îndelungată tradiție în ceea ce privește toleranța, politica concurențială și participarea largă, arareori se transformă în hegemonii.

Ar fi nerealist, atunci, să presupunem că va exista o schimbare dramatică în privința numărului de poliarhii, pe parcursul următoarelor două generații. Unele regimuri hegemonice se pot transforma în regimuri mixte, unele regimuri mixte cvasi-hegemonice pot deveni cvasi-poliarhii, iar unele cvasi-poliarhii pot deveni poliarhii. Fără îndoială, vor exista și

mişcări în direcţia opusă, însă cu excepţia situaţiei în care se vor produce cuceriri pe scară largă, de către hegemoniile imperialiste, probabil că numărul poliarhiilor nu va scădea mult. Ca şi în alte privinţe, pronosticul cel mai sigur asupra regimului unei ţări, peste o generaţie, este că va fi întrucîtva diferit, însă nu radical diferit, de ceea ce este acum.

Această perspectivă asupra regimurilor este, cred, obiectivă şi s-ar putea ca unii cititori s-o considere nepermis de pesimistă. Sigur că e departe de optimismul fără margini ce caracterizează, îndeobşte, gîndirea democratică, şi mai ales pe cea a americanilor. Şi totuşi, să nu uităm că Epoca Revoluţiei Democratice, aşa cum numea Palmer ultimii 30 de ani ai secolului al XVIII-lea, s-a încheiat fără să apară „democraţii" durabile – sau poliarhii, în limbajul cărţii de faţă – cu excepţia Statelor Unite. N-ar fi o exagerare prea mare dacă am spune că ceea ce se numeşte Revoluţia Americană n-a făcut decît să legitimeze sau, în unele cazuri, să accelereze procesul de democratizare care începuse mai demult în colonii şi care nu a luat nicidecum sfîrşit, odată cu cîştigarea independenţei. Nu vreau să spun că mişcările revoluţionare nu au avut efecte pe termen lung sau că ele nu ar fi fost importante sau binevenite; în timp, mişcările revoluţionare din secolul al XVIII-lea au contribuit la crearea cîtorva condiţii favorabile poliarhiei, mai ales în ceea ce priveşte concepţiile şi dispersia inegalităţilor. Ele nu şi-au putut atinge, însă, principalul obiectiv, şi anume constituirea unor republici reprezentative şi durabile, bazate pe sufragiul populaţiei – adică, poliarhii. Şi revoluţiile care au izbucnit în Europa în mai 1848 au avut, de asemenea, consecinţe pe termen lung, dar nici ele nu au reuşit să pună bazele unor poliarhii durabile.

Implicaţiile cu privire la asistenţa externă

Aşadar, politicienii dintr-o ţară precum Statele Unite, care vor să transforme sistemul de guvernămînt dintr-o altă ţară, dintr-o hegemonie sau dintr-un regim mixt într-o poliarhie, se confruntă cu probleme extrem de complexe, printre care faptul că noi nu cunoaştem lanţul cauzal prin

care ajutorul extern influenţează condiţiile interne în sensul modificării de regim.

Cea mai promiţătoare situaţie este cea a unei ţări care, prin cele şapte serii de condiţii descrise anterior, are un profil extrem de favorabil (de exemplu, o ţară de tipul C, din figura 10.2), dar în care s-a instaurat, dintr-un motiv sau altul, o dictatură pe care poporul o detestă. Dar, în ciuda iluziilor politicienilor şi ale publiciştilor, astfel de ţări constituie o raritate statistică. Cea mai puţin promiţătoare situaţie este aceea a ţărilor în care cele şapte serii de condiţii duc la un profil extrem de nefavorabil. Desigur, este cazul unui număr foarte mare de ţări, care au o nevoie disperată de un ajutor economic.

Dacă cea mai promiţătoare situaţie este rară, iar pe cea mai descurajantă o întîlnim la tot pasul, la fel de adevărat este că unele ţări au un profil mixt – mai propice poliarhiei în anumite privinţe şi mai puţin în altele. Cazurile Argentinei, Cubei, Cehoslovaciei, Greciei, Iugoslaviei, Spaniei şi Taiwan-ului sînt ilustrative, deşi ele diferă din multe puncte de vedere.

Tocmai de aceea ar fi util să ne întrebăm cum pot politicienii din S.U.A., de pildă, să înlesnească transformarea unor ţări ca acestea în poliarhii. Se pare că există trei strategii principale: (1) invadarea şi ocuparea ţării, înlăturarea prin forţă a respectivului sistem de guvernămînt şi înlocuirea lui cu o poliarhie, apoi protejarea acesteia atît cît este necesar; (2) sprijinirea mişcărilor democratice – adică revoluţionare – din ţară prin fonduri, arme sau alte mijloace; (3) sprijinirea guvernului existent prin fonduri, arme sau alte mijloace şi exercitarea unor presiuni asupra acestuia, în vederea unor schimbări.

Prima dintre strategii s-a soldat cu cîteva succese răsunătoare şi multe eşecuri. Sub forma dominaţiei coloniale şi a unei tutele de durată, aceasta a contribuit la instaurarea poliarhiei în India, Filipine, Jamaica şi Puerto Rico. Cucerirea militară, urmată de ocupaţia şi reinstaurarea poliarhiei au dus la crearea unor regimuri poliarhice în Italia, Germania, Austria şi Japonia. În ciuda tuturor acestor succese, însă, există şi o lungă serie de eşecuri. Toate sistemele de guvernămînt revoluţionare, instituite cu ajutorul francezilor, în ultimele etape ale Revoluţiei Franceze, s-au

prăbuşit. Cu toate că multe dintre ţările foste colonii care şi-au cîştigat independenţa în ultimele decenii au început să testeze poliarhia, numărul statelor conduse acum de dictaturi este cu mult mai mare decît al celor guvernate de poliarhii. Mai mult decît atît, se pare că evenimentele petrecute după cel de-al doilea război mondial au făcut ca prima strategie să se demodeze. Colonialismul în forma lui clasică, de dominaţie directă, a dispărut, iar „neo-colonialismul", sub forma influenţării economice şi politice a ţărilor teoretic independente şi suverane, nu a dus pînă acum la instituirea poliarhiei. Încercările de impunere a poliarhiei prin intervenţia militară directă, de tipul celor făcute după învingerea dictaturilor Axei, din al doilea război mondial s-ar putea – şi sperăm din tot sufletul – să se dovedească unice în istorie. Tragedia din Vietnam a demonstrat cît de iluzorie este convingerea că Statele Unite ar putea instaura, prin propria voinţă, o poliarhie într-o altă ţară, prin forţă.

A doua strategie comportă şi ea un mare risc de eşec, şi aceasta din multe motive. Guvernul unei ţări care încearcă să se implice în mişcările politice revoluţionare ale alteia are toate şansele să fie stîngaci, incapabil, ignorant, insensibil din punct de vedere politic şi poate fi oricînd prins, împotriva propriei voinţe, în lupta dintre facţiunile revoluţionare. Şi de la dezastrul din Golful Porcilor încoace, presupunerea că guvernul american ar putea ţine sub control, cu succes, o astfel de relaţie complexă este şi mai nefondată. Iar în ceea ce priveşte relaţiile cu revoluţionarii, dictaturile au, iarăşi, cele mai multe resurse. Nu exagerăm spunînd că, dacă forţele revoluţionare dintr-o ţară se bucură de sprijinul popular necesar pentru o poliarhie, ele nu au au nevoie de prea mult sprijin din exterior, iar dacă nu sînt susţinute de mase, atunci nici un fel de sprijin extern, în afară de invazie şi ocupaţie (şi, uneori, nici măcar acestea) nu le va putea ajuta să instaureze o poliarhie. Apoi, mişcările democratice nu mai sînt, de regulă, revoluţionare, iar mişcările revoluţionare de la ora actuală sînt rareori democratice. Dimpotrivă, în ţările care au condiţii extrem de nefavorabile poliarhiei, revoluţionarii care înlătură un regim hegemonic îl vor înlocui, cel mai probabil, cu un altul. Faptul că noua hegemonie ar putea fi mai bună sau mai proastă decît cea veche ne ajută foarte mult să hotărîm dacă este de dorit o mişcare revoluţionară, însă este nerelevant

pentru succesul celei de-a doua strategii. Şi în sfîrşit, numai un guvern care este gata să plătească pentru relaţiile ostile cu celelalte tipuri de regimuri are şanse să considere această strategie ca fiind aceptabilă. Pînă şi guvernele formate în urma unei revoluţii tind să renunţe la ea, pentru a beneficia de avantajele normalizării relaţiilor cu celelalte ţări, indiferent de regimul lor. E de la sine înţeles că guvernele poliarhiilor cu baze solide nu sînt dispuse să rişte prea mult în numele revoluţionarilor; nici o ţară nu a venit în ajutorul Revoluţiei ungare din 1954 sau al celei din Cehoslovacia, din 1968.

Nici a treia strategie nu are mai multe şanse de reuşită decît celelalte. Una este să ajuţi o poliarhie asediată să supravieţuiască, aşa cum a fost cazul cu India, Israel sau Chile. Dar cu totul altceva este să ajuţi un regim hegemonic sau mixt, în virtutea presupunerii că sprijinul ar putea servi drept pîrghie pentru transformarea acelui regim. Puterile externe nu-i pot convinge prea uşor pe cei aflaţi în fruntea unor dictaturi sau a unor oligarhii să-şi distrugă propriul regim. În acest sens, ca strategie de transformare a non-poliarhiilor în poliarhii, programul american de ajutor extern trebuie considerat un eşec total, indiferent ce efecte ar avea, pe termen lung, asupra condiţiilor care există în diverse ţări pentru instaurarea poliarhiei. Din cîte ştiu eu, nu-i putem atribui acestei strategii nici măcar un singur succes.

Să presupunem că liderii politici, activiştii sau, în general, cetăţenii dintr-o anumită ţară guvernată de o poliarhie doresc să faciliteze perspectiva instituirii poliarhiei în alte ţări. Ce ar putea face ei în acest sens? Să acorde, în primul rînd, ajutor economic şi tehnic unei ţări care are nevoie de asistenţă?

Este important să distingem temeiurile în virtutea cărora se poate acorda un ajutor economic şi tehnic. În primul rînd, poate fi vorba de considerente exclusiv morale şi umanitare. Pe lîngă acestea, se poate susţine că, pe termen lung, este în interesul celor bogaţi să eradicheze sărăcia, frustrările şi suferinţele celor sărmani şi că orice ţară bogată trebuie să ajute ţările mai puţin dezvoltate, dacă asistenţa acordată duce la reducerea sărăciei. Dacă s-ar acorda asistenţă pe baza acestor considerente, atunci n-ar mai conta natura, ideologia şi politica externă ale re-

gimului respectiv. Şi numai dacă organizaţiile internaţionale şi multilaterale s-ar dovedi mai puţin eficiente, în privinţa alocării şi administrării fondurilor, ar mai exista un motiv ca asistenţa să fie acordată nu de către acestea, ci de către autorităţile naţionale.

În al doilea rînd, sigur că se poate susţine (poate ca un argument special ce ilustrează ceea ce am spus despre considerentele morale şi umanitare sau propriul interes) că, pe termen foarte lung, dezvoltarea socioeconomică facilitează poliarhia. Însă, din motivele pe care le-am arătat în celelalte capitole, nivelul socioeconomic nu este decît unul dintre factorii ce influenţează şansele poliarhiei, iar relaţia dintre ei este departe de a fi simplă, directă sau prea bine înţeleasă. Dată fiind natura subtilă, nesiguranţa acestei relaţii şi faptul că ea se manifestă pe termen lung, asistenţa acordată în virtutea acestor considerente unei ţări care mai este, încă, departe de o poliarhie deplină, este un pariu cu şanse foarte nesigure de cîştig. Poate că ar fi logic să le cerem cetăţenilor din cele mai puternice poliarhii să intre în acest joc. Dar, avînd în vedere gradul extrem de mare de nesiguranţă din lungul lanţ cauzal ce începe cu asistenţa şi duce la poliarhie, ne-ar fi, practic, imposibil (cu doar cîteva excepţii) să arătăm că dacă acordăm asistenţă ţării subdezvoltate x, avem mai multe şanse să ajungem, în final, la poliarhie, decît dacă ajutăm o altă ţară subdezvoltată, y. Putem trage concluzia că asistenţa trebuie acordată în funcţie de nevoile şi de capacitatea unei ţări de a se folosi de aceasta, indiferent de natura sau ideologia regimului respectiv. Şi nici în acest caz nu există nici un motiv ca ajutorul să nu fie acordat printr-o organizaţie internaţională, şi nu naţională.

În al treilea rînd, din considerente morale, se poate susţine că cetăţenii unor poliarhii puternice trebuie să acorde asistenţă, la cererea unui guvern care are nevoie de ea şi care a instituit deja o poliarhie sau o cvasi-poliarhie ce a atins un grad destul de mare de liberalizare şi participare.

În sfîrşit, se pune problema acordării de asistenţă economică, tehnică sau militară unor regimuri hegemonice sau mixte, în ideea că acest gen de ajutor va duce la transformarea regimului în poliarhie sau în ceva

foarte asemănător. Cartea de faţă demonstrează, cred, cît de lipsită de temei este o astfel de politică. Procesul de transformare este prea complex şi prea puţin înţeles ca să o justifice. Neputinţa programului american de asistenţă externă de a duce, în decursul a două decenii, la astfel de transformări, întăreşte şi mai mult această concluzie negativă.

Ar fi, însă, o eroare gravă ca aceste opinii să fie luate drept o obiecţie împotriva asistenţei economice şi tehnice. Dimpotrivă, cred cu toată convingerea că ţările bogate ar trebui să aloce o parte substanţială din bogăţiile lor fabuloase pentru reducerea sărăciei şi suferinţei din ţările mai sărace. Dar aceasta trebuie să pornească din considerente morale, din compasiune sau să se facă în temeiul raţional al propriului interes, iar nu în ideea că asistenţa externă poate fi o pîrghie pentru democratizarea şi liberalizarea unui regim hegemonic.

Implicaţiile cu privire la acţiunea politică

Să încercăm acum să privim situaţia din punctul de vedere al unui cetăţean al ţării respective. Să presupunem că un ipotetic Inovator dintr-un stat guvernat de un regim hegemonic sau mixt vrea, printre altele, să reducă barierele ce împiedică participarea şi opoziţia politică – adică doreşte ca ţara să se apropie măcar, dacă nu chiar să ajungă în stadiul de poliarhie. Ce-ar putea descoperi Inovatorul nostru, în analiza din capitolele anterioare?

Sigur că n-ar găsi nici un sfat despre cum să-şi însuşească puterea de care este nevoie pentru o inovaţie politică, într-un anumit context personal, naţional şi istoric: dacă să opteze pentru reformă sau revoluţie, dacă să acţioneze din interiorul, alături de, din afara sau împotriva regimului, dacă să cîştige sau să folosească puterea ca membru al clasei conducătoare sau ca membru clandestin al unei opoziţii care conspiră etc. Dar, dincolo de aceste probleme tactice fundamentale ce ţin de cîştigarea puterii de care este nevoie pentru a induce o schimbare, mai există şi probleme referitoare la obiectivele strategice, la modurile prin care puterea, o dată obţinută, poate fi folosită pentru a face o anumită ţară să se

apropie de poliarhie. Ca de obicei, tactica şi strategia nu pot fi strict separate; în principiu, tactica ar trebui aleasă în funcţie de directivele strategice, şi totuşi alegerea unei tactici poate fi decisivă pentru atingerea obiectivelor.

Chiar dacă teoriile expuse în cartea de faţă nu sînt de folos în ceea ce priveşte tactica, cred că eroul nostru Inovator ar putea descoperi în ele cîteva implicaţii utile legate de strategie. Îngăduiţi-mi să sugerez, în cele ce urmează, cîteva dintre ele.

Aprecierea critică

Să pesupunem că eroul nostru începe, pur şi simplu, prin a face un bilanţ critic. Poate că prima concluzie pe care ar trage-o din capitolele de pînă acum este aceea că posibilităţile sînt limitate, indiferent despre ce ţară sau epocă ar fi vorba. Există ţări în care chiar şi un cetăţean înţelept şi curajos şi-ar putea pune mîinile în cap de disperare, convins fiind că trebuie să aştepte o răsturnare istorică mai propice strădaniilor lui.

Democraţii cei mai entuziaşti vor spune, fără îndoială, că o asemenea afirmaţie este mult prea pesimistă. Dar cred că ignorarea realităţii a făcut mai mult rău democraţiei decît aprecierea ei obiectivă. Evenimentele politice din acest secol au confirmat pe deplin mai vechea concepţie potrivit căreia democraţia nu învinge, întotdeauna, toate piedicile pe care i le pun în cale istoria şi situaţia în care se află un popor.

Şi totuşi, nimic din cele arătate pînă acum nu pledează pentru un pesimism nejustificat şi nici pentru prejudecata, atît de răspîndită printre americani, că pentru instituirea unei democraţii reprezentative este nevoie de o conjunctură unică, de condiţii excepţional de rare, pe care doar cîteva popoare, printre care şi cel american, au norocul să le întrunească. La o privire globală, se poate constata cu uşurinţă cît de variate sînt condiţiile în care funcţionează astăzi poliarhiile, dacă-mi este permis să revin încă o dată la acest termen.

În concluzie, după cum reiese din teoriile prezentate şi confirmate cît de cît de datele pe care le-am avut la dispoziţie, şansele pe care le au oponenţii unui guvern de a contesta politica acestuia sînt nesigure, dar nu

accidentale. Iar dacă şansele opoziţiei depind, în mare parte, de factori care o depăşesc, alteori libertatea de care se bucură opoziţia poate varia prin alegerea deliberată a oamenilor.

În capitolele anterioare, am expus şapte tipuri de factori care pot favoriza, prin variaţiile lor, fie poliarhia, fie hegemonia. Dacă Inovatorul nostru trăieşte într-o ţară în care toate cele şapte elemente sînt propice concurenţei politice, poliarhia are, desigur, şanse mari, chiar dacă nu există nici o siguranţă. Dacă el trăieşte într-o ţară în care toate condiţiile sînt favorabile hegemoniei, fireşte că există şanse foarte mici pentru un regim concurenţial şi mai ales pentru o poliarhie de mare cuprindere.

Bineînţeles că pentru a-şi alege tactica şi obiectivele strategice, Inovatorul trebuie să ţină cont de profilul ţării sale şi de limitele şi posibilităţile sugerate de acesta. Dacă e vorba despe un regim mixt, cu un profil foarte favorabil şi cu o experienţă bogată în concurenţa politică, este indicat să se inducă schimbări care să permită trecerea la o poliarhie deplină. Însă instituirea imediată a unei poliarhii depline într-o ţară cu un profil nefavorabil ar fi un obiectiv utopic; chiar dacă hegemonia ar fi înlăturată sau dizolvată şi un grup de inovatori ar putea adopta o constituţie prin care să se creeze instituţiile specifice poliarhiei, ar fi prea puţin probabil ca această constituţie să fie eficientă, şi atunci instituţiile ar fi formale sau efemere. Însă chiar şi într-o astfel de situaţie atît de deprimantă pentru un democrat, Inovatorul ar putea induce schimbări care să permită mai multă participare şi contestare, mărind, astfel, pe termen lung, şansele poliarhiei.

Garanţii mutuale

> *Părţile rivale dintr-un conflict nu se vor tolera una pe alta dacă una dintre ele crede că, tolerînd-o pe cealaltă, va ajunge să se autodistrugă sau va avea foarte mult de suferit. Toleranţa are mai multe şanse să se manifeste şi să dureze dacă părţile rivale nu tind să se lezeze grav una pe cealaltă. Astfel, costul tolerării poate fi redus prin garanţii solide, eficiente împotriva distrugerii, constrîngerii extreme sau a unor*

grave vătămări. O strategie a liberalizării implică, deci, căutarea unor astfel de garanții.

Sfatul acesta se referă mai cu seamă la căutarea unor garanții, fără a intra în detalii specifice, tocmai pentru că problema diferă atît de mult de la o țară la alta încît ar fi aberant să oferim o soluție generală. Primii pași către liberalizarea unui regim extrem de hegemonic nu pot fi identici cu pașii ce mai trebuie făcuți în cazul unei cvasi-hegemonii. Într-o hegemonie deplină, prima etapă ar putea consta, pur și simplu, în a se înțelege faptul că în conflictele survenite în cadrul grupurilor aflate la conducere, cei care pierd nu trebuie pedepsiți prin moarte, încarcerare, exil sau degradare totală. Din acest punct de vedere, trecerea de la hegemonia stalinistă la sistemul post-stalinist a constituit un pas serios către liberalizare.

După cum am văzut deja, natura și valoarea garanției pentru potențialii rivali diferă mult de la o poliarhie la alta. În țările foarte omogene, înțelegerile explicite sînt mai puțin importante decît în statele cu subculturi puternic diferențiate, ale căror structuri constituționale și instituționale ar putea fi nevoite să garanteze securitatea acelor subculturi. Mai mult decît atît, clivajele și instituțiile care se ocupă de ele sînt rareori statice: din 1956, granițele statelor componente ale Indiei au început să fie modificate în funcție de principalele granițe lingvistice; fenomenul numit *verzuiling*, din Olanda, e departe de a fi unul imuabil, și de cînd a fost sesizat, a început să se diminueze. Ceea ce persistă în Olanda sau într-un regim foarte diferit precum cel elvețian, ceea ce constituie o piatră de temelie a sistemului de dezvoltare a guvernelor regionale (de stat) din India, ceea ce își perfecționează valonii și flamanzii din Belgia, iar populația francofonă din Canada cere din ce în ce mai insistent, este tocmai un sistem de garanții mutuale care să asigure securitatea subculturilor de bază.

Cel ce caută să liberalizeze un sistem hegemonic dintr-o țară cu mai multe subculturi se confruntă și cu problema garanțiilor mutuale. Prin mișcările lor pentru liberalizare, din 1968, dinaintea invaziei și ocupației sovietice, liderii regimului hegemonic cu partid unic din Cehoslo-

vacia susţinuseră ideea unui sistem federal care să permită existenţa a două grupuri teritoriale şi lingvistice – cehii şi slovacii – fiecare cu propria provincie. Mai mult decît atît, noul statut propus partidului comunist aflat la conducere ar fi rezolvat problema pluralismului subcultural nu numai prin reorganizarea partidului după un sistem federal, dar şi printr-o prevedere referitoare la dreptul mutual de veto asupra anumitor hotărîri luate de către Comitetul Central. Deciziile Comitetului ar fi fost adoptate prin votul majorităţii, în vreme ce hotărîrile legate de „existenţa, suveranitatea şi interesele fundamentale, naţionale sau teritoriale" ar fi trebuit aprobate de cel puţin jumătate din reprezentanţii fiecărei subculturi din Comitet, fiecare grup votînd separat. Avînd în vedere că slovacii reprezentau doar 18% din membrii partidului, prin opoziţia a puţin mai mult de 9% din membrii de partid s-ar fi putut bloca, în principiu, o astfel de decizie.[1] Deci se pare că cehii şi slovacii tindeau către o soluţie „consociaţională" la problema protejării unei minorităţi subculturale, într-un sistem care se voia mai puţin hegemonic şi mai receptiv la doleanţele poporului.

Ca şi în cazul poliarhiilor, cu cît o ţară tinde mai mult către un sistem de veto reciproc, cu atît mai mare este riscul imobilismului. Acest risc este preţul pe care-l suportă o ţară cu subculturi potenţial ostile, pentru tolerarea exprimării politice a clivajelor sale. Firește că, în multe cazuri, cei ce optează pentru sau împotriva liberalizării nu sînt pregătiţi să suporte acest cost. Dar în timp, el s-ar putea să fie mai mic decît pare la prima vedere. Experienţa unor ţări „consociaţionale" demonstrează că un sistem de garanţii mutuale poate reduce, treptat, temerile şi ostilitatea dintre minorităţi, poate sprijini în mai mare măsură instituţiile participării şi ale contestării publice, poate întări sentimentul apartenenţei la aceeaşi naţiune şi permite, cu timpul, ca energiile politice consumate în conflictele subculturale să fie canalizate către alte probleme importante ale societăţii.

[1] Vezi raportul lui Michel Tatu din *Le Monde* (Sélection Hebdomadaire, 8-14 august, 1968), pp. 1, 4.

Organele executive

> *Cînd se reduc barierele în calea contestării publice şi participării, apar interese şi revendicări pe care guvernul le-a ignorat pînă atunci. Pentru ca participarea şi contestarea publică să fie eficiente, autoritatea instituţiilor politice receptive la noile interese şi revendicări trebuie mărită. Dar, ca să reducă imobilismul şi blocajul, executivul trebuie să fie învestit cu o putere considerabilă, pentru a lua măsuri rapide şi decisive, mai ales în cazuri de urgenţă. Aşadar, organele executive trebuie să aibă o autoritate pe care, la propriu vorbind, majorităţile tranzitorii din parlament să n-o poată submina, dar care să poată fi, totuşi, influenţată de coaliţiile mari şi durabile, fie ele minoritare sau majoritare.*

Această indicaţie, care nici nu poate fi altfel decît generală, îi atrage Inovatorului nostru atenţia asupra celor mai importante probleme cu care se confruntă cei ce elaborează constituţia şi încearcă să pună la punct un sistem politic concurenţial. Iată o formulare extrem de generală a problemei şi a soluţiei – sau mai curînd direcţia în care trebuie căutată o soluţie. Cel mai cunoscut aspect al acestei probleme cu care se confruntă guvernele reprezentative este, desigur, clasica problemă a relaţiilor dintre puterea executivă şi cea legislativă. Operînd cu o teorie a democraţiei reprezentative care punea accent pe legitimitatea exclusivă a adunării alese, ca reprezentant suprem al voinţei poporului, organele care au pus la punct constituţiile au întîmpinat greutăţi în ceea ce priveşte crearea unei puteri executive care să aibă o autoritate independentă. În acest secol, însă, majoritatea poliarhiilor au respins modelul guvernămîntului de adunare, care are în subordine un executiv slab: autorităţile executive ale poliarhiilor s-au înarmat, practic, cu o putere foarte mare, în vederea unor măsuri drastice şi decisive. Acum este sînt se poate de clar că orice încercare de imitare a unui guvernămînt de adunare are toate şansele să ducă la dezastru şi să înlesnească, în timp, instituirea unui control de tip hegemonic.

Aşadar, în general, poliarhiile au trecut de la un executiv dependent la ceea ce este, măcar *de facto*, dacă nu *de jure*, un executiv independent. Problema Inovatorului nostru este exact opusă. Acei lideri politici care sînt prea dependenţi, trebuie să devină mai independenţi în ceea ce priveşte autoritatea pe care o au asupra instituţiilor politice ce răspund unei multitudini de interese şi revendicări. Hegemoniile ne-au învăţat că, atunci cînd independenţa este prea mare, ea devine represivă. Iar lecţia pe care ne-au dat-o poliarhiile este că prea puţină independenţă duce la guverne atît de ineficiente, încît ele favorizează guvernarea hegemonică.

Este puţin probabil ca obiectivul strategic să poată fi formulat cu mai multă precizie decît am făcut-o noi, prin aceste remarci foarte generale. Date fiind deosebirile mari dintre ţări, o strategie mai detaliată trebuie, firește, să ţină cont de situaţia specifică a ţării respective.[2]

Prevenirea fragmentării

> *Dat fiind că fragmentarea excesivă în partide politice rivale măreşte costul tolerării, o strategie de liberalizare presupune căutarea unui sistem de partide care să evite o creştere prea mare a numărului de partide.*

Inovatorul trebuie să se gîndească foarte atent la eventualele scindări ce ar putea decurge din diferitele tipuri şi grade de liberalizare. Într-o ţară foarte omogenă, ne-am putea gîndi serios la schimbările instituţionale şi constituţionale ce ar putea duce, în cele din urmă, la un sistem politic construit, în mare, după modelul sistemului parlamentar clasic, alcătuit din două partide – un fel de versiune idealizată a sistemului britanic. Dar ţara acestui inovator are toate şansele să nu fie suficient de omogenă pentru ca modelul clasic al parlamentului alcătuit din reprezentanţii a două partide să fie suficient de funcţional. Este mai probabil

[2] S-a făcut o astfel de încercare pentru cazul Argentinei, într-un articol intitulat „Del gobierno revolucionario al orden constitutional", *Criterio* 61, (Buenos Aires, 13 iunie, 1958):371-75. Chiar dacă atunci cînd am scris acest capitol nu văzusem articolul, există destule asemănări care demonstrează că strategiile pe care le-am recomandat sînt, de fapt, relevante măcar pentru unele ţări.

ca această țară să aibă cîteva subculturi distincte și potențial antagonice – regionale, lingvistice, religioase, rasiale și etnice; căci, după cum am observat, o omogenitate pronunțată este un fenomen rar, în timp ce scindările subculturale pot fi întîlnite la tot pasul. Iar în țările cu mari diferențieri subculturale nu se poate institui clasicul model bipartidist – să ne gîndim la Canada, Africa de Sud, India, Belgia, Olanda, Elveția și Liban.

Așadar, cetățeanul nostru va trebui să se gîndească la un model cu totul diferit. Faptul că mulți au văzut în guvernămîntul de adunare și în clasicul model parlamentar bipartidist formele ideale ale democrației reprezentative, de la care orice abatere este un defect, nu a fost deloc binevenit, ba ar putea fi chiar dezastruos. Așa cum poliarhiile secolului XX au respins, toate, modelul adunării, nici cel clasic al parlamentului bipartidist nu poate fi adoptat cu succes în țările cu diferențieri subculturale, adică în majoritatea țărilor. Aceste modele se bucură, însă, de un mare prestigiu, iar sistemele alternative concepute pentru a rezolva problema clivajelor subculturale sînt prea puțin înțelese și desconsiderate în scrierile despre guvernul reprezentativ, fiind privite ca niște substitute. Însă, majoritatea țărilor nu se pot liberaliza într-atît încît să atingă gradul de liberalizare al unei poliarhii, decît printr-unul din aceste substitute care au adus, în anumite țări, o toleranță extraordinară față de diverse subculturi adeseori conflictuale.

Sistemele de partide sînt adeseori considerate niște instituții „naturale", care se dezvoltă spontan și oglindesc întocmai scindările „naturale" ale societății, tocmai din cauza modului în care au evoluat acestea în teoria și practica democrației reprezentative. Conform acestei concepții, încercările deliberate de a pune în relație și controla caracterul și numărul partidelor unei poliarhii fie că sînt sortite eșecului, fie că încalcă regulile democratice ale jocului. Nici una dintre aceste teorii nu mi se pare validă. Prima a devenit extrem de dubioasă după ce s-au cercetat cu atenție relațiile dintre sistemele de partide și diverse aranjamente legate de alegeri. Natura acestor relații este și acum un subiect controversat, însă cea mai sistematică analiză de pînă acum arată, printre altele, că:

1. Toate sistemele electorale au tendinţa să acorde partidelor mai mari mai multe locuri în legislativ decît voturile pe care le obţin – iar partidelor mai mici, locuri mai puţine decît voturile obţinute.
2. Gradul de divergenţă reflectă formula electorală şi mărimea circumscripţiilor.
3. Alegerile din circumscripţiile uninominale se soldează cu un maximum de divergenţe, iar proporţionalitatea maximă se obţine în sistemul de reprezentare proporţională, cu alocarea unui număr mai mare de locuri parlamentare pentru fiecare circumscripţie, conform formulei „celui mai mare rest".[3]

Rezultă că sistemul de partide nu este o reflecţie firească, spontană sau inevitabilă a diferenţierilor sociale. El depinde, într-o anumită măsură, de înţelegerile electorale. Iar acestea pot fi manipulate deliberat, astfel încît să amplifice sau să reducă fragmentarea. Manipularea procedurilor electorale a fost, desigur, condamnată, deoarece guvernele au folosit-o uneori în folosul propriului partid sau al propriei coaliţii, defavorizînd opoziţia; însă, întrucît procedurile electorale constituie unul din puţinele aspecte ale sistemului politic supuse schimbării mai mult sau mai puţin deliberate, mi se pare că a respinge această posibilitate de intervenţie socială e ca şi cum un medic ar refuza să folosească antibioticele numai pentru că s-a făcut atît de mult abuz de ele.[4]

Lăsînd la o parte manipularea pur partizană, este greu de înţeles de ce încercarea deliberată de a reduce eventuala fragmentare prin artificii electorale este neapărat „nedemocratică" sau inoportună, pentru o hegemonie aflată în curs de liberalizare. Într-un secol întreg de controverse, nimeni nu a reuşit să explice de ce este mai „democratic" sau mai puţin „democratic" sistemul de reprezentare proporţională, decît alegerile prin

[3] Douglas Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws* (New Haven: Yale University Press, 1967), pp. 134-40.

[4] În această privinţă, sînt de acord cu Giovanni Sartori, „European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", în Joseph LaPalombara şi Myron Weiner, ed., *Political Parties and Political Development* (Princeton: Princeton University Press, 1966), pp. 165-66.

vot majoritar în circumscripţiile cu un singur candidat. Se pare că dificultatea constă în faptul că toate schemele democratice făcute cu scopul de a obţine o majoritate de voturi presupun nişte procese oficiale şi neoficiale extrem de complexe, de inventariere a alternativelor şi a preferinţelor, în urma cărora politicienii decid între două alternative. Instituţiile în care se face această inventariere variază de la o poliarhie la alta. Indiferent despre ce ţară ar fi vorba, un sistem alcătuit din două partide bine unificate necesită o mai mare armonizare şi reconciliere a diverselor interese şi preferinţe în cadrul fiecărui partid, decît în cazul unui sistem cu două partide eterogene şi coaliţii variabile, în legislativ. Un sistem bipartidist cu partide eterogene ar reclama, probabil, o agregare mai pronunţată în interiorul fiecărui partid, decît în cazul unui sistem multipartidist, unde agregarea are loc mai mult în legislativ şi în coaliţia guvernamentală. Şi în sfîrşit, dacă ar exista trei sau patru partide importante, ar fi nevoie de mai multă armonie în cadrul fiecărui partid şi, implicit, de mai puţină în legislativ şi în coaliţiile cabinetului, decît dacă în ţară ar fi cinci sau şase partide importante. Cel mai „democratic" dintre aceste sisteme este cel care cîntăreşte cît mai echitabil preferinţele individuale (inclusiv pe cele care se referă la un rezultat satisfăcător, chiar dacă nu neapărat preferat). Iar acest lucru nu a fost demonstrat.

În orice caz, în ceea ce priveşte liberalizarea unui regim hegemonic, nu este relevant dacă un sistem electoral sau de partide este mai „democratic" decît altul. Ar fi absurd să optăm pentru o strategie de liberalizare care presupune aranjamente electorale şi un sistem de partide considerate perfect democratice, dacă aceasta are toate şansele să ducă la fragmentare politică, la deziluzii legate de jocul politicii de partid şi la creşterea sprijinului faţă de controlul hegemonic, care să înlăture fragmentarea politică.

Este posibil ca un regim hegemonic care face primii paşi către un sistem pluripartidist să găsească de cuviinţă că e mai bine să regleze într-un mod şi mai direct numărul de partide, îngreunînd – sau în cazuri extreme, făcînd imposibilă – formarea a mai mult de două partide, unul de guvernămînt şi unul de opoziţie.

Dacă nu studiem sistemul de diferenţiere subculturală din ţara respectivă, nu putem pune nici măcar cu aproximaţie care este numărul optim de partide care să exprime şi să armonizeze cel mai bine preferinţele: două, trei, patru sau mai multe. O strategie de liberalizare ar putea îngrădi formarea şi concurenţa partidelor, limitînd numărul partidelor la două, trei, patru şi, teoretic, chiar mai multe. Însă important este că numărul partidelor poate şi trebuie să fie reglat, într-o strategie raţională de liberalizare. În principiu, dacă există măcar două partide, numărul partidelor se poate regla independent de prevederile legale referitoare la libertatea de opinie, dreptul la critică şi opoziţie electorală şi legislativă. Un guvern poate garanta libertate deplină de opinie, de critică şi opoziţie electorală şi legislativă, restrîngînd, totodată, numărul partidelor la două, fiecare cu drepturi egale de a-şi exprima vederile, de a-şi propune candidaţii, de a obţine voturi şi a cîştiga alegerile.

Guvernările locale

> *Întrucît instituţiile reprezentative oarecum autonome de la nivel subnaţional pot oferi opoziţiei şansa de a dispune de resurse politice, pot contribui la crearea unor clivaje care se întretaie şi pot facilita însuşirea artei rezolvării conflictelor şi a conducerii guvernelor reprezentative, o strategie a tolerării presupune căutarea unor metode de dezvoltare a guvernărilor reprezentative subnaţionale.*

Într-un regim hegemonic – şi mai cu seamă în cazul unei hegemonii unitare – este mai prudent ca primii paşi mari către liberalizare să se facă de jos, înainte de a se trece la nivelurile superioare şi mai ales la nivel naţional. De exemplu, faptul că i se permite opoziţiei să participe la alegerile municipale poate contribui atît la socializarea opoziţiei, cît şi a guvernului. Organele reprezentative mai mici ne ajută să rezolvăm probleme concrete, care pot fi înţelese şi pentru care soluţiile ideologice abstracte sînt prea puţin relevante. Confruntîndu-se cu aceste probleme, grupurile care, altfel, sînt antgonice în viaţa politică naţională, îşi pot uni forţele, pentru a le rezolva. Mai mult decît atît, extinderea drepturilor şi

privilegiilor opoziţiei la niveluri mai mici este, după toate probabilităţile, mai puţin periculoasă pentru guvernanţii de la nivelul naţional, întrucît poate fi tratată ca o încercare; dacă aceasta „dă greş", se poate renunţa la ea.

Poate că cel mai ilustrativ exemplu de conducere reprezentativă la nivel subnaţional este cazul Iugoslaviei, unde s-a acordat o autonomie considerabilă nu numai guvernelor locale, dar şi controlului muncitorilor, ultimul caz fiind mai bine cunoscut; şi chiar dacă opoziţia politică organizată rămîne limitată în cadrul fabricii şi al municipalităţii, aceste organisme instruiesc o mare parte a populaţiei în ceea ce priveşte participarea în cadrul instituţiilor reprezentative, participarea la discuţii şi dezbateri, dar şi concilierea, compromisul, analiza concretă şi responsabilitatea. S-ar putea ca, în Mexic, trecerea de la o hegemonie cu un pluralism accentuat la poliarhie să fie treptată şi nu prea dureroasă, pe măsură ce opoziţia cîştigă noi victorii la nivel local şi îşi asumă responsabilitatea guvernării, ce obligă întotdeauna la vigilenţă.

Dacă acceptăm faptul că experienţa poliarhiilor este relevantă în ceea ce priveşte căile prin care se pot liberaliza hegemoniile, nu trebuie să ne surprindă prea tare concluzia la care cititorii mai atenţi trebuie să fi ajuns deja: aceea că principalele elemente ale strategiei liberalizării pe care le-am sugerat – securitatea mutuală a grupurilor rivale, un executiv puternic şi viguros, care să depindă de instituţii receptive la o multitudine de interese şi revendicări, un sistem de partide care să tindă mai mult către integrare decît către fragmentare şi o conducere reprezentativă la nivel local – sînt, toate, aspecte familiare ale celor mai durabile democraţii reprezentative.

ANEXA A

(Robert A. Dahl, Richard Norling şi Mary Frase Williams)

O clasificare a 114 ţări, în funcţie de dreptul de a participa la alegeri şi oportunităţile oferite opoziţiei pnblice

În tabelul A-1 sînt clasificate 114 ţări, în funcţie de şansele oferite cetăţenilor adulţi de a vota la alegeri şi de oportunităţile oferite opoziţiei politice de a concura pentru sprijinul populaţiei şi pentru funcţii în administraţia publică.

Aceste două „dimensiuni" corespund, cu aproximaţie, celor două dimensiuni ale poliarhiei, descrise în capitolul 1. Clasificarea celor 114 ţări în funcţie de dreptul de a participa la alegeri a fost făcută în 1969, de către Richard Norling, fără a include, însă, şi schimbările intervenite de la sfîrşitul anului 1968. Clasificarea ţărilor după oportunităţile de contestare publică a fost făcută de Mary Frase Williams şi Richard Norling. Ar fi util să descriu metodele pe care le-au folosit.

Variabilele

Ideea ce stă la baza unei astfel de încercări este aceea că s-ar putea să existe o axă continuă, ipotetică, pornind de la cele mai mici pînă la cele mai mari oportunităţi oferite opoziţiei, aşa cum le-am descris în capitolul 1, şi că ţările ar putea fi localizate pe această axă. Această teorie

Tabelul A-1. 114 ţări, clasificate în funcţie de şansele cetăţenilor de a participa la alegerile naţionale şi de a se opune guvernului, circa 1969

Oportunităţi pentru opoziţia politică	Nu se desfăşoară alegeri	Procentul cetăţenilor adulţi cu drept de vot			Neconfirmat, nesigur sau în tranziţie[a]	Nr total
		Sub 20 %	20-90 %	Peste 90 %		
Cele mai mari oportunităţi	1		Elveţia	Belgia Danemarca Finlanda Luxemburg Olanda Norvegia Suedia		8
	3[b]		Chile SUA	Islanda Israel		4
	4			Irlanda Italia Regatul Unit	Cipru Republica Dominicană	5
	5			Australia Austria Canada R.F.G. Japonia Noua Zeelandă Filipine Uruguay		8

Tabelul A-1. (*continuare*)

Oportunităţi pentru opoziţia politică	Nu se desfăşoară alegeri	Procentul cetăţenilor adulţi cu drept de vot			Neconfirmat, nesigur sau în tranziţie[a]	Nr total
		Sub 20 %	20-90 %	Peste 90 %		
6				Franţa Liban	Turcia	3
7				India Jamaica Trinidad-Tobago		3
8				Costa Rica	Malaezia	2
9			Ecuador	Columbia Venezuela	Guatemala Honduras	5
10					Uganda	1
11				(Bolivia)[c] [Franţa][d]		
12					(Libia)[c]	1
13					Maroc	1
14		Africa de Sud			Ceylon Republica Malgaşă Mexic	4
15				El Salvador		1
16				Nicaragua		1
17					(Republica Somaleză)[c]	1
18				Mauritania		1
19			Brazilia	Ruanda		2
20	Peru		Iordania	Paraguay	Iran Coreea de Sud Laos Pakistan	7

Tabelul A-1. (*continuare*)

Oportunităţi pentru opoziţia politică	Nu se desfăşoară alegeri	Procentul cetăţenilor adulţi cu drept de vot			Neconfirmat, nesigur sau în tranziţie[a]	Nr total
		Sub 20 %	20-90 %	Peste 90 %		
22[b]	Argentina Birmania			Liberia	Coasta de Fildeş	4
23	Indonezia			Algeria Tunisia		3
24				Burundi Camerun Ciad Gabon		4
25	Dahomey		Sudan	Congo (Brazz.) Mali Niger Tanzania	Afganistan	7
26	Republica Centr-Africană Ghana Grecia Nepal Panama Sierra Leone Taiwan Thailanda Republica Arabă Unită		Vietnamul de Sud	Etiopia Guineea Haiti Polonia	Cambodgia	15
27	Siria			Senegal Uniunea Sovietică Spania Iugoslavia	Portugalia	6

Tabelul A-1. (*continuare*)

Oportunităţi pentru opoziţia politică	Nu se desfăşoară alegeri	Procentul cetăţenilor adulţi cu drept de vot			Neconfirmat, nesigur sau în tranziţie[a]	Nr total
		Sub 20 %	20-90 %	Peste 90 %		
	28 Volta Superioară			Cehoslovacia Ungaria		3
	29			Albania Bulgaria R.D.G. Mongolia România Vietnamul de Nord	China Coreea de Nord	8
	30 Cuba					
Cele mai puţine oportunităţi	31 Nigeria Arabia Saudită Togo Yemen					4
Total	21	1	8	61	23	(114)

[a] Include ţările în care guvernul constituţional sau alegerile au fost înlăturate sau anulate măcar o dată începînd din 1960, în care a fost suspendată constituţia, s-a declarat o stare de asediu sau s-a recurs la acte de violenţă împotriva civililor.

[b] Nu s-a găsit nici o ţară pentru tipurile de scară 2 şi 21.

[c] Ţările din paranteze au suferit o lovitură de stat, în urma căreia s-a instaurat un guvernămînt de tip militar.

[d] Vezi comentariul pentru cazul Franţei.

este ilustrată, prin ţări pur imaginare, în figura A-1. Deci, pentru început, trebuie să vedem dacă este rezonabil să presupunem că ar exista o astfel de axă şi dacă datele pe care le avem la dispoziţie ne permit să clasificăm ţările cu ajutorul ei. Practic, pentru a realiza scara gradată folosită la întocmirea tabelului A-1 trebuie să facem ambele lucruri deodată.

Pentru început, va trebui să găsim nişte variabile care să servească drept indicatori pe această axă – în cazul nostru, „gradul în care se oferă oportunitatea contestării publice" – şi care să fie susţinute de date

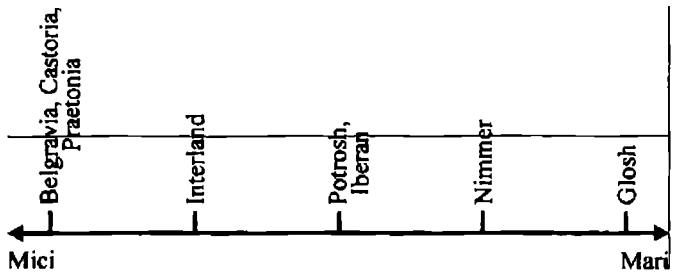

Figura A-1 O axă imaginară a „oportunităţilor opoziţiei"

adecvate. Soluţia la care am recurs a fost aceea de a alege ca indicatori ai celor şapte condiţii din capitolul 1 o serie de variabile folosite de Arthur S. Banks şi Robert B. Textor, în *A Cross-Polity Survey*, lucrare în care aceştia au încercat să clasifice 115 ţări, în funcţie de 57 de criterii, pentru perioada 1960-62.[1]

Următoarea condiţie:	*Este indicată prin următoarele variabile:*
1. Libertatea de a înfiinţa organizaţii şi de a te afilia la ele	Libertatea grupurilor de opoziţie [#30][2]
	Exprimarea intereselor prin grupuri asociaţionale [#33]
2. Libertatea de expresie	Libertatea presei [#13]
3. Dreptul la vot	Reprezentativitatea regimului aflat la putere [#28][3]
	Sistemul electoral în vigoare [#29]

[1] Cambridge: M.I.T. Press, 1963.

[2] Numărul din paranteze este numărul variabilei, în lucrarea lui Banks şi Textor.

[3] Ulterior abandonată, din motive pe care le voi expune în cele ce urmează.

4. Dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin	Exprimarea intereselor prin partidele politice [#37] Sistemul de partide: cantitativ [#41] Libertatea grupurilor de opoziţie [#30] Sistemul electoral în vigoare [#29]
5. Surse alternative de informare	Libertatea grupurilor de opoziţie Libertatea presei Reprezentativitatea regimului aflat la putere Sistemul de partide: cantitativ
6. Alegeri libere şi corecte	Libertatea grupurilor de opoziţie Libertatea presei Reprezentativitatea regimurilor aflate la putere[3] Sistemele electorale în vigoare Sistemul de partide: cantitativ
7. Instituţii care să asigure dependenţa politicii guvernamentale de voturi şi alte forme de expresie a preferinţelor	Statutul constituţional al regimului aflat la putere [#26] Articularea tuturor intereselor prin puterea legislativă [#40] Distribuirea puterii pe orizontală [#48] Statutul curent al puterii legislative [#50]

Constatînd că aceste unsprezece caracteristici pot alcătui o scală satisfăcătoare, d-na Williams a reuşit să clasifice un număr de 102 ţări, utilizînd 27 de tipuri de scale. Dar, întrucît datele din *A Cross-Polity Survey* reflectă perioada 1960-62 şi sînt, firește, parţial eronate dacă le raportăm la anul 1969, Richard Norling a încercat să le actualizeze, folosind programul de informaţii politice Yale şi o serie de surse standard.[4] El a introdus, de asemenea, datele pentru o nouă variabilă, oportunităţile de participare la alegerile naţionale, care stă acum la baza clasificării ţărilor, în funcţie de patru criterii, din tabelul A-1. Apoi, s-a hotărît

[4] T.E. Smith, *Elections in Developing Countries* (New York: St. Martin's Press, 1960), *Canada Yearbook, Statesman's Yearbook, The New York Times, Christian Science Monitor* şi Carolyn K. Colwell, Sectorul Afaceri Externe, Serviciul de Informaţii Legislative, Biblioteca Congresului, „The Independent Nations of Africa: Leaders-Elections-Parties-Population-Electorates", 8 august, 1968.

să se renunțe la una din cele unsprezece variabile din *Cross-Polity Survey* (#28, reprezentativitatea regimului aflat la putere), întrucît era redundantă. Așadar, scara oportunităților opoziției politice din tabelul A-1 se bazează numai pe zece din cele unsprezece variabile expuse mai sus. Variabilele sînt prezentate în tabelul A-2, cu numărul și procentul țărilor din fiecare categorie.

Ponderarea

Dat fiind că nu am avut nici un motiv teoretic, *a priori*, să atașăm ponderi inegale acestor variabile sau să dăm unei categorii mai multă greutate decît alteia, le-am tratat pe toate la fel. Și pentru că ceea ce ne interesează sînt oportunitățile de care dispune opoziția, am ordonat alternativele din cadrul fiecăreia dintre cele zece variabile în ordine descrescătoare. Alternativa cu cele mai mari oportunități a primit nota 1, următoarea 2, etc.[5] Punctajul total al fiecărei țări s-a obținut adunînd notele pentru criteriile individuale, pentru țara respectivă.

Tabelul A-2. Variabile folosite ca indicatori ai oportunităților opoziției

%	N	Var. #[a]	Descrierea variabilelor și categorii
		13.	Gradul de libertate a presei
38	40		1. Complet (guvernul nu exercită nici o cenzură sau control asupra presei interne sau a corespondenților din străinătate)
18	19		2. Intermitent (cenzură ocazională sau selectivă asupra presei interne sau a corespondenților din stăinătate)
26	27		3. Absent pe plan intern (cenzură exclusiv internă; nici o restricție privind știrile adunate de către cei din exterior sau o cenzură selectivă a telegramelor)
18	19		4. Absență pe plan intern și extern (cenzură sau control strict, direct sau indirect, intern și extern)
100%	105		

[5] La fiecare întrebare au existat cîteva țări pentru care fie că nu s-a stabilit răspunsul, fie că a fost imposibil de dat un răspuns sau acesta era ambiguu și nerelevant. Aceste răspunsuri au fost excluse din analiză, ca și țările pentru care existau astfel de răspunsuri la mai mult de cinci variabile.

	2	7. Imposibil de stabilit
	7	9. Nu s-a stabilit
		26. Statutul constituțional al regimului actual
48	53	1. Constituțional (guvernarea respectă norme constituționale recunoscute)
34	37	2. Autoritar (nici o îngrădire constituțională eficientă, sau recurgere regulată la puterile extraconstituționale; exercitarea arbitrară a puterii se limitează, în mare parte, la sectorul politic)
18	20	3. Totalitar (nici o îngrădire constituțională eficientă; regimul își exercită puterea și în sfera politică, și în cea socială)
100%	110	
	1	7. Imposibil de stabilit
	3	9. Nu s-a stabilit
		29. Sistemul electoral în vigoare
44	47	1. Concurențial (nici un partid nu este scos în afara legii sau sînt interzise numai cele extremiste sau extraconstituționale)
4	4	2. Parțial concurențial (un partid cu 85% sau mai multe locuri în legislativ)
33	35	3. Neconcurențial (votare cu o singură listă sau nu se alege nici o opoziție)
19	20	4. Nu se organizează alegeri (nu se organizează de regulă sau sînt suspendate de regimul aflat la putere)
100%	106	
	2	7. Imposibil de stabilit
	6	8. Ambiguu
		30. Gradul de libertate al grupurilor de opoziție
40	41	1. Grupuri autonome care au dreptul de a intra în politică și capacitatea de a se opune guvernului (în afară de grupările extremiste, scoase în afara legii)
19	19	2. Grupuri autonome care au dreptul de a intra în politică, dar o capacitate limitată de a se opune guvernului (ceea ce include și absorbția în guvern a actualilor sau posibililor lideri ai opoziției)
31	32	3. Grupuri autonome tolerate neoficial și în afara politicului
10	10	4. Nu este tolerat nici un grup într-adevăr autonom
100%	102	
	10	7. Imposibil de stabilit
	2	8. Ambiguu

		33. Exprimarea intereselor prin grupurile asociaţionale
17	19	1. Semnificativă
12	13	2. Moderată
26	29	3. Limitată
45	49	4. Neglijabilă
100%	110	
	1	7. Imposibil de stabilit
	3	8. Ambiguu
		37. Articularea intereselor prin partidele politice
17	17	1. Semnificativă
22	22	2. Moderată
13	13	3. Limitată
48	47	4. Neglijabilă
100%	99	
	10	7. Imposibil de stabilit
	5	8. Ambiguu
		40. Articularea intereselor prin puterea legislativă
12	12	1. Semnificativă
16	16	2. Moderată
13	13	3. Limitată
59	59	4. Neglijabilă
100%	100	
	8	7. Imposibil de stabilit
	6	8. Ambiguu
		41. Sistemul de partide – cantitativ
25	25	1. Multipartidist (guvern alcătuit dintr-o coaliţie sau un partid minoritar, în mod normal obligatoriu cu un mandat obişnuit în cazul unui sistem parlamentar)
12	12	2. Bipartidist sau practic bipartidist (unde este de aşteptat rotaţia partidelor)
6	6	3. Un-partid-şi-jumătate (cu opoziţie semnificativă, fără să poată cîştiga majoritatea)
14	14	4. Un partid dominant (există opoziţie, dar prea restrînsă numeric ca să poată fi eficientă la nivel naţional; include participarea minorităţii la guvernare, fără ca identitatea partidului să fie luată în considerare, din motive electorale)
34	35	5. Un partid (altele nu există, sînt scoase în afara legii, nu participă sau secundează partidul dominant în activitatea electorală; include „Fronturile Naţionale" şi sistemele electorale cu partid unic)

10	10	6. Nu există partide sau toate sînt ilegale ori nu activează
100%	102	
	8	7. Imposibil de stabilit
		8. Ambiguu
		48. Distribuirea puterii pe orizontală
29	32	1. Semnificativă (puterea alocată efectiv organelor legislative, executive şi judecătoreşti cu funcţionare autonomă)
20	23	2. Limitată (unul din sectoarele guvernării nu are autonomie funcţională sau două din ele au o autonomie funcţională limitată)
51	57	3. Neglijabilă (dominaţie totală a guvernării de către o ramură sau de către o agenţie extraguvernamentală)
100%	112	
	1	7. Imposibil de stabilit
	1	9. Nu s-a stabilit
		50. Statutul actual al puterii legislative
26	28	1. Pe deplin eficientă (îşi exercită funcţia legislativă normală ca o ramură „coegală" a guvernului naţional)
15	16	2. Parţial eficientă (executivul are tendinţe să domine sau legislativul este parţial limitat în exercitarea funcţiei sale, prin alte mijloace)
22	24	3. În mare măsură ineficientă (dominaţie virtual completă a executivului sau a organizaţiei partidului unic sau dominant)
36	39	4. Total ineficientă (se limitează la funcţia consultativă sau la cea de „parafare mecanică" sau nu există putere legislativă)
100%	107	
	7	7. Imposibil de stabilit

Sursa: Arthur S. Banks şi Robert B. Textor, *A Cross-Polity Survey* (Cambridge: M.I.T. Press, 1963), actualizată pentru 1968 şi recodată.

[a] Aceste numere sînt cele desemnate pentru variabilă de către Banks şi Textor.

Determinarea tipurilor de scale

Pentru fiecare variabilă, s-a obţinut o anumită frecvenţă de distribuţie (tabelul A-2). Veţi observa că numărul ţărilor clasificate a variat întrucîtva de la o variabilă la alta; ca urmare, procentajele se bazează pe diferite numere.

Premisa de bază este aceea că fiecare dintre cele zece variabile acoperă întreaga axă şi că aceasta poate fi împărţită în diferite segmente care corespund categoriilor. Cu informaţiile pe care le avem la dispoziţie, ne este imposibil să determinăm modul în care diversele categorii împart axa imaginară în segmente. În schimb, putem obţine alte informaţii care să servească aceluiaşi scop. Pentru aceasta, să presupunem că fiecare ţară se situează undeva, pe axă, că prin fiecare criteriu putem împărţi axa în segmente şi ţările în subgrupuri şi că frecvenţa distribuţiei reflectă modul în care ţările sînt subdivizate, cu ajutorul întrebărilor.

Dacă avem un număr de n variabile şi un total de m categorii, axa va fi împărţită în (m - n + 1) categorii. Cu 10 variabile divizate într-un total de 40 categorii, teoretic există (40 - 10 + 1) = 31 module de scală. Iar acestea au fost, pînă la urmă, reduse la 29, deoarece nu s-au găsit ţări care să se încadreze în tipurile 2 şi 21.

Clasificarea tipurilor non-scală

O dată stabilite tipurile perfecte de scală, următorul pas este să încadrăm fiecare subiect într-unul dintre aceste tipuri, ca apoi să vedem cît de bine se potrivesc datele pe care le avem cu această scală ipotetică. Trebuie să recurgem la metode prin care să atribuim fiecărei ţări un model ce reprezintă un tip de non-scală. Există două mijloace. Primul este încadrarea fiecărei ţări în tipul perfect de scală care are acelaşi punctaj total. Celălalt este încadrarea fiecărui tip de non-scală într-un tip cît mai asemănător, adică în acel model de scală care va minimiza numărul de erori.[6] Din păcate, a doua metodă nu ne fereşte de nişte rezultate ambigue, de vreme ce pot exista mai multe tipuri perfecte de scală care să mă ducă la acelaşi număr (minim) de erori. Dacă aşa stau lucrurile, trebuie să recurgem la criterii auxiliare pentru a încadra subiectul într-unul dintre aceste tipuri.

[6] Eroarea apare atunci cînd o ţară este încadrată într-o categorie a uneia dintre variabile, unde n-ar fi trebuit să se afle, avînd în vedere rangul sau tipul scalei pe care este plasat subiectul.

Metoda încadrării pe baza punctajului total este mai uşoară şi duce la rezultate mai puţin ambigue, dar nesatisfăcătoare pentru altele pe care le avem; la multe dintre ţări nu putem răspunde nici măcar la o singură întebare. Aceasta înseamnă că nu putem folosi punctajul total brut pentru a încadra ţările în anumite modele de scale. Punctajul trebuie standardizat astfel încît să ţină cont de numărul criteriilor ce stau la baza lui. Această soluţie – un punctaj total standardizat – s-a dovedit însă nesatisfăcătoare, din două motive: (1) punctajul standardizat depindea foarte mult de identitatea întrebărilor eliminate şi (2) rezulta un număr mai mare de erori de scalare decît în cazul celeilalte metode. Din aceste motive, tipurile de non-scală au fost stabilite în funcţie de criteriul erorii minime.

Acurateţea încadrării

Coeficientul de reproductibilitate (Rep) este criteriul pe care-l folosim, de regulă, pentru a stabili dacă prin datele disponibile ne apropiem de o scală perfectă, îndeajuns cît să tratăm acele date ca pe o scală perfectă.

$$\text{Rep} = \frac{\text{numărul total de răspunsuri - numărul erorilor}}{\text{numărul total de răspunsuri}}$$

Aşadar, Rep este procentul răspunsurilor ce coincid cu modelul scalei în care am încadrat subiectul.

Numărul total de erori obţinut prin metoda erorii minime este 180. Deci valoarea coeficientului Rep este de 0,829, în timp ce valoarea aşteptată era 0,443. Şi chiar dacă ne-am fi aşteptat la mai mult, putem spune că cele zece variabile alcătuiesc o scală destul de satisfăcătoare.[7]

[7] Folosind toate cele 11 caracteristici pentru un număr de 102 ţări, d-na Williams a obţinut un coeficient de reproductibilitate de 0,881.

Avertismentul autorului

În ceea ce priveşte ordonările, trebuie să avem în vedere că o mare parte din variabilele pe care se bazează acestea presupun mai curînd judecăţi, decît date „solide". Acest lucru se aplică în cazul datelor originale preluate din Banks şi Textor şi în cel al revizuirilor şi reclasificărilor făcute de Richard Norling. Sînt multe lucruri care împing către astfel de judecăţi, unul din ele fiind, pur şi simplu, faptul că despre unele ţări ştim mult mai multe decît despre altele. Există cîteva metode prin care putem depăşi acest deficit de informaţii, dar nici una pe deplin satisfăcătoare.

Fie din astfel de motive, fie din cauza alegerii inadecvate a variabilelor, scalogramele prezintă cîteva anomalii. Cel mai ilustrativ este exemplul Franţei şi un scurt comentariu pe această temă ne-ar putea fi de folos, prevenindu-ne cu privire la folosirea tabelelor. Atît în scalograma d-nei Williams, bazată pe lucrarea lui Banks şi Textor, cît şi în tabelul revizuit al d-lui Norling, Franţa apărea pe acelaşi model de scală ca şi Bolivia. Nu trebuie să ţinem neapărat cu Franţa, ca să tragem concluzia că nu a fost bine plasată. Bolivia nu se putea numi poliarhie nici măcar înainte de lovitura de stat dinainte de 1969, în timp ce opoziţia din Franţa se bucura de o mare libertate în ceea ce priveşte contestarea guvernului. Dacă intrăm în amănunte, constatăm că Banks şi Textor nu au acordat note mari acestei ţări la o mulţime de indicatori: #13, libertatea presei (intermitentă); #37, exprimarea intereselor prin partidele politice (moderată); #41, sistemul de partide: cantitativ (un partid dominant); #48, distribuirea puterii pe orizontală (limitată); şi #50 statutul actual al puterii legislative (parţial eficient). Mi se pare destul de limpede că standardele s-au aplicat mult mai sever în cazul Franţei, decît în cel al Boliviei şi al multor altor ţări.

Ar fi util să privim cîteva dintre aceste clasificări din punctul nostru de vedere, al anului 1970. În 1962, Banks şi Textor clasificau Franţa ca pe o ţară în care libertatea presei (#13) era intermitentă, laolaltă cu state precum Bolivia, Brazilia, Birmania, Congo, Laos, Africa de Sud, Siria şi Turcia. În categoria superioară se încadrau cam 43 de ţări cu o libertate „considerabilă" a presei, printre care Republica Dominicană,

Panama şi o serie de ţări africane guvernate acum de un partid unic. Ne-am putea întreba, pe bună dreptate, dacă nu cumva în Franţa libertatea presei nu este mult mai „considerabilă" şi mai puţin „intermitentă" decît în astfel de ţări.

Franţa a fost, de asemenea, clasificată ca fiind „limitată" la categoria „reprezentarea intereselor prin puterea legislativă" (#40), laolaltă cu Bolivia, Brazilia, Guatemala, Honduras, Libia, Nicaragua etc.; în sfîrşit, sistemul de partide a fost încadrat la categoria „un partid dominant", ca şi în cazul unor ţări precum Bolivia, Mexic, Paraguay şi Vietnam, o clasificare destul de îndreptăţită pentru anul 1962. Deşi pe vremea aceea tendinţele către dominanţa unui singur partid păreau, fără îndoială, vădite, în 1969 s-a văzut clar că Franţa nu se mai încadrează în definiţia de „un partid dominant", dată de Banks şi Textor: „există opoziţie, dar este prea redusă numeric pentru a fi eficientă la nivel naţional". Şi chiar dacă nu putem încadra cu exactitate această ţară într-una din categoriile rămase, am greşi mai puţin dacă am plasa sistemul de partide la subdiviziunea „un partid şi jumătate", definită ca „opoziţie semnificativă, dar incapabilă de a cîştiga majoritatea".

Să ne gîndim la efectele pe care le-ar putea avea aceste modificări. Dacă Franţa ar fi clasificată pe baza punctajului ei general, ar fi alături de India, Jamaica şi Trinidad-Tobago. După metoda erorii minime, folosită în tabelul A-1, s-ar încadra în tipul 6, la un loc cu Libanul şi Turcia.

Deşi d-na Williams şi dl. Norling au rămas, pe bună dreptate, la părerea experţilor care au scris *A Cross-Polity Survey,* în ceea ce priveşte cazul Franţei, eu am reţineri. E adevărat că odată ce începem clasificarea pe ghicite – cu excepţia situaţiilor în care ne bazăm pe schimbări care au intervenit, într-adevăr, în sistemul politic sau pe apariţia de noi date – cu greu ne mai dăm seama unde să ne oprim. Şi dacă am „ajusta" toate cazurile care ni se par nelalocul lor, ne-am pierde încrederea în validitatea întregului proces. Şi totuşi, avînd în vedere că Franţa mi se pare mult mai prost clasată decît orice altă ţară din tabelul A-1, am găsit de cuviinţă s-o menţionez în tipul 6 şi în paranteze, în tipul 11. Să sperăm că dubla ei încadrare ne va avertiza să nu luăm clasificarea din tabelul A-1 ca pe un

adevăr săpat în piatră de însuşi Dumnezeu. Fără îndoială că mai sînt şi alte greşeli. Cu toate acestea, cred că e o clasificare utilă. Probabil că nu va mai trece mult pînă cînd se vor face clasificări mai corecte, bazate pe criterii de genul celor folosite de noi sau pe altele, mai bune şi mai adecvate, care vor face parte dintr-o bază de date tot atît de accesibilă sociologilor cum sînt, de pildă, informaţiile despre PNB şi care trebuie luate, la rîndul lor, *cum grano salis*. Atunci cînd se vor putea întocmi profilurile ţărilor despre care discutam în capitolul 10, dacă se vor întocmi, vom fi mai în măsură să verificăm generalizările cu privire la condiţiile favorabile poliarhiei.

ANEXA B

Poliarhiile contemporane, circa 1969

Putem întocmi o listă a poliarhiilor pentru anul 1969, pe baza tabelului A-1. Ca punct terminus am ales tipul 8 de scală. Am inclus toate ţările din coloana 4, din tipurile de scală 1–8, adică un total de 25 de ţări. Cele trei cazuri speciale sînt:

1. În Chile exista o prevedere referitoare la alfabetizare, care excludea o parte considerabilă a populaţiei, pînă în anii 1960. Educarea populaţiei şi poate şi o anumită destindere în ceea ce priveşte aplicarea acestei prevederi au dus la o scădere atît de rapidă a minorităţii fără drept de vot, încît în 1970, Chile a intrat în rîndul poliarhiilor cuprinzătoare.
2. Elveţia nu are vot universal pentru femei, în alegerile naţionale.
3. În Statele Unite, o mare parte dintre negrii sudişti au fost sistematic privaţi de dreptul la vot pînă în 1964, cînd s-a adoptat Legea Drepturilor Civile. (Pentru procentul albilor şi al negrilor înregistraţi la vot în statele din Sud, în 1968, vezi nota de subsol nr. 3, cap. 2). Deşi procentul total al populaţiei excluse nu a fost niciodată mai mare de 10% (pînă în 1950 a fost sub 7%), faptul că era vorba despre o anumită minoritate extem de defavorizată a făcut ca această excludere să aibă un caracter şi mai discriminatoriu. Prevederile referitoare la rezidenţă au redus şi mai mult electoratul.

Lista poliarhiilor contemporane din tabelul A-3 este aproape identică cu lista celor 31 de „sisteme democratice contemporane", întocmită de Rustow (tabelul A-4). Autorul include toate țările care, la începutul anului 1967, aveau un regim bazat pe trei sau mai multe alegeri concurențiale și populare, consecutive. Cele patru cazuri discrepante apar cu litere cursive. Acestea sînt Grecia, al cărei guvern constituțional a fost înlăturat în aprilie 1967 de o dictatură militară; apoi Mexic și Ceylon, care se încadrează în tipul 14 din tabelul A-1, din cauza îngrădirilor impuse opoziției în anii 1960; și Columbia, pe care am clasificat-o ca pe o cvasi-poliarhie. Mai mult decît atît, lista mea (tabelul A-3) include încă două țări pe care nu le regăsim la Rustow (Jamaica și Trinidad-Tobago), pentru că nu avuseseră trei alegeri populare din 1962, de la cîștigarea independenței. Din ambele liste sînt omise cîteva microstate care ar trebui, fără îndoială, calificate ca poliarhii.

În lista cvasi-poliarhiilor sînt incluse patru țări din tipurile de scală 1–8, care apar în coloana 5, deoarece în anii 1960, procesele poliarhiei au fost, la un moment dat, întrerupte de acte de violență civilă, represiune sau intervenții militare. Sînt incluse, de asemenea, Columbia și Venezuela, în care instituțiile poliarhiei s-au afirmat pe deplin în anii '60, în ciuda unor violențe sporadice. În această perioadă, în Columbia exista un amendament constituțional (valabil pînă în 1975), care îngrădea concurența partidelor în alegeri. Toate cvasi-poliarhiile aveau instituții poliarhice atît de fragile încît era greu de spus cît vor mai rezista presiunilor generate de conflictele interne.

Tabelul A-3. Poliarhii și semi-poliarhii, circa 1969

Poliarhii pe deplin curpinzătoare

1. Australia
2. Austria
3. Belgia
4. Canada
5. Costa Rica
6. Danemarca

7. Republica Federală Germania
8. Finlanda
9. Franţa
10. Islanda
11. India
12. Irlanda
13. Israel
14. Italia
15. Jamaica
16. Japonia
17. Liban
18. Luxemburg
19. Olanda
20. Noua Zeelandă
21. Norvegia
22. Filipine
23. Suedia
24. Trinidad - Tobago
25. Regatul Unit
26. Uruguay

Cazuri speciale: restricţii electorale

27. Chile
28. Elveţia
29. Statele Unite

Cvasi-poliarhii

30. Columbia
31. Cipru
32. Republica Dominicană
33. Malaezia
34. Turcia
35. Venezuela

Tabelul A-4. Sisteme democratice contemporane

Ţara	Alegeri populare regulate începînd din
1. Statele Unite	1788
2. Norvegia	1814
3. Belgia	1831
4. Regatul Unit	1832
5. Olanda	1848
6. Elveţia	1848
7. Noua Zeelandă	1852
8. Danemarca	1855
9. Suedia	1866
10. Canada	1867
11. Islanda	1874
12. Luxemburg	1868
13. Australia	1900
14. Finlanda	1906
15. *Mexic*	1920
16. Irlanda	1921
17. Liban	1926
18. *Ceylon*	1931
19. Chile	1932
20. Uruguay	1942
21. Austria	1945
22. Franţa	1946
23. *Grecia*	1946
24. Italia	1946
25. Japonia	1946
26. Filipine	1946
27. Israel	1949
28. Germania Federală	1949
29. Costa Rica	1949
30. India	1952
31. *Columbia*	1958

Notă: Lista este preluată din Dankwart A. Rustow, *A World of Nations: Problems of Political Modernization* (Washington, D.C.: Brookings, 1967), tabelul 5, pp. 290-91. Am inclus numai una din cele 14 coloane din tabelul său. În celelalte coloane se prezintă date despre participare, schimbări legate de partide şi continuitatea constituţională. Ţările care apar cu litere cursive sînt omise din lista poliarhiilor prezentate în tabelul anexă A-3.

CUPRINS

PUTERE, PLURALISM, POLIARHIE:
traseul conceptual al lui Robert Dahl 5
MULŢUMIRI 25
1 DEMOCRATIZAREA ŞI OPOZIŢIA PUBLICĂ 27
2 ARE POLIARHIA VREO IMPORTANŢĂ? 42
3 PROCESELE ISTORICE 57
4 ORDINEA SOCIOECONOMICĂ:
CONCENTRARE SAU DISPERSIE? 72
5 ORDINEA SOCIOECONOMICĂ:
NIVELUL DE DEZVOLTARE 85
6 EGALITĂŢI ŞI INEGALITĂŢI 103
7 SUBCULTURI, MODELE DE CLIVAJ
ŞI EFICIENŢA GUVERNAMENTALĂ 126
8 CON VINGERILE ACTIVIŞTILOR POLITICI 143
9 CONTROLUL EXTERN 204
10 TEORIA: SUMAR ŞI COMENTARII 216
11 POST-SCRIPTUM: CÎTEVA IMPLICAŢII ASUPRA STRATEGIILOR
DE SCHIMBARE 222
ANEXE 241
ANEXA A 243
ANEXA B 259